

DANSANT AMB EL FOC

entre la por i l'admiració

ASSOCIACIÓ CULTURA FALLA JOSEP ANTONI-PURÍSSIMA I MAJOR 2024

CRÈDITS

EDITA: Associació Cultural Falla Josep Antoni, Puríssima i Major de l'Eliana.

COORDINACIÓ: Marta Andrés.

COL·LABORADORS: Ernestina Badal García, Manuel S. Jardí, Teresa Peiró Aguilar, Voro Contreras, Juan Espinosa Gil, Mª José Marco Andrés, Kike Martínez Escrivà, Reyes Martí Miró, Ferran Dalmau Rovira, Josep Mª Àngel Batalla, Carmina Palau Muñoz, Germán López-Gutián, Marta Piera Montaner i Maribel Fuertes Daries.

GRÀVACIÓ D'ÀUDIOS: Manolo Villada, Maribel Fuertes, Rosa Cuartero i M. Paloma Sierra.

TRADUCCIÓ I CORRECCIÓ DE TEXTOS: Marta Andrés i Pau Cisneros.

DISSENY PORTADA, PORTADILLES I ELEMENTS GRÀFICS D'ENLLAÇ: Marta Andrés i Logik Graphics

IMPRESSIÓ I MAQUETACIÓ: Logik Graphics.

DIPÒSIT LEGAL: V-98-2024.

EDICIÓ: 200 EXEMPLARS.

El present llibre ha participat en la convocatòria dels premis de la Generalitat Valenciana per a la promoció de l'ús del valencià de l'any 2024.

L'ASSOCIACIÓ CULTURAL FALLA JOSEP ANTONI no s'identifica necessàriament amb els articles del seus col·laboradors.

Sobre descàrregues, enllaços i imatges en aquest llibre

Tot el material que apareix en aquest llibre té únicament una finalitat didàctica i divulgativa.

A tots els propietaris de les pàgines i imatges, moltes gràcies. I encara que aquest llibre només ha estat editat amb finalitats divulgatives, en el cas d'infringir cap copyright, preguem ens el comuniquen al nostre contacte en la web de la Falla, a l'objecte de retirar allò que es considere necessari.

DANSANT AMB EL FOC

entre la por i l'admiració

ASSOCIACIÓ CULTURA FALLA JOSEP ANTONI-PURÍSSIMA I MAJOR 2024

ALTON PUBLICIDAD

 alton_publicidad

 Alton Publicidad

C/Mayor,54 - Tel.96 151 29 86 - 46183 L'Elia-na-VALENCIA

Índex

Saluda de l'alcalde **4**
Saluda del regidor **5**
Saluda de la presidenta **6**
Saluda del president infantil **7**

Junta directiva
i Comissió major masculina **8**
A la fallera major **10**
Comissió femenina **12**
Lema, explicació i versets
de la falla gran **14**
Dibuix de la falla gran **15**
Matrimonis fallers **16**
A la fallera major infantil **18**
Comissió femenina infantil **20**
Lema, explicació i versets
de la falla infantil **21**
Dibuix de la falla infantil **22**
Al president infantil **24**
Comissió masculina infantil **26**

Monogràfic
DANSANT AMB EL FOC
entre la por i l'admiració **27**

Pròleg **28**
MARTA ANDRÉS

EL FOC AL LLARG DE LA HISTÒRIA 33
Il·luminant la foscor. El foc humà **34**
ERNESTINA BADAL
Foc d'encenalls **44**
MANUEL S. JARDÍ
Els oficis del foc **48**
TERESA PEIRÓ

**LA ESPIRITUALITAT HUMANA
I LA SEUA RELACIÓ AMB EL FOC 57**
Les divinitats del foc **58**
MARTA ANDRÉS
El foc i el mite de Prometeu **68**
VORO CONTRERAS

**EL FOC COM ELEMENT ESSENCIAL
DE LA CULTURA I EL FOLKLORE 73**

Ritus i festes del foc a la Comunitat
Valenciana i al poble de l'Eliana **74**
JUAN ESPINOSA

L'ART DEL FOC 89
El foc i l'expressió plàstica i visual **90**
Mª JOSÉ MARCO
Aproximació
a la piromàquia valenciana **94**
KIKE MARTÍNEZ
L'art del foc: la pirotècnia **104**
REYES MARTÍ

L'ARQUITECTURA DEL FOC 113
L'evolució de l'arquitectura
al voltant del foc **114**
MARTA ANDRÉS

EL FOC I EL CANVI CLIMÀTIC 129
Foc ancestral **130**
FERRÁN DALMAU
A foc i flama **140**
JOSEP Mª ÀNGEL
El comportament humà
davant el foc **148**
CARMINA PALAU

Entrepins i el foc **154**
GERMÁN LÓPEZ-GUITIÁN

SECCIÓ INFANTIL 159
Conte: La guardiana del foc **160**
Cançó: Focs Artificials **166**
Retallables **168**

Què farem estes falles?
Programa de festeigs **175**
Què fem en la Josepa? **180**
Nit d'ànimes **204**

Entrevista als representants infantils
2023, Marta Barea i Marc Gimeno **208**
MARTA PIERA

Salvador Torrent i Català

Alcalde de l'Eliana

Ja estan ací les falles del 2024. Moments per a gaudir de la nostra festa, de la nostra tradició. Els carrers s'omplin de música, de colors, de pólvora i d'il·lusió. És hora que les falleres i els fallers del 2024 omplin els carrers de festa i els seus monuments siguen els protagonistes d'estos dies.

La presidenta de la comissió, Teresa Peiró; la fallera major, Aroa Giménez; la fallera major infantil, Amparo Ibáñez; i el president infantil, Nicolás Ibáñez, també viuran estes festes de manera especial. Aprofiteu cada minut del vostre regnat, gaudiu de les experiències que respireu i recordeu sempre les falles del 2024 com unes de les més personals.

A més a més, les festes josefines són Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat. En 2016, l'Organització de Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura (UNESCO) va incloure les falles en la seua llista. Un honor i un mèrit que hem aconseguit entre totes les persones que estimen la festa i defensem les nostres tradicions.

Tradicions que per als i les valencianes són una mostra de la nostra identitat. Una identitat marcada per la nostra llengua, la defensa de les nostres tradicions i la història que ens ha convertit en el poble que som hui en dia.

Les falles de l'Eliana no poden entendre's sense la falla Josep Antoni Puríssima i Major perquè sou una part important de la història festera del nostre poble. Vàreu ser la primera comissió fallera de l'Eliana allà per 1975, des d'aleshores no heu deixat de créixer.

Per últim, aprofiteu el vostre Llibret, des d'aquestes línies, per a convidar a tots els veïns i veïnes del nostre poble a participar en els actes fallers. Aprofiteu l'oportunitat de divertir-vos amb tota la programació que amb il·lusió i molt de treball preparen les comissions falleres del nostre poble.

Vos desitge, en el nom de tota la corporació municipal i en el meu nom propi, que gaudiu de les nostres Festes Falleres.

*Enllaç
amb l'àudio
del Saluda.*

Juan Espinosa Gil

Regidor de Festes

El mes de març és un mes molt especial per als valencians, ja que amb ell apleguen les nostres estimades falles. Durant aquests dies, omplim els carrers de pólvora, llum, tradició, música... Seran dies de festa, on totes les comissions del nostre municipi juntament amb la resta de veïns del nostre poble, podran gaudir i fer d'ella un exemple de diversió, alegria i convivència, però al mateix temps de civisme, respecte i germanor.

Enguany, seran per a mi unes falles especials, les meues primeres com a Regidor de Festes i President de la Junta Local Fallera del nostre poble, cosa que com a faller i elianer, és tot un orgull per a mi. Per aquest mateix motiu és un gran plaer saludar-vos per primera vegada com a tal i més encara a aquesta comissió que com tots sabeu és molt especial per a mi.

Els valencians i valencianes no entendríem el curs de l'any sense aquests dies de falles, aquests dies de mascletades, dies de cercaviles, dies de la plantà dels nostres monuments, el dia de l'ofrena a la Mare de Déu o el dia de la cremà celebrada el dia del nostre patró Sant Josep. En definitiva, no podríem entendre el transcurs d'aquest mes sense la celebració d'una de les festes més importants que tenim al nostre territori.

Aquest any, estic més que segur, que la Falla Josep Antoni Puríssima i Major, la falla activa més antiga del nostre poble, ha preparat una programació molt especial, la qual cosa vull donar l'enhorabona per tot el treball i dedicació que ha fet tota la comissió. També dir a tots els elianers i elianeres que d'una manera o d'altra, trobareu el vostre espai junt aquesta comissió

i estic més que segur que us acolliran de la millor forma possible com sempre ho han fet.

Ara, m'agradaria desitjar a la fallera major infantil Amparo Ibáñez i Marco, a la fallera major Ara Giménez i Barrera i al seu president infantil Nicolás Ibáñez i Marco, com a la seua presidenta Teresa Peiró i Aguilar, unes bones festes josefines, que gaudiu de cada acte, de cada moment, dècada celebració d'aquesta gran festa i que les falles del 2024 queden sempre al vostre record.

No voldria acabar sense convidar-vos a compartir aquestes festes falleres amb els nostres amics i amigues de la Falla Josep Antoni Puríssima i Major a la vegada que m'agradaria continuar animant a tots els fallers de la seua comissió a què continuen treballant per la seua falla, ja que en molt poc de temps compliran el seu 50 aniversari.

Visca l'Eliana i Visca les Falles!

*Enllaç
amb l'àudio
del Saluda.*

Teresa Peiró i Aguilar

Presidenta

Com cada any em dirigisc a vosaltres per a saludar-vos i per a convidar-vos a passar unes bones festes falleres al costat de nosaltres.

Sobretot vull desitjar-los unes falles especials a Aroa, Amparo i a Nicolás. Sé que els tres estàveu desitjant que arribara aquest moment i per fi ha arribat, seran uns dies maravillosos que viureu al costat de les vostres famílies i que quedaran en les vostres vides per sempre.

A Amparo i a Nicolás els he vist nàixer i créixer, sé l'amor que sentiü per aquesta comissió i com es viu a la vostra casa aquesta festa perquè l'he vist molt de prop. Amparo, xiqueta dolça i reservada, Nicolás inquiet i entremaliat, els dos germans però molt diferents, amb un mateix sentir, l'amor per les Falles.

Aroa, fallera també des de fa molts anys, va ser Fallera Major Infantil de la nostra comissió i ara no volia deixar passar l'oportunitat de ser Fallera Major, i encara que en cada ocasió es viu d'una forma diferent hi ha alguna cosa que no ha canviat, el seu amor per aquesta festa i per aquesta falla.

Tots tres tenen molta il·lusió i quan les coses es fan amb il·lusió solen eixir bé. Gaudireu molt com també ho van fer de les Falles anteriors Ana, Marta i Marc, els nostres representants de les Falles 2023. Participant plenament en elles, sense perdre's un acte i sempre amb un somriure de felicitat. Representant a la nostra Falla de la millor manera possible.

Gràcies a tots per continuar construint la història de la nostra comissió, comissió que amb el pas del temps

va creixent i va complint anys. En un no res ja seran 50, que es diu molt prompte, però són molts anys de falles, de festa, de cavalcades, de nits d'orquestrs, de sopars de germanor, de tot el que comporta aquesta festa. Tot això gràcies als fallers i a la Junta directiva, persones que desinteressadament dediquen el seu temps per a preparar activitats i actes que faran que aquesta festa perdure i que no es perda la nostra cultura i les nostres tradicions.

Gràcies a tots per estar al meu costat en tot moment. I agraïment especial, no cal dir-ho, a les nostres volgudes bunyoleres, treballadores incansables, que any rere any ens preparen eixos deliciosos xurros i bunyols, que són el segell d'identitat de la nostra falla.

També vull donar la benvinguda als nous fallers, convidar-los al fet que participen en tots els actes, així és com es fa falla i com es gaudeix d'ella, vivint la festa en germanor fallera.

Aprofite també l'ocasió per a convidar al veïnat i els desitge a tots unes estupendes falles 2024, gaudint així de la millor festa del món, les nostres Falles.

Us esperem a tots en la Falla Josep Antoni, Puríssima i Major, la meua falla i la de tots vosaltres.

*Enllaç
amb l'àudio
del Saluda.*

Nicolás Ibáñez i Marco

President Infantil

Xiquets, xiquetes, fallers i elianers, vos saluda Nicolás, faller des que vaig nèixer de la falla Josep Antoni Puríssima i Major, la falla que la nostra família ens ha ensenyat a estimar.

No puc estar més content per ser el president infantil de la meua comissió, càrrec que tot xiquet faller somia en poder aconseguir i amb molta il·lusió el meu paper vaig a exercir.

Aquest serà un any molt especial, doncs amb la meua germana Amparo el regnat compartiré, i de segur aquesta experiència mai oblidarem. Ficarem tot de la nostra part per a deixar el nom de la nostra falla, en el més alt. Vull agrair especialment el recolzament de la nostra família, que amb molta il·lusió va a viure estos dies amb nosaltres i estan desitjant acompanyar-nos en cada acte.

Este és un moment en el qual també vull aprofitar per a acostar-me a les altres comissions del nostre poble. Tots els representants anem a compartir grans moments i experiències i pense que és una bona oportunitat per a gaudir de la germanor fallera entre totes les falles de l'Eliana.

Ja s'acosta el mes de març, els dies van allargant i els carrers es van omplint de gent i d'olor de pólvora, ja trobem les bandes de música per tot arreu acompanyant les comissions als passacarrers, ja veiem com els veïns van menjant xurros, bunyols i xocolate, és per això que convida a tots els fallers, majors i menuts, i a tota la gent amb ganes de passar-ho bé a eixir al carrer a gaudir de les nostres festes, a acompanyar-me, al costat de Tere, Aroa i Amparo a cada acte i fer més gran, si cap, la nostra falla i les nostres festes!

Un bes molt fort.

*Enllaç
amb l'àudio
del Saluda.*

Junta directiva i Comissió major masculina

ÀREA DE PRESIDÈNCIA

Presidenta

Teresa Peiró i Aguilar

Vicepresident 1º

Daniel Carrión i Torrent

Vicepresident 2º

Javier Mesa i Martín

Vicepresident 3º

Juan Espinosa i Gil

Vicepresident 4º

Francisco Peñalver Estrems

Secretària

Marta Andrés i Peiró

Vicesecretària

Concha Calero i Iniesta

Arxivera

Blanca Morán i Molina

Deleg. de Casal

María Marco i Marco

María Peiró i Aguilar

Juan Barea i Marzal

Conchín López i Falomir

Deleg. de Marxandatge

Yolanda Miralles i González

Paula García i Peris

Marta Casterà i Jiménez

Deleg. de Comunicació

Elia de la Cruz i Marco

Aroa Giménez i Barrera

Carmen Daries Torrent

Junta Local Fallera

Juan Espinosa i Gil

Javier Martínez Grau

Ana Belén Roldán

ÀREA ECONÒMICA

Tresorera

María Peiró i Aguilar

Vicetresorera

Carmen Torrent i Badía

Comptadora

María José Marco i Sanchís

Deleg. Recompenses

Ana Belén Roldán

Deleg. Publicitats

María Marco i Marco

Begoña Alonso i Espasa

Amparo Martínez i Gisbert

Marta Casterà i Jiménez

Pepa Vallés i Navarro

Deleg. de Loteries

Carlos Compte i Torrero

Amelia Montoya i Piqueras

ÀREA D'ACTIVITATS

Delg. de Festeigs

Javier Mesa i Martín

Wenceslao Sánchez i Sánchez

Juan Barea i Marzal

Nacho Timón i Martí de Vesés

Vicent Ramón i Valero

Delg. d'Infantils

Marta Juan i Santafé

Carla Sabater i Martínez

Estefania Vargas i Basto

Verónica Escrivà i Leal

Carmen Comendador i Espinosa

Nuria Cabanes i Miquel

Ana Escrivà i Marco

Marta Casterà i Jiménez

Amparo Martínez i Gisbert

Deleg. de Presentació

Teresa Molina i Gimeno
Amparo Marco i Sanchís
Elia De La Cruz i Marco
Juan Espinosa i Gil

Deleg. d'Activitats Diverses

Miquel Comes i Fayos
Aroa Giménez i Barrera
Elena Coll i Espinosa
Carmen Daries i Torrent
Bibiana Gutiérrez i Pino
Elia de la Cruz i Marco

Deleg. de Cavalcada i Tren Faller

Concha Calero i Iniesta
Sonia Gil i Fogué

Deleg. d'Ofrena

Teresa Molina Gimeno
Marta Casterá i Jiménez

COMISSIÓ MAJOR MASCULINA

Adolfo Cambra i Sanz
Alejandro García-Otermin i Pala-
cios
Alejandro Medel i García
Alejandro Cerezo i Navarro
Alejandro Coll i Devesa
Alejandro Herrero i Alcalde
Alfredo Ramón i Ortíz
Álvaro Luque i Badía
Alvar Falomir i Cotanda
Andrés Andrés i Peiró
Borja Bonilla i Beneite
Carlos Coll i Espinosa
Carlos Fuertes i Saiz
Carlos Martínez i Calatayud
Carlos Navas i Martínez
Carlos Ramos i Sanz
Enrique Crespo i Giménez
Gabriel Roig i Coll
Guillermo Cerezo i Navarro
Guillermo Bellver i Gimeno
Hugo Martínez i Casterá
Ian Vidal i Pérez
Ignacio Peñalver i Martínez

Juan Espinosa i Gil
Juan Serra i Torres
Jorge Juan i Alba
José Antonio Pardo i Arranz
José Antonio Silvestre i Martínez
José Vicente Martínez i Zamora
José Antonio Coll i Montoya
José Prat i Herrero
José Ramon Balaguer i Martínez
Josep Reinal i Valero
Juan Miguel Iborra i Montoro
Lucas Gómez i Collado
Marc Chuliá i Coll
Marc Corbera i Bote
Marco Sunsi i Castera
Miquel Comes i Fayos
Miguel Gil i Peiró
Ignacio Herrero i Oliver
Oscar Espinosa i Gil
Raúl Sánchez i Molina
Robert Romero i Castillo
Salva Roda i Calomarde
Sergio Cortina i Molina
Sergio Álvarez i Gutiérrez
Vicent Ramón i Valero
Víctor Pardo i Pimenta
Xavier Martínez i Grau

Aroa Giménez i Barrera

A la fallera major

per Maribel Fuertes

La traca que sona a l'inici d'una mascletà és
com escoltar per primera vegada el teu nom, Aroa.
Les carcasses en cadència rítmica i resolutiva,
primer tram d'una segura apoteosi,
que parla dels teus orígens, de la família,
del dia a dia, de la teua vida.

Quan arriba el foc a terra
tot comença a encarrilar-se.
Departim de les teues qualitats
i de la teua vocació com a fallera,
de la xiqueta que arribà de la mà de la seua mare,
distingida, molt bé pentinada i radiant.

I en el sempre esperat terratrèmol
el cor se t'escapa del pit, Aroa.
És quan s'exalta la teua bellesa,
les emocions que sents i sentiràs,
al teu amor a la comissió i la festa,
i a les passions en el teu racó particular.

Ja en el bombardeig final,
esclaten els teus sentiments i les llàgrimes.
Així és!, i no sabrien explicar-ho d'una altra manera
segurament perquè som valencians!

Hui resplendeixes com un esclat de palmeres policromes.
Perquè aquesta nit anunciem per tot arreu
que Aroa Giménez i Barrera
és la nostra Fallera Major.

*Enllaç
amb l'àudio
del Vers.*

Comissió fememina

Fallera major: Aroa Giménez i Barrera

Fallera major ixent: Ana Escrivá i Marco

CORT D'HONOR

Ainhoa Campos i Alcácer
Aitana Cortés i Chust
Aitana Ibáñez i Izquierdo
Aitana Pérez i Roberto
Alejandra Álvarez i Gutiérrez
Alejandra García i Prades
Amelia Montoya i Piqueras
Ana Belén Cristóbal i Roldán
Ana Contreras i Rodrigo
Ana Raquel Matilla i Rubio
Andrea Barea i Andrés
Ángela Miravet i Serrano
Anna Escrivá i Marco
Arancha Pardo i Pimienta
Ariadna Peinado i Díaz
Belén Valero i Marco
Blanca Lledó i Calomarde
Blanca Corell i Escrivá
Blanca García i Tevar
Blanca Morán i Molina
Carla Sabater i Martínez
Carmen Compte i Marco
Carmen Espinosa i Molina
Carmen Siomara Gimeno i Galindo
Carmen Daries i Torrent
Carmina Ten i Pérez
Catalina Muñoz-Estévez Rodríguez
Claudia Maset i Bautista
Concepción Calero i Iniesta
Cristina Valero i Marco
Daniela Herrero i Alcalde

Daniela Valls i Costa
Elena Carrasco i Miralles
Elena Coll i Espinosa
Elia de la Cruz i Marco
Elia Hernández i Izquierdo
Amparo Coll i Montoya
Estefanía Vargas i Basto
Galla Ram Sanpons
Gloria Corell i Escrivá
Laura Raga i Morán
Laura Rico i Graullera
Lucia Reinal i Valero
Lucia Miravet i Serrano
Malena Llorens i Cruz
Mar Guerrero i Pons
María Compte i Marco
María Prieto i Benlloch
María Roldán i Sánchez
María Vidagany i Giner
Marina Gutiérrez i Sanantonio
Marina Iranzo i Romero
Marina Meseguer i Acera
Marta Juan i Santafé
Marta Maset i Bautista
Marta Piera i Montaner
Marta Roig i Coll
Marta Sánchez-Toril i Valiente
Marta Sierra i López
Martina Álvarez i Luján
Martina Calzadilla i del Arco
Moira Calomarde i López

Natalia Crespo i Giménez
Natalia Herrero i Alcalde
Nerea Sánchez i Acha
Neus Campos i Alcácer
Noa Gimeno i Chisvert
Nuria Navarro i Cuenca
Paola Bernal i Muñoz
Paola Prat i Herrero
Patricia Blázquez i Martí
Paula Carrión i Torrent
Paula Cerezo i Navarro
Paula Gregorio i López
Paula Macián i Gamón
Paula Pérez i Gómez
Paula Roda i Calomarde
Paula Sánchez i Molina
Paz Lluch i Civera
Pepa Vallés i Navarro
Raquel Piera i Montaner
Rocío San Lorenzo i Escrivá
Rosa Martínez i Grau
Sandra Gómez i Guerra
Sandra Valladolid i Tolosa
Silvia Chuliá i Coll
Sofía Palacios i Moñinos
Tania Martínez i Alonso
Daniela Vargas i Lorente
Verónica Escrivá i Leal
Violeta Amorós i Blanco
Yanira Sánchez i Palacios
Yolanda Moñinos i Pellicer
Yulema Sánchez i Palacios

Lema i versets de la falla gran Titans

Arribem fins a l'antiguitat, per a viure l'època daurada dels déus.

Presidint aquesta falla, en la part més alta del monument, trobem el déu Zeus, acompanyat per Atena i Hermes, donant vida a les escenes.

Ens transportem fins a l'Olimp, criticant la justícia i la política actual d'una manera prou satírica i amb permís dels déus.

Les escenes de la falla, relacionades amb el centre, ens parlen des, de com l'antiga Grècia, donà forma a la vida Déus. Des del laberint del minotaure, la bonica centaure, o la història d'Adonis, fins als grans temples grecs, en aquesta falla, podrem veure tots els aspectes de la nostra vida d'una manera enginyosa i que posarà la crítica d'una manera molt especial.

Viatgem fins a Grècia, amb molt de color, enginy i gràcia, perquè els Déus ens conten les coses més terribles del nostre país, i de com podem canviar-les.

VERSETS DE LA FALLA GRAN

COS CENTRAL I REMAT

En el més alt de la falla,
l'Olimp hem plantat,
ple de contes i llegendes,
que ací es relataran.

Els Déus més antics
porten corones d'or.
Els manen en la guerra,
en la pau i en l'amor.

La deesa de la guerra
i la de la justícia han arribat,
volen que Espanya ressorgisca,
i tenen molt per arreglar.

ESCENA 1

El gran Minotaure
en un embolic s'ha clavat,
puig s'ha fet autònom
i no sap com pagar.

No fa més que fer comptes,
perquè el laberint ha heretat.
I ara el Govern li demana
que l'ha de millorar.

ESCENA 2

El pobre Zeus ja plora,
perquè el seu llamp ha apagat.
I és que la factura de la llum
els pantalons li ha baixat.

I és que Iberdrola,
fins i tot, la llum del raig li ha cobrat,
i el Déu dels Déus
pobre s'ha quedat.

ESCENA 3

Una altra figura de la història
és aquest Adonis retocat,
és el nostre president Pedro Sánchez,
amb un gran mal de cap.

Ell com a president d'Espanya,
el país haurà d'organitzar.
Faena té amb l'oposició,
si volem veure el país funcionar.

ESCENA 4

Com un cavall de Troia
en política entra la ultradreta
molt espai amb aquest discurs
o l'empastrada estarà feta.

*Enllaç
amb l'àudio
de l'Explicació.
Veu: M^a
Paloma Sierra*

Matrimonis fallers

Encarna Oliver i José Alcácer

María Peiró i Andrés Andrés

Marta Andrés i Juan Barea

Carme Torrent i Ramón Carrión

Sonia Navarro i Antonio Cerezo

Marian Espinosa i Juan Carlos Coll

Xesco Comendador i Araceli Martínez

Merche Fayos i Xavier Comes

María Comes i Simone Forcarelli

María José Marco i Carles Compte

Elena Escrivá i Rubén Corell

Inmaculada Marco i Manel de la Cruz

María Marco i José Luís Escrivá

Sonia María Gil i Juan Antonio Espinosa

Carmen Aguilar i Juan Espinosa

Teresa Peiró i Miguel Gil

María Amparo Romero i Ferran Iranzo

Inmaculada de la Cruz i Amadeu Llorens

Carmen Comendador i Marco Mazzone

Rosa Grau i Francesc Martínez

Marta Casterá i Bruno Martínez

María Mateu i Jorge Pérez

Carme Martínez i Francesc Peñalver

María Eugenia Herrero i Joaquim Prat

María Ángeles Torrent i Daniel Romero

Mari Carmen López i Wenceslao Sánchez

Núria Cabanes i Ignacio Timón

Genoveva Marco i Antonio Valero

Alicia Tolosa i Evelio Valladolid

Amparo Marco i José Manuel Ibáñez

Cristina Giménez i Ángel Crespo

Teresa Molina i Ramón Espinosa

Mabel Bellver i Javier Mesa

María Begoña Alonso i Francisco Bellver

Mónica Palacios i Antonio Sánchez

Verónica Carrión i Daniel Carrión

Patricia Martí i Víctor Manuel Blázquez

Amparo Palacios i Àngel García-Otermín

Noelia Reig i Alejandro Fuertes

Yolanda Miralles i Emilio Carrasco

Mari Carmen Llorens i Juan Bautista March

Ana Amalia Morera i Francisco Gómez

María Luisa Calomarde i Manuel Hernández

Elena Alcácer i Juan Bautista Campos

Mari Carmen López i Vicente Mata

Carmen Ninet i Josep María Àngel

Concepción López i Felipe Calomarde

Olga Gay i Juan José Santos

Juana Marco i Antonio López

Bibiana Gutiérrez i Antonio Àlvarez

Nuria Bernabeu i Miguel Gallart

Paula García i David Llopis

Pilar Chust i David de Diego

Diana Ballesteró i Ignacio Segarra

Amparo Martínez i José Asensio

Plácida Girón i Juan Vallés

Arantxa Aparicio i Saúl Giménez

Verónica Prieto i Ignacio Cristóbal

Isabel Prieto i Eloy Pérez

Rosa Maria Reig i Edgar Saiz

Isabel Zayas i Jorge García

Mónica Benavent i Francisco Miguel

María Castellano i Alejandro Villegas

Mireia Martínez i Eduardo García

Noelia Sancho i José Hernández

Vanessa Marfil i Julio Llinares

Ruth Bardisa i Salvador Contreras

Laura Sebastià i Javier Ausejo

Amparo Ibáñez i Marco

A la fallera major infantil

per Maribel Fuertes

És de les coses més boniques
sentir la riulla dels xiquets al despertar,
la innocència de les primeres vegades,
sentir la teua presència aquesta nit entre nosaltres.
Amparo, bonica, xiqueta, fallera.

Hui comencen uns dies que mai oblidaràs
emocions que ja són una realitat
i d'altres que de moment estan per arribar.

I com no, recordarem eixe pròxim passat,
l'instant en què els teus pares et varen portar
a la teua primera ofrena, molt emocionats.

Imagina't immersa en una batalla de flors,
com una batalla de paraules,
plenes de tendresa i d'admiració.

Xiqueta del poble
t'han vist créixer, jugar, anar a escola
i sobretot gaudir de ple la festa en una falla de renom.

Enguany seràs la primera a eixir al carrer
a celebrar la festa en aquesta meravellosa Cort.
Tu seràs la reineta d'un univers de xiquets i xiquetes,
futur d'una llarga i arrelada tradició.

Amparo Ibáñez i Marco, eres enguany
la doneta que representa
tota l'ànima i passió d'aquesta gran Comissió,
de la sempre admirada Falla,
Josep Antoní Puríssima i Major.

*Enllaç
amb l'àudio
del Vers.*

Comissió fememina infantil

Fallera major infantil: Amparo Ibáñez i Marco

Fallera major infantil ixent: Marta Barea i Andrés

CORT D'HONOR

Adhara Gómez i Collado

Adriana García i Martínez

Ainhoa Serón i Marí

Aitana García i Zayas

Alexandra Peinado i Díaz

Alma García i Vargas

Alma García-Otermín i Palacios

Amalia Gómez i Morera

Ana Gómez i Morera

Ángela Llopis i García

Ariadna Llinares i Marfil

Aroa de Diego i Chust

Blanca Ausejo i Sebastiá

Candela Blázquez i Martí

Carla Hernández i Sancho

Carla Zaya i Valero

Celia Sanz i Izquierdo

Claudia Contreras Bardisa

Claudia Miguel i Benavent

Danae Serón i Marí

Daniela Calleja i Valladolid

Irene Ibáñez i Marco

Isabella Herrero i Ordoñez

Lara Hilario i Martínez

María March i Llorens

María Romero i Torrent

Marta García i Caprani

Martina Mazzone i Comendador

Martina Sánchez i García

Martina Vidal i Romero

Mía Sánchez i Matilla

Nora Contreras i Bardisa

Núria Carrión i Carrión

Olivia Saiz i Aznar

Sofía Hilario i Martínez

Tesa Romero i Castillo

Valentina Morera i Gómez

Valeria Calleja i Valladolid

Vera Bernardo i Escrivá

Lema Natura per a cuidar

Artista faller: José Vicente Zurita

Un món que s'apaga, que ens carregarem a la fi, hem de ser conscients que aquesta situació ha d'acabar. Una falleta infantil, instructiva per als xiquets, on els ensenyarem que la natura i els animals hem de curar i respectar, que no hem de tirar fem, que hem de reciclar i a la fi acabar amb la contaminació.

És molt important que des de xicotets siguem conscients que, sense un món net, no hi haurà futur, hem d'ensenyar una bona manera per a cuidar el nostre planeta. No hem d'embrutar la mar, ni fer foc a les muntanyes, als animals no hem de maltractar, les flors hem de regar i mai els arbres hem de tallar.

Versets de la falla infantil

La natura és vida,
és una font que es pot esgotar.
Hem de ser conscients,
que l'hem de cuidar.

Unes plantes molt boniques,
unes flors espectaculars.
Que porten aromes al cor,
unes olors sensorials.

La xiqueta amb molta cura,
les flors està regant.
Per fer gran el món,
amb la natura i els animals.

Uns xiquets disfressats,
que volen el món salvar.
Donant importància a la natura,
i la contaminació parar.

Un caragol i uns pardals
han vingut a recordar.
Que són éssers vius,
i als animals hem de respectar.

Un xiquet a la platja,
vol amb els peixos nadar.
I ja que és a l'aigua,
la vol netejar.

I és que la mar és molt bruta,
és un pecat capital.
No hem de contaminar,
per tindre un món per molts anys.

Els animals ploren,
i tenen dolor al cor.
Per veure les seues cases,
devorades pel foc.

*Enllaç
amb l'àudio
de l'Explicació.
Veu: M^a
Paloma Sierra*

Nicolás Ibáñez i Marco

Al President infantil

per Maribel Fuertes

Ell és Nicolás Ibáñez i Marco,
el nostre President Infantil.
Abanderat de tan nodrida xicalla
i fidel escuder de la seua germaneta,
la nostra fallera infantil.
Els dos de la mà representen amb orgull
el màxim somni que compliran enguany.

Fill de mare fallera, pare i iaia fallers i bunyolers.
Família que sent la festa des del cor,
que ha estat sempre al peu del canó.
Treballadors, sempre volguts i disposats,
família que engrandeix la festa
i que han sabut transmetre
el seu significat a la descendència.

Nicolás, t'empastraràs els llavis i les mans
amb el xocolate del berenar,
i el sucre dels bunyols
no serà comparable en dolçor
a la gràcia i gallardia del teu caminar,
escoltant la canastreta que portaran els teus companys.

Xiquet sí, però gran en sentit,
ja que tu representes el que ha de ser la teua falla
ara i en el futur,
des que esclate la primera carcassa
fins que creme l'últim ninot.

Demà et despertaràs encara somiant,
així que ja pots creure
que la més valuosa realitat està en les teues mans.
Anar al capdavant d'aquesta emblemàtica falla,
la teua, la d'abans, la de sempre, la teua, Nicolás.

*Enllaç
amb l'àudio
del Vers.*

Comissió masculina infantil

President infantil: Nicolás Ibáñez i Marco

Secretari: Marc Gimeno i Chisvert

Delegat de Festes: Ignasi Marco i Valero

VOCALS

Adrián Miguel i Benavent

Andreu Carrión i Carrión

Artur Beck i Carrión

Biel Llinares i Marfil

Bruno Albarracín i Raga

Daniel Comendador i Martínez

David Balaguer i Figuerola

Enzo Chisvert i Martínez

Enzo Giménez i Aparicio

Fernando Iranzo i Romero

Francisco Gómez i Morera

Iván March i Llorens

Itzan Torrent i Ciarjolo

Jacques Beck i Carrión

Javier Macián i Gamón

Leo Villegas i Castellano

Lluc Folcarelli i Comes

Luca Mazzone i Comendador

Marc Cristóbal i Prieto

Marcos Ausejo i Sebastiá

Mario García i Martínez

Mario Saiz i Reig

Martín García i Zayas

Mikel Timón i Cabanes

Pablo Balaguer i Figuerola

Raúl Albarracín i Raga

Sergio De Diego i Chust

Teo Zaya i Valero

Yoel Sánchez i Palacios

DANSANT AMB EL FOC

entre la por i l'admiració

ASSOCIACIÓ CULTURA FALLA JOSEP ANTONI-PURÍSSIMA I MAJOR 2024

Pròleg

Marta Andrés

Al llarg de la història, poques forces han desencadenat tanta admiració, temor i fascinació al mateix temps com el foc. Des de les albors de la humanitat, l'home ha observat meravellat la dansa hipnòtica de les flames, i al llarg dels temps, el foc ha deixat la seua empremta en les pàgines de la història, l'espiritualitat, l'art, la cultura, el folklore, l'arquitectura i la consciència contemporània sobre el canvi climàtic i els incendis.

En la resplendor de les flames, es manifesta eixa dualitat inherent al foc, un ball entre la creació i la destrucció, la llum i l'ombra, el renaixement i l'anihilació, la por i l'admiració. Aquest element primordial, que ha acompanyat la humanitat al llarg de la història, ens convida a explorar les seues múltiples cares en una dansa apassionant que transcendeix el temps i l'espai.

Aquest monogràfic se submergeix en les profunditats d'aquest fascinant element, explorant eixes face-

tes a través dels ulls de múltiples disciplines. Al llarg d'aquestes pàgines, ens aventurarem en una dansa infinita que abasta mil·lennis, des dels primers dies de la domesticació del foc per part dels nostres ancestres fins a les complexitats contemporànies dels desafiaments ambientals i els incendis devastadors.

Iniciem la dansa en la prehistòria, quan el foc s'erigeix en testimoni silenciós de l'evolució humana. Des del descobriment i el control del foc fins al seu paper en la forja de civilitzacions, *Ernestina Badal* ens parla d'eixa connexió de les flames amb els esdeveniments crucials que han marcat la nostra trajectòria com a espècie.

Més enllà de la història, *Manolo Jardí* ens parla de la seua particular visió de la relació entre el foc i la societat actual, concretament la valenciana, a través de la coneguda expressió "foc d'encenalls". I tanca aquest primer acte *Teresa Peiró* amb la faceta més útil d'aquest grandios element, la seua aplicació, encara en l'actualitat, als diferents oficis artesans.

Submergits en les profunditats de l'espiritualitat del foc continuarem el nostre ball explorant com les diverses cultures han atribuït significats transcendents al foc, considerant-lo un pont entre el terrenal i el diví. *Voro Contreras i jo mateixa* intentem fer un repàs a tots eixos mites i llegendes com la de Prometeu.

A més de la seua dimensió pràctica per a la supervivència, el seu simbolisme i la seua espiritualitat, el foc ha adquirit un paper fonamental en el seu vessant més social, manifestant-se amb força en els rituals i les festes que se celebren al seu voltant. *Juan Espinosa* ens mostra la riquesa de la nostra diversitat cultural a través d'aquestes celebracions.

En la següent part, ens aventurem en una dansa captivadora entre la pirografia, la piromàquia i la pirotècnia, on el foc es converteix en un bell ballet de creativitat, espectacle i ciència. A través d'aquestes disciplines, *M. José Marco, Kike Martínez i Reyes Martí* ens ajuden a entendre com l'art humà ha après a domesticar les flames per a expressar la diversitat de la creació i de les emocions. Així mateix, l'Arquitectura també ha adoptat el foc com a eina i desafiament. Des de les antigues fogates de les caveres fins a les modernes estufes i sistemes de calefacció, el foc ha modelat no sols els nostres espais habitables, sinó també com experimentem la manera de viure dins d'ells.

Acabem aquesta dansa analitzant la cara oposada del foc, la que s'alça com un recordatori dels perills inherents a l'impacte de l'ésser humà en el medi ambient. El canvi climàtic i els incendis forestals. *Ferran Dalmau i Josep M. Ángel* ens conten com eixa dansa destructiva del foc sovint desencadena en tràgics episodis, com la pèrdua de biodiversitat i l'alteració de cicles hidrològics, posant en risc l'estabilitat dels nostres ecosistemes i com la comprensió del risc associat amb el foc ha portat al desenvolupament de comportaments cautelosos i a l'adopció de mesures preventives.

En última instància, aquest monogràfic busca entendre el comportament humà davant el foc com una simfonia en constant evolució. Ens convertim en malabaristes d'un element que, malgrat la seua previsibilitat, mai deixa de sorprendre'ns amb la seua capacitat de crear i al mateix temps destruir. *Carmina Palau* reflexiona sobre com de diferent és la nostra resposta emocional en funció de com interpretem i reaccionem davant aquest poderós element i *Germán López-Gutián* ens conta, des de la seua experiència vital, com és viure sempre en alerta davant l'espontània manifestació devastadora del foc.

El nostre més sincer agraïment a totes les persones que han fet possible aquest llibre per la seua dedicació i l'entusiasme que han posat en aquest projecte col·lectiu. Amb la seua col·laboració, hem construït un monogràfic que no només explora la dualitat entre la por i l'admiració davant del foc, sinó que també captura la riquesa i l'essència de la nostra pròpia humanitat. De nou, gràcies per la vostra contribució a aquesta dansa literària. ■

*Enllaç
amb l'àudio
del Pròleg.*

EL FOC AL LLARG DE LA HISTÒRIA

Il·luminant la foscor.
El foc humà

Ernestina Badal

El foc

El gènere *Homo* és l'únic sobre el Planeta que maneja, genera i controla una potent força capaç de modificar la faç de la Terra: la combustió, que en el seu estat més primitiu és el foc de biomassa, però en l'actualitat utilitza altres tipus de combustibles sòlids, líquids i gasosos. La capacitat de manejar el foc és un assoliment universal i exclusivament humà (Goudsblom, 1986), perquè altres eines, encara que siga de manera rudimentària, les poden usar altres espècies.

El foc té característiques pròpies, ho destrueix tot, ho consumeix tot i és irreversible, per on passa deixa empremta. Com diu Plini el Vell, en el segle I abans de la nostra era "no hi ha res que no arribi a l'estadi final per mitjà del foc". Aquestes qualitats inspiren temor, però el foc produeix una gran fascinació per la seua llum, el seu color, la seua calor i probablement pel seu poder. Prova d'eixa atracció humana cap al foc són els mites i narracions que han generat diferents grups en tot el Planeta per a explicar l'origen del foc (Frazer, 1930). Tant els mites ancestrals com les dades arqueològiques demostren que va haver-hi tres estadis: humanitat sense foc, ús del foc i producció del foc. El foc ha tingut un rol important en l'evolució humana i això ha sigut un procés llarg, una relació d'aprehensió, control i desenvolupament del seu potencial.

Els primers passos

El foc apareix des que les plantes conquisten la terra i la seua recurrència ha augmentat i disminuït en associació amb els canvis climàtics i les condicions atmosfèriques del passat. El significat adaptatiu del comportament pirofílic del gènere *Homo* és àmpliament reconegut, però els passos pels quals van desenvolupar habilitats pirotècniques continuen sent desconeguts. Alguns investigadors proposen un model darwinista basat en reconstruccions paleoambientals per a explicar-ho. Segons ells, la dependència humana del foc va ser el resultat de l'adaptació a entorns propensos als incendis. A l'Àfrica tropical, entre fa uns 5 i 2 milions d'anys, es van succeir fluctuacions extremes i ràpides entre boscos i sabanes que, unit a la reduc-

ció dels nivells de diòxid de carboni atmosfèric, van augmentar l'ocurrència d'incendis a la regió (Parker et al., 2016). En la sabana africana, els homínids estarien en un entorn d'incendis freqüents, que rostirien vegetals i animals que, passat l'incendi, serien consumits pels homínids amb la consegüent adaptació evolutiva (Attwell et al., 2015; Gowlett, 2010). A més, dels aliments cuits o rostits s'obté més energia i els efectes fisiològics de l'adaptació al menjar rostit s'evidencien en la morfologia d'*Homo erectus* fa 1,8 milions d'anys (Wrangham, Camody, 2010).

Quines evidències arqueològiques poden quedar d'aquests primers contactes amb el foc? En realitat, fràgils, febles i no exemptes de polèmica per a les albers de la humanitat. Per al Paleolític inferior, la presència del foc al costat d'artefactes humans no es qüestiona en jaciments d'Àfrica en cronologies entorn d'1,5 – 1 Dt., com en Koobi Fora (Kenya) o la cova de Wonderwerk (Sud-àfrica). Les petjades del foc en aquests jaciments denoten un contacte entre els homínids i el foc, encara que no fora de manera sistemàtica. A Europa, hi ha nivells d'incendis naturals (Figura 1 i 2) i restes cremades en algunes cavernes entorn d'1-2 milions d'anys, però, de moment, no hi ha evidències del control del foc pels homínids abans de 400-300 mil anys.

La llar

Els usos i control del foc requereixen el desenvolupament d'unes certes aptituds i capacitats en els homínids, com indica Darwin, "his powers of observation, memory, curiosity, imagination, and reason" (Darwin, 1871: 278.). La diferència entre un incendi natural i un foc humà està en l'àrea de combustió. El foc natural no té límits, l'humà (domèstic) sempre està limitat en l'espai habitat, justament perquè es coneixen els seus efectes i el seu poder destructiu, cal voltar la seua acció, reduir-lo i centrar-lo en la llar. El combustible serà limitat i controlat. Les estructures de combustió són genuïnament humanes, és la manera de limitar l'acció del foc.

Del foc es poden utilitzar tots els seus productes: l'energia en forma de llum i calor, el fum, el carbó i

Figura 1. Nivell d'incendi natural datat de ~2 milions d'anys a Cortes de Baza, Granada.

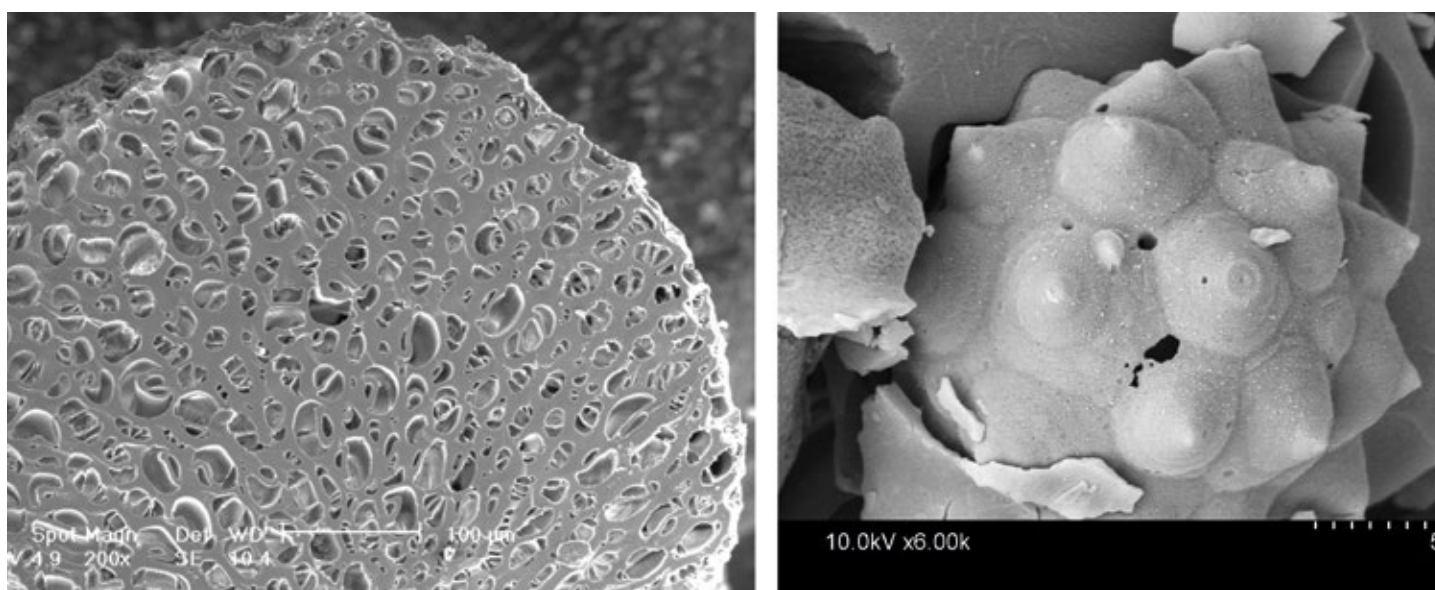

Figura 2. Carbons de palmeres identificats en l'incendi natural de Cortes de Baza. Fotos: E. Badal.

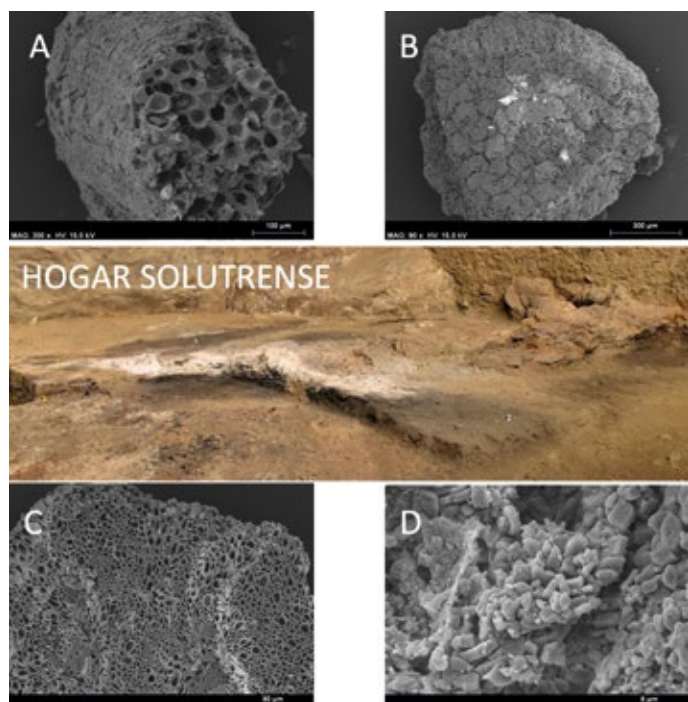

Figura 3. Llar paleolítica de l'Abrigo de la Boja (Mula, Múrcia) i restes associades. A tubèrcul, B fragment de llavor. C carbó de monocotiledònia. D cendres. Fotos E. Badal.

la cendra. Des del Paleolític s'utilitza el més genuí: la llum i la calor. Les dades arqueològiques indiquen que la relació humans-foc es fa cada vegada més estreta des de fa uns 400-300 mil anys. En els fogons es troben els residus del foc domèstic: restes del combustible cremat (carbons, ossos, etc.), cendres, rubefacció del sòl, carbó negre, fum, etc. Aquests residus són patrimoni cultural i biològic perquè amb la seua anàlisi podem obtenir informació valuosa sobre la vida quotidiana de les societats paleolítiques, del menjar processat, de la llenya cremada, etc. (Figura 3).

En la Cova de Bolomor (Tavernes de la Valldigna) es troben les llars més antigues de la península Ibèrica, datades de 230-160 mil anys (Vidal-Matutano et al., 2019). Les llars són molt més abundants a partir del Paleolític mitjà perquè els neandertals són capaços de produir el foc i controlar-lo en totes les etapes de la combustió, d'igual manera que ho fa *Homo sapiens*. Per exemple, des dels neandertals fins a l'actualitat, el foc es va utilitzar per a torrefactar pinyes de pi piñer i obtenir-ne fàcilment els pinyons, que eren con-

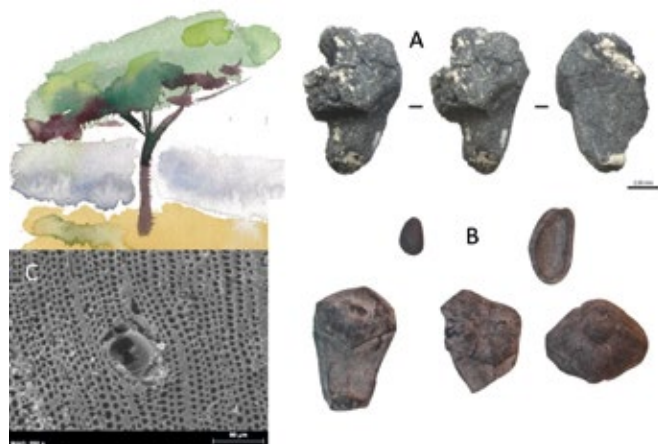

Figura 4. Processament de les pinyes del pi piñer pels neandertals (A) i pels humans anatòmicament moderns (B). A dalt esquerra aquarel·la de pi piñer (autora H. Bonet); A- Bràctea de pinya de Figuera Brava (Setúbal); B- Bràctees de pinya, corfa de pinyó i pinyó de Cova de Nerja (Nerja). C- Carbó de pi piñer de Figuera Brava. Fotos E. Badal.

sumits pel seu alt valor nutritiu i palatabilitat (Badal i Martínez-Varea, 2022) (Figura 4).

Des del Paleolític, els humans apliquen pirotecnologia en la manipulació de materials amb l'objectiu de canviar les seues qualitats físiques i mecàniques. El foc es va usar per a modificar matèries primeres i aconseguir millors rendiments físics o mecànics; per exemple, calfar el sílex millora les seues qualitats de talla perquè es torna més vulnerable al colp i, per tant, es poden aconseguir millors armadures o eines lítiques.

En el jaciment de Poggetti Vecchi (Itàlia) s'han trobat "pals cavadors" de fusta de boix (*Buxus sempervires*) al costat d'indústria lítica i fauna (elefants) datada en 170.000 anys. Per a fabricar-los, els neandertals van utilitzar el foc com a eina, els van carbonitzar parcialment per a facilitar la seua manufactura, ja que un extrem és arredonit i l'altre agusat, això els fa molt versàtils perquè serveixen per a cavar i buscar vegetals o llançar-los a una presa.

La llum

El poder d'il·luminar les tenebres és un dels grans beneficis del foc. Des del Paleolític, la llum del foc va prolongar les hores d'activitat social, i al voltant del foc es concentrarien les persones per a compartir experiències, coneixements, activitats o participar en festes i rituals. Hi ha proves contundents per a demostrar que van saber aprofitar la llum per a endinsar-se en la foscor de les cavernes. L'exemple més antic es documenta en la cova francesa de Bruniquel, on fa 176.500 anys, els neandertals es van endinsar 336 metres de l'entrada actual. A la sala principal de la caverna van construir, amb estalagmites senceres i trencades, dues estructures circulars grans, la major de 6,7 x 4,5 m, i quatre estructures d'estalagmites apilades, la major de 2,6 m (Figura 5). Els investigadors han calculat que els neandertals van transportar unes 400 espeleotemes amb un pes entre 2 – 2,4 tones (Jaubert et al., 2016). És evident que per a realitzar aquestes construccions es va requerir organització, planificació i romandre moltes hores en la cavitat i per a això és essencial el foc. En diferents punts de les estructures s'han pogut identificar zones calfades i negres pel foc i en un dels punts una concentració de carbó. Així que també necessitarien planificar el combustible necessari per a mantindre la llum durant el temps de l'estada. L'absència en la cova de Bruniquel d'una altra mena de restes d'activitat humana s'interpreta com que va ser un lloc per a fer rituals i, en tot cas, demostra el control dels espais subterranis gràcies a la llum del foc.

En el Paleolític superior, amb els humans actuals (*Homo sapiens*), es fa un pas més en el control de la llum del foc, es creen nous utensilis per a il·luminar: els llums. La prova més antiga són els llums de pedra del Paleolític superior francès, on se n'han exhumat unes 500 en més

Figura 5. Estructura construïda amb 400 estalagmites trencades i disposades en fileres, realitzada pels humans fa 176.500 anys en la profunditat de la cova de Bruniquel (França), on es van il·luminar amb foc. Foto Luc-Henri Fage/SSAC. Font: *La structure de la grotte de Bruniquel.jpg*. (2022, January 13). Wikimedia Commons. Retrieved 18.44, December 8, 2023 from https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=file:La_structure_de_la_grotte_de_Bruniquel.jpg&oldid=621469879.

Figura 6. Urs, cavall i cérvols representats en la Grotte de Lascaux (Montignac-Lascaux, França).

de 100 jaciments. Són molt conegudes les de la cova Lascaux i que realment serien molt necessàries per a il·luminar els artistes que van ornar magníficament la caverna, fa uns 21,5 - 20 mil anys abans del present (Figura 6). Destaca un llum per la seua forma, els seus gravats en el mànec i la concepció de la peça (Figura 7). El llum està realitzat amb pedra rosa, té una concavitat per a albergar el combustible i un mànec per a agafar-la i traslladar-la fàcilment sense cremar-se. El mànec té gravats no figuratius (de Beaune, 2000). Aquests llums estaven alimentats per greix d'animal i la metxa eren estelles de ginebre.

En definitiva, les formes i els materials han variat al llarg del temps, però el concepte de llum és el mateix des del paleolític fins hui, una zona per a agafar-la, una per al combustible i la metxa que encendrà la llum.

Un pas més: el foc captiu

El Neolític amb la domesticació d'animals i vegetals suposa un gran èxit evolutiu que provoca grans canvis socials, econòmics i mediambientals en el planeta. L'anomenada "revolució neolítica" és el germen del mode de vida actual. A partir del Neolític, s'estableixen dues vies principals de l'ús del foc: foc lliure per a generar els paisatges agraris i el foc captiu per a desenvolupar totes les arts, com assenyala Èsquil en *Prometeu encadenat*.

Figura 7. Llum de la Grotte de Lascaux (França). Foto del Musée de Lascaux. Font: *Lascaux painting.jpg*. (2023, November 22). Wikimedia Commons. Retrieved 19.09, December 10, 2023 from https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Lascaux_painting.jpg&oldid=824197612.

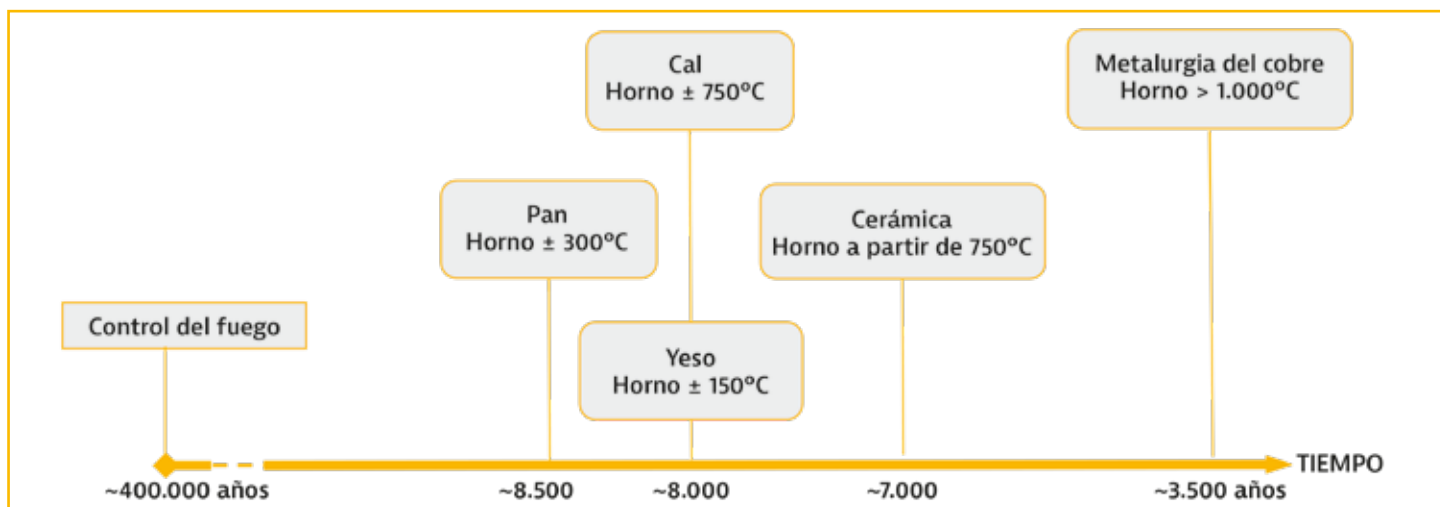

Figura 8. Etapes de l'ús del foc i temperatures dels forns per a generar nous materials.

Amb els sistemes agrícoles, el foc lliure es converteix en aliat d'agricultors i pastors. Des del Neolític fins a l'actualitat els incendis provocats s'utilitzen per a modelar el paisatge agrícola i generar desmunts on implantar els camps i les pastures. El foc és una eina agrícola potent que s'utilitza abans i després de la collita per a eliminar de manera fàcil i ràpida tot el que molesta a l'activitat agrària, a més, la cendra serveix d'adob per als cultius.

Al foc se li fa captiu, a l'estructura genuïnament humana, la llar, ara s'uneix una altra més potent, el forn. Des del Neolític fins hui, una unitat familiar consta de llar i de forn. Atrapar el foc i mantindre'l captiu permet augmentar la temperatura el temps necessari per a generar nous materials que no existeixen en el planeta de manera natural (Figura 8). Estem pensant en l'algeps, la ceràmica, els metalls, el vidre, i un llarg etcètera de nous materials que encara hui es continuen usant, buscant, innovant i implementant. En definitiva, el foc com a font d'energia transformadora segueix en constant canvi i innovació des del seu origen.

Transmutar

Acabarem aquest breu recorregut sobre l'ús del foc acostant-nos als rituals en la cultura Ibèrica entre els segles VI a I abans de la nostra era. En el món ibèric,

el foc és present en tots els àmbits de la vida quotidiana, il·luminació, calor, cuinat, en l'agricultura i en la guerra. El foc va ser essencial en els rituals celebrats en els banquets, en els santuaris i en els ritus funeraris. Destacarem la pràctica funerària de la incineració realitzada en llocs sagrats anomenats necròpolis (Chapa, 2006). Es discuteix si la generalització de la cremació és una influència externa del món colonial fenici o del món indoeuropeu, en tot cas es va estendre per tota l'àrea ibèrica (Mata, 1996).

El foc com a purificador es va utilitzar des de l'antiguitat remota i la cremació tindria una finalitat ritual i higiènica. En els funerals ibèrics, podien variar d'un lloc a un altre, però en general, es preparava una pira de llenya sobre la qual descansava el cos, que per mitjà de l'acció del foc transmuta en convertir-se en gasos combustibles i cendres (Figura 9). Acompanyaven a aquest ritual libacions, ofrenes de menjar i s'arribaven a realitzar banquets funeraris. Les escasses restes humanes calcinades procedents de la cremació, una vegada seleccionades, rebien sepultura en urnes o caixes de ceràmica que es depositaven en simples clots en la terra o en tombes de pedra o tombes de cambra, depenent de l'estatus de la persona, juntament amb els seus aixovars.

En la necròpoli de Casa del Monte (Valdeganga) queden ben documentats aquests rituals. A les persones

Figura 9. Recreació de la cremació d'una dama ibèrica. En el món antic, el fil de l'ús està relacionat amb el destí i la idea de mortalitat, a més el filat i el teixit són símbols de feminitat. Aquarel·la de H. Bonet.

mortes se'ls ofrenava menjar i aixovars que a vegades es van posar directament en la pira i unes altres se'ls va col·locar damunt de les brases i es van cobrir amb una capa de fang. Aquesta acció va detindre la combustió i va permetre que es conservaren els objectes inorgànics com espases, punyals, ceràmica, etc., però també els orgànics. En diverses sepultures hem identificat objectes realitzats amb fusta de roure, freixe, boix (Figura 10) i ofrenes de pa i fruita com la figa.

Passat i futur

Les grans innovacions de la Prehistòria romanen en la nostra vida quotidiana, les plantes i animals domèstics, la roda, la ceràmica, els metalls, el desenvolupament

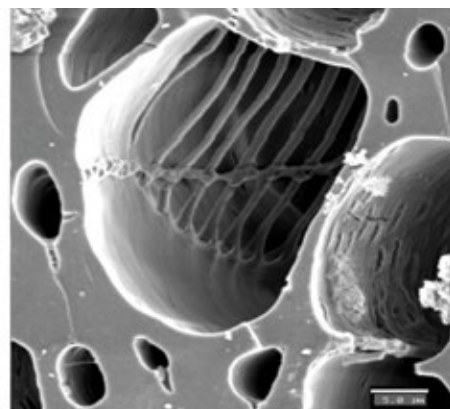

Figura 10. Placa de boix i foto en microscopi electrònic de rastreig. Necròpoli ibèrica de Casa del Monte (Valdeganga). Fotos E. Badal.

pament de les vies de comunicació ràpides: terrestre, marítima, simbòlica, entre molts altres. Però recordem que tant la revolució neolítica com la revolució industrial no hagueren sigut possibles sense la primera revolució humana, és a dir, el control i la producció del foc. Al llarg de la Història humana és evident l'èxit que comporta el domini del foc, cada estadi del seu control permet avanços sense parangó. En cada etapa de l'evolució, els humans han diversificat els usos del foc, han guanyat en poder destructiu i han aconseguit generar major energia gràcies a la diversitat d'estructures de combustió. En cada etapa, amb major control del foc, la nostra relació amb els ecosistemes és més tibant, més distant de la naturalesa i, des del nostre punt de vista, més arriscada amb vista al futur humà en el Planeta. ■

Bibliografía

- Attwell, L., Kovarovic, K., Kendal, J.R. 2015. Fire in the Plio-Pleistocene: the functions of hominin fire use, and the mechanistic, developmental and evolutionary consequences. *Journal of Anthropological Sciences* 93: 1-20. doi 10.4436/jass.93006.
- Badal, E.; Martínez-Varea, C.M. 2022. Cooked and raw. Fruits and seeds in the Iberian Palaeolithic. En S.M. Valamoti, A Dimoula and M. Ntinou (eds). *Cooking with plants in ancient Europe and beyond. Interdisciplinary approaches to the archaeology of plant foods*. 201-217. Sidestone Press, Leiden.
- Carmody, R.N., Wrangham, R.W. 2009. The energetic significance of cooking. *Journal of Human Evolution* 57: 379–391.
- Chapa, T. 2006. Arqueología de la muerte. Aspectos metodológicos. *Anales de arqueología cordobesa* 17, 25-46.
- Darwin, Ch. 1871. *The descent of man, and selection in relation to sex*. William Benton. Encyclopedia Britannica, Ing.
- De Beaune, S. 2000. Les techniques d'éclairage paléolithiques : un bilan. *PALEO Revue d'Archéologie Préhistorique, Société des amis du Musée national de préhistoire et de la recherche archéologique - SAMRA* 12: 19-27.
- Frazer, J.G. 1930. *Myths of the origin of fire: an essay*. Macmillan, London.
- Goudsblom, J. 1992. *Fire and civilization*. Penguin books. London.
- Gowlett, J. 2010. Firing up the social brain. En R. Dunbar, C. Gamble, J. Gowlett (eds.) *Social brain, distributed mind*. Proceeding of the British Academy 158: 341-366.
- Jaubert, J., Verheyden, S., Genty, D. et al. Early Neanderthal constructions deep in Bruniquel Cave in southwestern France. *Nature* 534, 111–114 (2016). <https://doi.org/10.1038/nature18291>.
- Mata, C. 1996. Arqueología funeraria. Estado actual de la investigación en España. En J.D. Villalain et al., (eds.) *Actas del II congreso nacional de paleopatología* (Valencia, octubre de 1993), 167-176. Ministerio de Educación y Ciencia.
- Parker, C.H., Keefe, E.R., Herzog, N.M., O'Connell, J.F., Hawkes, K. 2016. The Pyrophilic Primate Hypothesis. *Evolutionary Anthropology* 25: 54–63. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/evan.21475>.
- Vidal-Matutano, P., Blasco, R., Sañudo, P., Fernández Peris, J. 2019. The Anthropogenic Use of Firewood During the European Middle Pleistocene: Charcoal Evidence from Levels XIII and XI of Bolomor Cave, Eastern Iberia (230–160 ka). *Environmental Archaeology* 24 (3): 269-284. <https://doi.org/10.1080/14614103.2017.1406026>.
- Wrangham, R., Carmody, R. 2010. Human Adaptation to the Control of Fire. *Evolutionary Anthropology* 19: 187–199. DOI 10.1002/evan.20275.

Foc d'encenalls

Manuel S. Jardí

El foc. Hi ha tantes maneres de parlar del foc, que seria començar i no acabar. Per mi ho deixaria ací mateix, perquè ja siga des de la física, des de l'antropologia, des del sistema de creences, des de la tragèdia, des de la tradició, des de la festa, des de la història o fins i tot des de la gastronomia, entre més, hi ha suficient personal acreditat per a emetre informes, curiositats, narratives molt solvents i ocurrencies a propòsit del foc. Tinc la penosa impressió que estic de sobra en aquest sidral. Si dic que el foc és l'expressió de la combustió i que la flama -sempre associada al foc- és l'emissió de llum corresponent a la intensitat de la primera, de seguida el gremi de físics amb totes les ramificacions a punt de posar-hi cullerada, parlarà de reacció química, exotèrmica, de gasos i d'àtoms. Si provoquem arqueòlegs

i geògrafs, s'afanyaran a dir que el primer registre fòssil registrat d'un incendi data de fa 420 milions d'anys, a partir de restes de carbó vegetal. O que va ser a l'època dels *Homo erectus*, és a dir, de quan els micos havien baixat dels arbres, s'havien posat drets i havien perdut la cua, que van començar a aplicar el foc en hàbits transformadors del seu entorn social: generar calor i llum, cuinar aliments i augmentar la varietat i disponibilitat de nutrients. S'han trobat evidències d'aliments cuinats amb una antiguitat d'1,9 milions d'anys, encara que el foc, probablement, no va ser utilitzat d'una manera controlada fins fa uns 400.000 anys. Bars i restaurants encara tardarien a instal·lar-se en el paisatge urbà. I tot això sense haver de pagar a Iberdrola, Naturgy i resta de depredadors de l'Íbex 35. Si consultem els arcans de la filologia, proclamaran

que la paraula «foc» prové del mot «focus» de la llengua llatina, i que s'han derivat multitud de paraules, com ara foguera o flama. Ignore si la pel·lícula de Jean-Jaques Annaud del 1981, *La recerca del foc*, té tot el rigor científic que cal, però a mi em va resultar molt entretinguda i recomanable.

Altres disciplines de les ciències socials no tardarien a relacionar el foc amb l'economia productiva, des de la ceràmica a la metal·lúrgia, sense oblidar la cultura, les relacions comunitàries, els conflictes bèl·lics i la indústria armamentística a través de la història, que sempre va lligada a la potència del foc en les aplicacions més perverses i destructives. Ah, i no oblidem els lligams entre el foc i els cicles productius agraris, solsticis, equinoccis, etc., sotmesos en els dominis catòlics, apostòlics i romans a la falsificació de l'original i a la conversió interessada en un santoral increïble.

De manera que deixaré l'àmbit del coneixement -sobre el foc- a les veus més autoritzades i cridaré l'atenció sobre una expressió molt relacionada amb el foc i ben aplicable a la societat valenciana. No només, però particularment aplicable a la societat valenciana. O el que haja sobreviscut d'un concepte tan complex. Allò que realment ens identifica amb el foc com a objecte d'estudi, incendis i altres destrosses a banda, és el foc d'encenalls.

El foc d'encenalls equival al que en castellà diuen «agua de borrajas» o «lumbre de pajas», és a dir, alguna cosa poc consistent, a més d'efímera. Un engrescament de poca durada, a l'estil dels aldarulls d'allò que actualment es coneix com la política. Seria l'equivalent a una bengala o l'eixida -sorollosa o no- d'una carcassa pirotècnica. La pirotècnia, de fet, pot classificar-se com una tipologia dels focs d'encenalls. Pugen i baixen, i s'apaguen ràpidament. Així s'ha modelat, com a mínim des de fa poc més de tres segles, l'indígena autòcton. Quan fa el cas, arrencada de bou, parada de burro. Tot ho suporta l'aborigen d'aquesta part del mapa. A vegades, indignat, però sempre obedient, soferit, entregat, ofrenador de glòries a destall i jornada continua. Ja ho deia el Conde-duque de Olivares: «los valencianos son muelles». De blannets, escassament conflictius, subordinats, servils...

poden afegir tots els adjectius que troben. Tots són aplicables a la categoria de valencià. Hi ha, és clar, unes poques excepcions. Però, com passa quan busques tòfones per la muntanya, són difícils de trobar. Naturalment, els lideratges són determinants per a confondre, contindre, parar qualsevol efusió incontrolada... Es tracta de dirigents majoritàriament enquadrables en la categoria de botiflers, aliens als interessos de la ciutadania autòctona i sempre disposats a fer malbé el que toque, en benefici d'algun senyor, senyoret, o parada i fonda a Madrid. L'últim exemple, l'aberració anomenada ampliació nord del port de València, un aparcament de contenidors a benefici d'una multinacional i de l'amo dels remolcadors. Els costos mediambientals i les amenaces a paisatges, platges i cultius han estat advertides des de les veus científiques més solvents. Però els ofrenadors i els de la cartera plena no miren pèl. Quasi millor que administren les catàstrofes en silenci. Qualsevol eixida de to d'aquesta subespècie, inclosa l'esquerra inútil i insolent, també respon als focs d'encenalls: tot és faramalla, passatger, momentani, fugaç, efímer, curt, breu, una flamarada o un pet unflat que dura quatre dies. Tot s'acaba en un no res. En cas de dubtes, done una ullada a l'entorn i ho comprovarà. L'especialitat de la casa són els focs d'encenalls. ■

Els oficis del foc

Teresa Peiró

Els oficis que involucren el maneig del foc han sigut part integral de la societat al llarg de la història humana. Des de l'art ancestral de la pirotècnia fins als treballs moderns que utilitzen altes temperatures per a donar forma a metalls i materials, el domini i control del foc han sigut essencials en una àmplia gamma d'ocupacions.

Analitzarem els diferents oficis que requereixen habilitats específiques en el maneig segur i efectiu del foc, destacant la diversitat de rols que empen aquesta antiga eina en activitats quotidianes, artístiques i industrials.

El pirotècnic i la pirotècnica

L'ofici del pirotècnic és una expressió artística i tècnica que gira entorn del maneig del foc de manera controlada i creativa. Aquests professionals tenen la tasca de dissenyar, crear i executar espectacles pirotècnics fent servir una varietat de focs artificials, petards i efectes especials per a esdeveniments i celebracions.

La relació entre el pirotècnic i el foc és fonamental, ja que la seua habilitat radica a dominar el compor-

tament del foc per a crear efectes visuals impressionants i segurs. Aquest ofici requereix un profund coneixement de la química i la física dels materials pirotècnics, així com una comprensió precisa de la manipulació de la combustió per a aconseguir els efectes desitjats en el cel nocturn.

Els pirotècnics treballen amb una varietat de dispositius que utilitzen el foc com a font d'energia per a generar colors, formes i patrons específics en l'aire. A través de la seua destresa tècnica i creativitat, poden produir des de simples explosions fins a complexes seqüències de llums i sons, captivant a audiències en esdeveniments com festivals, celebracions cíviques o espectacles privats.

No obstant això, aquest ofici també comporta un gran nivell de responsabilitat, ja que la manipulació de materials pirotècnics implica riscos potencials si no es manegen adequadament. Per tant, els pirotècnics han de seguir protocols estrictes de seguretat per a garantir la protecció del públic i d'ells mateixos mentre duen a terme els seus espectacles, la qual cosa subratlla la importància d'un equilibri entre creativitat i seguretat en aquest fascinant ofici relacionat estretament amb el control i maneig del foc.

Pirotècnic.

Bomber.

El bomber i la bombera

L'ofici del bomber és una professió crucial que implica treballar directament amb el foc en situacions d'emergència. Els bombers estan altament entrenats per a controlar, extingir i previndre incendis en diferents entorns, des d'edificis residencials fins a àrees forestals. Treballen també en el rescat de persones i animals en situacions d'emergència causades pel foc.

La relació entre el bomber i el foc és única, ja que la seua labor implica enfrontar-se a situacions en què el foc és una amenaça imminent. Utilitzen una varietat d'eines i tècniques, des de mànegues i equips de respiració fins a eines de tall i rescat, per a controlar incendis i salvar vides en circumstàncies extremadament perilloses.

A més d'apagar incendis, els bombers també duen a terme activitats preventives, com inspeccions de seguretat, educació comunitària sobre prevenció d'incendis i la implementació de mesures per a reduir els riscos d'incendis.

El ferrer i la ferrera

L'ofici de ferrer té una relació íntima amb el foc. Els ferrers treballen amb metalls i fan ús de la calor intensa generada pel foc per a donar forma, manipular i forjar objectes.

Tradicionalment, els ferrers usaven un forn anomenat forja, on es calfava el metall fins que s'aconseguia la temperatura necessària per a ser mal·leable. El metall

Ferrer.

es col·locava en la forja, on era exposat al foc directe fins que obtenia un punt d'incandescència, la qual cosa permetia al ferrer donar-li forma amb eines com martells i encluses.

El control del foc en la forja era essencial per a treballar els diferents tipus de metall, ja que cadascun té la seua pròpia temperatura de treball òptima. Els ferrers havien de manejar el foc hàbilment, ajustant la temperatura per a no sobrecalfar ni refredar massa ràpid el metall, la qual cosa podria afectar la qualitat i la mal·leabilitat d'aquest.

Fins i tot amb els avanços tecnològics, molts ferrers moderns continuen utilitzant forns i forges per a treballar amb metalls. El foc continua sent una eina fonamental en la creació de peces de metall artesanals

o industrials, i el maneig precís de la calor és essencial per a l'èxit en l'ofici del ferrer.

El i la ceramista

Treballa amb forns per a modelar argila i crear objectes de ceràmica, sotmetent-los a altes temperatures per a endurir-los.

L'ofici de terrissaire està intrínsecament lligat a l'ús del foc. Els terrissaires creen ceràmica i objectes d'argila que són endurits mitjançant altes temperatures en forns específics.

El procés comença amb la creació de la forma desitjada amb argila humida. Posteriorment, la peça és

Ceramista.

assecada i portada al forn per a la cocció. Durant la cocció, el forn es calfa a altes temperatures, usualment al voltant de 1000 °C a 1300 °C, endurint l'argila i transformant-la en ceràmica.

El control del foc en el forn és fonamental per a l'èxit del procés. Els terrissaires han d'entendre la naturalesa del foc, la distribució de la calor i la duració precisa del procés de cocció per a aconseguir l'acabat desitjat en les seues peces. La temperatura adequada i la manipulació acurada del foc són essencials per a evitar que les peces es deformen, es trenquen o no obtinguen la resistència adequada.

El coneixement del foc i l'habilitat per a manipular-lo correctament són fonamentals en l'ofici del terrissaire per a aconseguir resultats consistents i de qualitat en la creació de ceràmica i objectes d'argila.

El vidrier i la vidriera

L'ofici de vidrier també està estretament relacionat amb l'ús del foc. Els vidriers treballen amb forns especialitzats per a fondre i donar forma al vidre creant objectes decoratius o funcionals.

Vidrier.

Forn.

El procés de fabricació del vidre comença amb la mescla d'ingredients com arena, soda càustica i pedra cal·cària. Aquesta mescla es col·loca en un forn de fusió a altes temperatures, generalment al voltant de 1500 °C, on és fos fins a convertir-se en vidre líquid.

Una vegada fos, el vidre es modela, siga bufat, colat o manipulat d'altres maneres segons el disseny desitjat. Després, la peça es porta a un segon forn anomenat forn de tremp o de recuita, on es refreda lentament per a eliminar tensions internes i enfortir l'estructura del vidre.

El control precís del foc en aquests forns és essencial per a aconseguir la qualitat i les característiques desitjades en el vidre final. Els vidriers han de comprendre les complexitats del foc, com la temperatura, el temps i la distribució de la calor, per a assegurar que el vidre es fon adequadament, es modela correctament i tinga les propietats físiques necessàries per al seu ús final.

En resum, la manipulació del foc és una part crucial del procés de fabricació del vidre i requereix habilitats tècniques específiques per part del vidrier per a produir peces de vidre d'alta qualitat.

El forner i la fornera

L'ofici de forner també té una relació important amb el foc, encara que de manera indirecta. Encara que el foc en si mateix no s'utilitza directament en la cocció del pa, el forn és fonamental en l'elaboració de pa i està vinculat al maneig de la calor.

Tradicionalment, els fornors utilitzaven forns de llenya per a cuinar el pa. Aquests forns es calfaven a altes temperatures mitjançant la crema de llenya, creant un ambient càlid i uniforme per a enfornar el pa. Hui dia, molts fornors utilitzen forns moderns que funcionen amb gas o electricitat, però el control de la calor continua sent crucial en el procés de cocció.

El procés de panificació implica col·locar la massa en el forn precalfat a una temperatura específica i mantenir eixa temperatura constant durant el temps adequat perquè el pa s'enforne correctament. El forner ha de comprendre com manipular la calor per aconseguir la textura, el sabor i l'escorça desitjats en el pa.

El forn de forner es converteix així en una eina essencial que utilitza la calor de manera controlada per transformar la massa en pa. Encara que el foc no està en contacte directe amb el pa, el maneig precís de la calor és crucial per aconseguir productes enforats de qualitat.

Cuiner.

El cuiner i la cuinera

L'ofici de cuiner es basa fonamentalment en l'ús del foc com a eina principal per a preparar aliments. Els cuiners utilitzen una varietat de fonts de calor, com estufes, graelles, forns i altres equips de cuina, per a cuinar i preparar una àmplia gamma de plats.

El control precís del foc és essencial per aconseguir resultats culinaris òptims. Els cuiners han d'entendre com ajustar la intensitat del foc per a cada tipus d'aliment, ja siga per a daurar, rostir, coure a foc lent, bullir o fregir.

L'habilitat per a manejar el foc de manera efectiva es tradueix en la capacitat de controlar la temperatura i el temps de cocció, la qual cosa influeix directament en la textura, el sabor i la presentació dels plats. Els xefs experts són capaços d'aprofitar el foc per a realçar els sabors, crear textures úniques i cuinar els aliments de manera uniforme.

A més, els avanços en la cuina han portat a la utilització de tècniques més avançades que involucren el foc, com el flamejat, la cocció a la graella, l'ús de fumadores i altres mètodes que exploren i aprofiten les propietats del foc per a donar-los als plats un toc distintiu.

En resum, l'ofici de cuiner està profundament relacionat amb el foc, ja que el seu domini és fonamental per a la preparació exitosa d'una àmplia varietat de plats i tècniques culinàries. ■

L'ESPIRITUALITAT HUMANA I LA SEUA RELACIÓ AMB EL FOC

Les divinitats del foc

Marta Andrés

Des que l'ésser humà descobrís el foc, fa uns 800.000 anys, sempre ha existit un culte molt profund al seu voltant. Era un dels elements més importants dels quals disposaven i havien de cuidar-ho amb les seues vides si calia. En la prehistòria tindre foc equivalia a viure, ja que servia per a cuinar la carn dels animals, no morir de fred i protegir-se de les bèsties que aguitaven.

Amb el transcórrer de les èpoques, la seua importància no va variar. A Grècia sempre cremava un foc sagrat en els temples més importants, en altres cultures, no obstant això, era un element que servia per a purificar. Sigui com for, la majoria de les cultures en l'antiguitat tenia un déu del foc.

Com sol succeir en la mitologia, moltes llegendes estan inspirades les unes amb les altres i els canvis que pateixen entre elles són mínims. De Grècia a Mèxic, passant per Hawaii, la Xina o el gran Imperi Romà. Tots i cadascun dels éssers humans de l'antiguitat adoraven a un déu del foc i en algunes ocasions li oferien macabres ofrenes.

Cultura Grega: Hefest

És, sens dubte, el déu del foc més conegut de tots els que existeixen o almenys un dels més importants. Hefest, a més de ser el déu del foc per als habitants de l'antiga Grècia, també era la deïtat de la forja, artesans, escultors i la metal·lúrgia. Mentre que els altres déus olímpics són perfectes, Hefest té la particularitat de patir una discapacitat física i fer treball manual.

La llegenda conta que la deessa Hera, en veure un bebé tan horrible el va tirar des de l'alt del Mont Olimp i va ser recollit per les nereides en la mar i criat a l'illa de Lemnos lloc on va aprendre tots els secrets del seu ofici.

Després d'haver fabricat trons d'or per a Zeus i altres déus, Hefest es va venjar elaborant-ne un de màgic d'or que va enviar com a regal a Hera. Quan aquesta es va asseure en ell, va quedar atrapada, incapaç

Hefest en la forja per Guillaume Coustou (fill), Louvre.

d'alçar-se. Els altres déus van pregar a Hefest que tornara a l'Olimp i l'alliberara, però ell s'hi negar, enfadat encara per haver sigut expulsat. Va intervenir llavors Dionisi, qui va emborratxar a Hefest i el va portar de tornada a l'Olimp a lloms d'una mula. Hefest, contrariat per l'ardit i amo de la situació, va demandar que se li permetera viure a l'Olimp per a alliberar a Hera, i que se li donara la mà d'Afrodita. Zeus va accedir a aquestes condicions per a alliberar

la seua esposa i així Hefest va recuperar el seu lloc legítim entre déus.

No obstant això, Afrodita s'entregava en secret a Ares, el déu de la guerra, segons es narra en l'Odissea. Quan Hefest va tindre notícia d'aquests amors per mitjà d'Heli, el sol, que tot ho veu, va teixir una xarxa d'or irrompible quasi invisible amb la qual va atrapar en el llit els amants en una de les seues trobades.

En l'art, se'l representa coix, suós, amb la barba descurada i el pit descobert, inclinat sobre la seua enclusa, sovint treballant en la seua forja. En alguns atuells pintats, els seus peus apareixen a vegades a l'inrevés.

La relació d'Hefest amb el foc arriba pel fet que ell era el responsable de manipular les forges per a crear tots i cadascun dels objectes més valuosos que portaven els déus. Els antics grecs ho identificaven amb els volcans que es trobaven en erupció.

Cultura romana: Vulcà

En la mitologia romana, que és el conjunt de creences de tipus mitològic i llegendari dels qui vivien en l'imperi romà, Vulcà, va saber ser el déu que regia el foc i els volcans. A més, se'l reconeixia per la seua habilitat a l'hora de forjar el ferro per a crear resistents armadures i armes dels herois.

Com la mitologia romana estava certament influïda per la seua parella grega, molts personatges i déus d'aquesta última compten amb un símil en la romana, i en el cas de Vulcà el seu equivalent grec era Hefest.

Va ser fill del déu més rellevant de la mitologia romana com és Júpiter i de la deessa del matrimoni, Juno.

L'aspecte físic que se li ha atribuït tradicionalment no s'apropa en res a l'estereotip d'un déu ni molt menys, ja que Vulcà es representava com un home major, que patia una coixesa i que no era gens bell.

El dia que se li rendia culte era el 23 d'agost, data en la qual se celebraven els Vulcanàlia. El seu temple, el

Vulcà forjant els raigs de Júpiter de Rubens, Louvre.

Volcanal, se situava als peus del turó Capitolí on sempre hi havia un foc perenne que no podia apagar-se.

En el segle XX, la ciutat nord-americana de Birmingham va erigir una estàtua de Vulcà de ferro colat que es troba en el cim de la Red Mountain, a l'interior del Vulcan Park, des del qual observa la ciutat. Mesura dèsset metres, i està situada en un pedestal de trenta-huit metres, de tal forma que constitueix l'estàtua més gran de ferro colat del món i s'ha convertit en un símbol de la ciutat.

Sekhmet.

Cultura egípcia: Sekhmet

En la mitologia egípcia, la deessa associada amb el foc és Sekhmet. Ella era una deïtat poderosa, sovint representada amb cap de lleona, simbolitzant la seua ferocitat i la seua connexió amb el sol i el foc.

Sekhmet era considerada una deessa guerrera i protectora, però també era vista com la força destructora del sol ardent que castigava els enemics del faraó. Encara que la seua associació principal era amb la curació i la protecció, també era temuda per la seua capacitat per a deslligar la fúria del sol abrasador, simbolitzant la destrucció i la malaltia.

En alguns relats mitològics, se la descriu com la "Majestat de la Flama", la qual cosa reflecteix la seua connexió amb el foc i el seu poder per a purificar i sanar. La seua dualitat com a deïtat guaridora i destructiva reflecteix la dualitat del foc en si mateix, que pot ser beneficiós i perillós al mateix temps.

Estàtua sedent de Xiuhtecuhtli, exposada en el Museu Britànic de Londres, pertanyent a la cultura asteca/mexicana.

Sekhmet generalment es representava com una dona amb cap de lleona, a vegades amb un disc solar i l'ureu (la serp protectora real) al cap. Els seus ulls solien estar delineats, mostrant la seua connexió amb el sol i el poder. Sovint se la mostrava portant l'ankh (símbol egipci de la vida) o sostenint un paper, associat amb l'escriptura i la saviesa. En algunes representacions, sostenia armes com una llança o un ceptre, ressaltant el seu aspecte guerrer.

Cultura Mexicana: Xiuhtecuhtli

De nom impronunciable, és el déu del foc i la calor de la mitologia mexicana. Sempre era representat mitjançant la figura d'un home ancià arrugat i desdentat, amb el rostre groc o roig.

La deessa Chantico, va ser el seu altern en el gènere femení. Ella era la deïtat dels focs del cor, els de la llar, els volcans i els focs de l'estufa.

Belenus.

El culte a aquest déu, era particularment sagnant i terrible, ja que se li oferien sacrificis humans cremant a persones a les quals prèviament se'ls havia extret el cor.

Els asteques celebraven la festivitat de Xiuhtecuhtli dues vegades a l'any, la primera cap a mitjan estiu i la segona més o menys cap a mitjan hivern. Eixa és la base del culte al déu del foc que se celebra de manera periòdica dues vegades a l'any, cap a mitjan estiu i cap a mitjan hivern, però especialment cada cicle de 52 anys coincidint amb la finalitat dels dos calendaris, el solar de 365 dies i el sagrat de 260.

Aquesta cerimònia, coneguda com la cerimònia del foc nou, consistia a apagar tots els focs en les últimes hores de l'any vell. Llavors els sacerdots vestits com els déus pujaven al turó de l'Estrela i esperaven el moment de major perill, quan les plèiades estaven en el seu zenit. En eixe moment oferien un sacrifici humà, arrancant-li el cor i encenent un foc sobre el

seu pit per a evitar la destrucció del món. Eixe foc era el que s'utilitzava per a tornar a encendre el foc del temple major i a continuació el d'altres temples menors, ciutats i llars de Tenochtitlan i els seus voltants per a evitar que els déus s'apartaren i els deixaren a la seua sort.

S'identificava aquesta deïtat com l'alba brillant, per la qual cosa era conegut com la colobra de llum. L'origen de la mitologia d'aquest déu del foc ve de les terres situades a les regions volcàniques.

Cultura Cèltica: Belenus

Belenus en el panteó cèltic és l'encarregat de regir sobre el sol, el foc i la llum. En alguns moments, els celtas es dirigien a ell com el resplendent. També se li atribuïa un gran poder purificador i regenerador, així que també era associat a la sanació.

Aquest no era un déu dolent, sinó, per contra, es tractava d'un déu bo que sobretot era invocat pels irlandesos en tot moment. En honor a aquesta deïtat es produïen els festivals del primer de maig, a aquestes festivitats se les coneixia com a festes de Beltaine. En elles, les persones dansaven i utilitzaven vestits acolorits per a donar la benvinguda a l'esperada primavera.

Entre altres noms amb els quals es coneixia a Belenus també destaquen Belenos, Beltayne, Beli, entre altres. Aquest Déu tenia capacitats curatives, per la qual cosa se'l pot associar amb el déu grec Apol·lo, que també s'encarregava de curar a qui ho necessitava.

Encara que té qualitats de resplendent, no s'ha de confondre amb el déu Grannus, que era conegut com "El Brillant". Aquest ajudava precisament a regenerar les primaveres, els minerals i el sol.

La seua esposa, la deessa del foc coneguda com a Belisama, resplendia al costat d'ell, de manera que tots dos eren considerats com a brillants i resplendents donats els seus vincles amb les flames i la llum.

Els irlandesos creien que s'encarregava de moure pel cel el Sol. Per a fer això, es creia que utilitzava un carro halat per cavalls, per això se li rendeix homenatge fent ús dels cavalls. Algunes estatuetses d'aquests animals es fabricaven en argila i es col·locaven en el santuari de Belenos en Sainte-Sabine a Borgonya.

Respecte a les seues propietats curatives, també se li va assignar la responsabilitat de cuidar les ovelles i el bestiar. D'allí és d'on sorgeixen llavors les festes de Beltaine, com una manera que els pobladors agraïren al seu déu per resguardar la calor de cada llar.

Actualment, els irlandesos continuen festejant les festes en honor al déu del sol. Cada any, els irlandesos festegen la resplendor del Sol, amb la intenció que aquest es mantinga ardent en cada alba. Se sol veure com els nadius irlandesos utilitzen peces acolorides, mocadors, cintes i vestits sencers de colors divertits. També són comunes les danses utilitzant pals, campanes i llistons, que agiten amb ritme al compàs de la música.

Cultura Eslava: Svarog

Svarog és el Déu Suprem dels eslaus orientals, el Senyor de l'Univers, Creador del Món i progenitor d'altres deïtats. També és el Déu del foc celeste i l'energia vital. Una de les seues curiositats és que controla els altres déus mentre dorm i segons la llegenda, el millor és no despertar-ho. És molt similar a Hefesto, ja que és un déu ferrer. És alhora el déu del foc celestial i el de la ferreria.

El mite conta que va tindre dos fills i a cadascun d'ells li va donar poder sobre un dels dos focs, el celestial i el de la Terra. Dažbog, representava el foc en el cel, per tant, el Sol, i Svarožič, que era el déu del foc en la Terra quedava simbolitzat per la forja.

S'imaginava com un ferrer fort i vigorós acompanyat d'un gran martell amb el qual va forjar al món. També en altres representacions se l'identifica com un Cavaller amb espasa i Pare Protector que cuida tota la raça eslava. Segons la llegenda Svarog va llançar la

Svarog.

Pele.

pedra sagrada Alatyrr al Gran Oceà, i gràcies a aquest fet del fons de la mar va emergir la primera terra. I quan Svarog va colpejar Alatyrr amb el seu martell de forja de les espurnes produïdes d'aquest titànic colp van nàixer altres déus eslaus.

Cultura Hawaiana: Pele

Pele és la deessa del foc, els volcans, els llamps i llampecs, la dansa i la violència. Segons la mitologia hawaiana habitava en el volcà Kilauea i se la considerava responsable de les seues erupcions. És una deessa plena de ràbia i salvatge que té molt en comú amb altres déus dels volcans com el canari Guayota, que la mitologia guanxe el feia habitar al Teide.

Un dels mites relacionats amb Pelé explica que va viatjar en canoa des de Tahití fins a Hawaii tractant d'encendre focs i volcans en les diferents illes per les quals passava, però una de les seues innombrables germanes, Namaka, deessa de l'aigua, la va perseguir perquè no ho fera i després d'una lluita, la va matar. Encara que va ser assassinada, el seu esperit vivia lliure en el cràter Halemaumau en el volcà Kilauea.

A Pelé se la representa com a una dona jove amb una llarga cabellera que deixa lliure al vent i a vegades, porta una corona de flors. En una mà sosté una vara màgica, amb la qual provocava les erupcions.

Cultura Xinesa: Zhu Rong

Zhu Rong era considerat el déu xinès del foc. A aquest déu se li adjudica l'habilitat d'haver creat la possibilitat de crear foc a partir del xoc i fricció entre dues pedres. En vida va ser un funcionari del govern, una vegada que va morir, va començar a ser venerat com un déu del foc.

En el cim del mont Zhu Rong, que s'erigeix a 1300 metres d'altura entre les muntanyes Heng a la província Hunan a la Xina, es troba un temple en honor al déu del foc. Aquest temple hauria sigut construït per la dinastia Ming entre el segle XIV i el segle XVI.

Segons la llegenda que ronda a aquest personatge, el temple s'hauria construït en virtut que va ser aquest el lloc on habitava en vida el déu del foc, també allí va ocórrer la seua mort i es va començar a lloar la seua presència i existència en aquest món. La dinastia Ming va construir el temple amb pedra i teulada de ferro.

Zhu Rong era per molt, el déu més important de la mitologia xinesa, de fet, tots els xinesos el lloaven per haver-los ensenyat a utilitzar el foc que donava vida, però que també destruïa.

Aquest déu va enviar des del cel, suficient llenya per a ensenyar als éssers humans a fer foc i utilitzar-lo per als seus quefers diaris. Els humans van estar agraïts per aquesta acció. Ràpidament, Gong Gong es va

Zhu Rong.

sentir desplaçat i no estava disposat a deixar que els humans lloaren més a la seua contrapart que a ell. Amb evident càrrega d'enveja, Gong Gong com a déu de l'aigua, es va encarregar de fer que Zhu Rong es retorçara de la ràbia i va enviar quatre llacs i cinc mars a la residència de Zhu Rong. Amb semblant quantitat d'aigua va apagar el foc sagrat i llavors el món es va quedar a les fosques.

Zhu Rong va enfellonir amb el fet pel seu oponent, així que es va pujar al seu drac i se'n va anar a enfrontar a Gong Gong. En l'enfrontament, el déu Zhu Rong va vèncer, però Gong Gong es va molestar per la seua derrota, va colpejar el mont Buzhou amb el seu cap i va desequilibrar el cel i la terra. Niwa es va encarregar de resoldre l'assumpte.

Jowangsin.

Cultura Coreana: Jowangsin

Adorada pel poble coreà durant mil·lennis, la deessa Jowangsin, deessa del foc, era especialment venerada per les mestresses de casa, ja que representava el foc de la llar i no un foc destructiu com molts dels seus homòlegs d'altres cultures. Cada matí, les dones coreanes havien de fer-li una ofrena omplint d'aigua un xicotet bol que es mantenia pròxim a la llar. Havien de seguir cinc regles, ja que Jowangsin transmetia el que ocorria dins de la casa als déus que habitaven en el cel.

La primera regla era no maleir, la segona no asseure's en la llar, la tercera no posar els peus en ella, la quarta tindre sempre neta la cuina i la cinquena era un permís per a adorar també altres deïtats en la cuina.

Agni.

Jowangsin podia ser també venjativa si no es complien aquests cinc preceptes.

Generalment, se la representa com una jove emmanilla coreana. En uns certs mites, ella pren la forma d'una vella bruixa que ajuda la gent. És protectora de la llar i del centre càlid, i sovint se la veu com una deessa amigable i servicial a la qual li encanta xafardejar amb altres mestresses de casa en la cuina.

Cultura Hindú: Agni

Agni és el déu hindú del foc. Se'l considera amic i protector de la humanitat, en particular, protegeix la llar

o la família. Diverses formes de foc estan associades amb Agni, entre elles el sol, els llampecs, els cometes, el foc del sacrifici, els focs domèstics, el foc de la pira funerària i el foc digestiu que està dins de tots els humans. Agni va ser especialment important en el període vèdic (1500-500 aC.), i els Vedes contenen més himnes per a ell que per a qualsevol altra deïtat. Encara hui se'l considera omnipresent, encara que no se l'adora directament. Agni coneix els pensaments de totes les persones i és testimoni de totes les accions importants, d'ací l'ús del foc en moltes cerimònies hindús rellevants, com els matrimonis. També se'l coneix en textos sagrats com el Mahabharata com el "devorador de l'oblació" i el "purificador". Amb el pèl flamejant i muntant una cabra, és fàcil identificar-lo en l'art hindú.

L'esposa d'Agni és la filla del rei Nila, qui va impressionar al déu del foc a l'ésser l'única dona en el regne que va aconseguir encendre una flama en el palau reial. En alguns mites, Karttikeya (Skanda), el déu hindú de la guerra, és el fill d'Agni i el resultat de la conquesta d'Agni de les Plèiades van ser les esposes dels Set Savis.

En l'art, Agni sovint és representat amb pell negra, dos caps, quatre braços i muntant una cabra (l'animal més comunament sacrificat) o un carro tirat per cavalls rojos que té set rodes, que representen els set vents. Els seus dos caps que llancen flames són un símbol de la seua associació amb dos tipus de foc: la llar domèstica i el foc de sacrifici. Pot tindre set llengües que s'utilitzen per a llepar la mantega que s'ofereix com a ofrena. En general, porta un ventall (que usa per a encendre el foc), un cullerot de sacrifici, una destal i una torxa encesa o javelina.

Com es pot comprovar les diferents deïtats del foc sovint comparteixen algunes característiques comunes i atributs en les diverses cultures. En totes elles apareixen com a protectores del foc, simbolitzen la llar i s'associen amb la purificació. Però la principal característica de la majoria d'elles és que representen dualitat; tanmateix, poden ser benefactores del foc i les seues virtuts com es converteixen en éssers capaços de destruir amb ell. ■

Bibliografía

Diccionario Akal de Mitología celta. Ramón Sainero. Ediciones Akal, S.A., 1999.

Pequeño diccionario de mitología céltica. Jean Markale. Jose J. de Olañeta, 2000.

Mitología Romana. Javier Tapia. Plutón Ediciones, 2022.

New Larousse Encyclopedia Of Mythology, Hardcover edición, Crescent Books, 1987.

Mitología China: La luz de Oriente (en inglés). Javier Tapia. Plutón Ediciones X SL, 2020.

Mitos chinos. Anne Birrel. Ediciones AKAL, 2005.

Mitología coreana: Mitos fascinantes, leyendas y cuentos populares de Corea. Matt Clayton. 2021.

Mitos Coreanos. Pegang Juang. Editorial Verbum, 2013.

Los Dioses en los Códices Mexicanos del Grupo Borgia: Una Investigación Iconográfica. Editorial Fondo de cultura mexicana, 1975.

Mitos y leyendas Nórdicos. Analía Sivak. Editorial Alma Europa, 2023.

Mitos y leyendas Antiguo Egipto. Eva María Marcos. Editorial Alma Europa, 2023.

Mitos y leyendas Antigua Grecia. Joaquín Arias. Editorial Alma Europa, 2023.

Mitos y leyendas Mayas. Ana Gayo. Editorial Alma Europa, 2023.

Altres recursos

World History Encyclopedia. www.worldhistory.org

Todo Mitología. www.todomitologia.com

Wikimitología. www.mitologia.fandom.com

El foc i el mite de Prometeu

Voro Contreras

L'any 2009 la casa de subhastes londinenca Sotheby's va vendre per 4,45 milions d'euros el "Prometeu" que l'artista valencià Josep de Ribera havia pintat en 1630. Mai una pintura de l'"Espanòleto" havia aconseguit un preu tan alt. I no va ser fins al 2019 quan el rècord es va superar gràcies als 6,3 milions d'euros que es van pagar, també en Sotheby's, per "La xiqueta de la pandereta".

Resulta curiós observar l'abisme temàtic que separa les dues pintures més cotitzades del xativí Ribera. Sempre baix l'influx tenebrista i amb un naturalisme sense consideracions, "La xiqueta de la pandereta" és una pintura alegre i vital, mentre que la violència i l'horror del "Prometeu" quasi no ens deixen gaudir de tota la seua bellesa. La "xiqueta" mira somrient a l'espectador com si aquest l'haguera sorprés en un moment gojós. Prometeu està sol i la seua mirada es perd en l'infinit mentre el seu cos es retorça de dolor.

En un quadre, la felicitat d'una xiqueta anònima i despreocupada. En l'altre, la desesperació de l'ésser poderós castigat perquè els humans tingueren eixa felicitat de la qual està gaudint la xiqueta.

Prometeu és un dels personatges més tràgics creats per la ment humana. Fill del tità Japet i germà d'Atles, Epitemeu i Meneci, als qui superava en astúcia i engany, Prometeu es va atrevir a pujar al mont Olimp i robar el foc -alguns diuen que del carro d'Hèlios, uns altres que de la forja d'Hefest- per a entregar-li'l als homes.

Amb el foc robat als déus, la humanitat va poder protegir-se del fred, va poder alimentar-se i fabricar ferramentes. El foc també era coneixement i amb ell Prometeu ens va revelar les tècniques d'agricultura i arquitectura que ens van permetre deixar enrere una existència primitiva, nòmada i subterrània. És a dir, Prometeu ens va atorgar la civilització.

Però aquella astúcia amb la qual el tità va posar als homes a l'altura dels déus no anava a quedar sense càstig. Zeus havia de prendre venjança. Als humans ens va enviar a Pandora, la dona que va destapar l'àmfora que contenia les plagues, el dolor, la pobresa,

el crim i totes les desgràcies imaginables. A Prometeu el va encadenar en el Caucas, fins on cada matí volava una àguila per a menjar el fetge del tità per tota l'eternitat, tal com apareix en la pintura de Ribera.

Des d'aleshores, el mite de Prometeu ha sigut interpretat de formes diferents i en totes elles el foc juga un paper essencial per intentar explicar la nostra civilització.

Prometeu, per exemple, seria la figura benfactora que fa possible el progrés de la humanitat. I també el prototip de l'heroi romàntic capaç de desafiar als déus i a la natura. Però també el culpable de robar la innocència original dels homes i desencadenar els seus desastres i sofriments. I ja siga com a pare de la civilització, com a rebel enfront del poderós o com a causant involuntari de la desgràcia humana, el mite del tità ha sigut un motiu artístic de primer ordre.

Per la mateixa època en la qual Ribera pintava al Prometeu dolent i encadenat, Rubens va imaginar el moment triomfal en el qual l'heroi escapa de l'Olimp amb la flama entre les mans. I uns quants segles després, el muralista mexicà José Clemente Orozco va recrear el mite fent del foc de Prometeu una al·legoria de l'art que intenta arribar a un públic més ampli, portant coneixement i il·luminació a les masses.

En la música, la figura de Prometeu va ser recreada per un Beethoven fascinat per eixe ser capaç de traïr els seus éssers semblants per simpatia amb la humanitat, per un Carl Orff que va explorar com el tità i l'home es relacionaven com a parells i un Piazzolla que va evocar la idea del foc no tant en relació amb el coneixement com amb la passió.

Al cinema, Ridley Scott es basa en la versió de Prometeu com a faedor d'humanitat per a reprendre la saga "Àlien" i fer-li un volt bastant nihilista al mite. En 'Prometheus' són els humans els que ixen a l'encontre dels seus creadors per a arrancar-los no el coneixement sinó la vida eterna.

En Filosofia, Jean-Paul Sartre va apreciar l'autonomia i la responsabilitat individual expressades per

Prometeu
Pedro Pablo Rubens, 1636-37
Museu del Prado
Oli sobre taula, 25,7 x 16,6 cm

Prometeu encadenat, Pedro Pablo Rubens, 1611. Philadelphia Museum of Art. Oli sobre tela, 243,5 x 109,5 cm.

Prometeu en desafiar la voluntat divina. Però Karl Popper va assenyalar ficant el mite com a exemple que buscar un control total sobre la naturalesa i la societat poden portar conseqüències imprevisibles i perilloses.

Però és la literatura l'expressió que més vegades ha recorregut a la història del turmentat benefactor de la humanitat, símbol de la lluita pel coneixement, la llibertat i la resistència contra l'opressió. El grec Èsquil va ser dels primers a explorar el càstig de Prometeu i el seu repte a l'autoritat divina.

L'obra destaca la valentia de tità en enfrontar-se als déus en nom de la humanitat. Molts segles després, el molt romàntic Percy Bysshe Shelley va reprendre el camí iniciat per Èsquil per a escriure "Prometeu mal encadenat" i "Prometeu alliberat", dos poemes dramàtics sobre el desafiament a la tirania i la recerca de la llibertat i el coneixement.

Altres escriptors romàntics com Goethe i Lord Byron van abordar a través del mite les seues huitcentistes apologies de la rebel·lia i la creativitat. Però va ser precisament la dona de Percy, Mary Shelley, la que amb el seu famosíssim "Frankenstein" va superar a tots ells a l'hora d'inspirar-se en l'antic mite per a escriure sobre desafiar els límits establits i les lleis de la naturalesa.

Això, desafiar els límits de la naturalesa i de la ciència com un "Prometeu modern" (o com un Prometeu americà, tal com Kai Bird i Martin J. Sherwin van titular la seua biografia sobre el físic J. Robert Oppenheimer, pare de la bomba atòmica), és el que fa Víctor Frankenstein -el protagonista de la novel·la de Shelley- quan crea vida de forma artificial. També com Prometeu, Víctor mostra una ambició desmesurada en intentar transcendir les limitacions de la humanitat. I com Prometeu, Víctor pateix les conseqüències de la seua transgressió en enfrontar la persecució i la destrucció causades pel seu monstre.

En definitiva, la història de Prometeu i el robatori del foc ha estat una metàfora poderosa al llarg de la història que simbolitza l'acte de desafiar l'autoritat (divina o terrenal) a la recerca de coneixement i progrés, amb totes les conseqüències bones i dolentes que això comporta. ■

EL FOC COM ELEMENT ESSENCIAL DE LA CULTURA I EL FOLKLORE

Ritus i festes del foc
a la Comunitat Valenciana
i al poble de l'Eliana

Juan Espinosa

El simbolisme del foc

El foc és un dels quatre elements naturals, i sobrenaturals. Totes les coses provenen del foc i al foc retornen. El foc és vivificador i devorador: dona claror i escalf, crema i destrueix. Pertany als déus. És un atribut epifànic del seu poder: el foc del cel, que esclata en el tro i el seu missatger el llamp, i el foc de les entranyes de la terra, que vomiten els volcans i que serveix als menaïrons per a trempar els metalls. La figura flamejant del Sol és la manifestació radiant i heroica de la divinitat. Com deia Joan Maragall, "el foc és la primera meravella".

Sagrament de l'Esperit, aplega la comunitat i concita la festa. Com diu Josefina Roma, "[...] és l'element humà distintiu de cultura. Per això les manifestacions més antigues acostumen d'anar acompanyades de foc". De fet, és un component bàsic de la festa. El trobem, d'una forma o altra, en la majoria de les celebracions del cicle festiu de l'any i, com a protagonista, en festes com la nit de Sant Joan. És un recurs festiu cabdal que aporta llum a la foscor de la nit, escalfor en el fred de l'hivern i alegria als cors. Ofereix la possibilitat de coure els aliments en comú i d'ocupar el carrer quan la climatologia és desfavorable. A més, té un important significat simbòlic, com a expressió de culte, d'ofrena a la divinitat; purifica l'entorn i aquells que l'envolten o s'hi apropen.

A la festivitat de les Falles a la Comunitat Valenciana i altres celebracions, el foc també porta significats especials. El foc té la capacitat de transformar la matèria, convertint-la en cendres. En moltes festivitats, especialment aquelles que impliquen la crema de monuments o objectes simbòlics, el foc simbolitza la transformació i la renovació. En el context de les Falles, la crema dels ninots o falles pot interpretar-se com un acte de purificació i una oportunitat per començar de nou. El foc té la capacitat de netejar i purificar. En algunes tradicions, l'ús del foc es relaciona amb la purificació simbòlica, alliberant-se de coses velles o negatives per donar pas a una nova fase o cicle. En moltes cultures, el foc és una font de llum, calor i energia, associat amb la vida i la vitalitat. En aquest sentit, la presència del foc en celebracions

com les Falles pot ser interpretada com un símbol de joia, festivitat i celebració de la vida.

La crema de falles, especialment quan els ninots representen personatges o temes específics, pot ser vista com una forma d'alliberar emocions i sentiments acumulats. Pot ser una manera simbòlica de deixar anar preocupacions, tensions o fins i tot d'expressar sàtira social o política. En algunes creences, el foc pot representar una connexió amb el món espiritual o diví. La flama es percep com un element intermediari entre la terra i el cel, una representació de l'esperit humà o diví. En algunes religions, el foc té un paper central en rituals i cerimònies. Pot simbolitzar la presència divina, la il·luminació espiritual i fins i tot el judici o la purificació. És important destacar que el simbolisme pot variar entre cultures i interpretacions individuals. Així, el significat del foc a les Falles o altres celebracions depèn de la perspectiva cultural, religiosa o personal.

El foc a Nadal

A la Comunitat Valenciana, com en moltes altres regions d'Espanya, les celebracions de Nadal es caracteritzen per diverses tradicions i festivitats. Tot i que el foc no és tan predominant com en altres celebracions com les Falles, hi ha algunes pràctiques i esdeveniments que incorporen elements pirotècnics durant les festes nadalenques: en primer lloc, si parlem de la Cavalcada dels Reis de l'Orient, és una de les celebracions més esperades pels xiquets i xiquetes de tot el territori. En algunes ciutats i pobles, es poden utilitzar focs artificials o altres elements pirotècnics com a part de l'espectacle durant la cavalcada o a l'hora de finalitzar-la. Al poble de l'Eliana, aquest dia es pot gaudir d'un Castell de focs d'artifici de llum i color que dona per finalitzada la cavalcada dels Reis de l'Orient. Aquests castells de focs artificials són una exhibició pirotècnica espectacular que consisteix en una sèrie coordinada i coreografiada d'explosions i llums, creada per professionals de la pirotècnica. Tenen una forma artística d'entreteniment que combina elements visuals i sonors per crear una experiència impressionant i memorable per als espectadors.

En segon lloc, podem parlar de la Mascletà nocturna de Cap d'Any. Així com en altres llocs d'Espanya, moltes ciutats i pobles celebren l'entrada de l'Any Nou amb una mascletà nocturna, un espectacle pirotècnic que consisteix en una sèrie de detonacions rítmiques de coets i altres dispositius pirotècnics. Aquesta és una tradició que es viu amb molta intensitat, especialment a la ciutat de València.

En tercer lloc, també podem destacar que a algunes ciutats i pobles organitzen fires de Nadal, on es poden trobar artesans, venedors, atraccions i espectacles, que poden incloure-hi elements pirotècnics o llums especials per aportar un toc festiu a l'ambient. Al municipi de

l'Eliana, el cap de setmana d'abans de la nit de Nadal, se celebra una fira de Nadal on participen els diferents comerços de la població i on la gent del municipi aprofita per a fer les compres dels regals per a nadal. Quan acaba aquesta fira, també es dispara un castell de focs artificials que fa de cloenda d'un cap de setmana en què es pot gaudir del comerç local per a la campanya de Nadal.

Per concloure, és important destacar que, tot i que el foc no té un paper tan destacat com en altres festivitats com les Falles, encara pot ser part de les celebracions nadalenques, especialment en els esdeveniments públics organitzats per les autoritats locals o altres entitats.

Les fogueres de Sant Antoni del Porquet

La tradició de les Fogueres de Sant Antoni del Porquet, celebrada amb gran entusiasme en molts pobles i ciutats de la Comunitat Valenciana, representa una fusió vibrant de religiositat, cultura popular i comunitat. Aquesta festivitat, que es desplega amb la foscor de la nit del 16 al 17 de gener, celebra la figura de Sant Antoni Abat, patró dels animals i conegut afectuosament com a "Sant Antoni del Porquet".

La característica més distintiva d'aquesta celebració és, sens dubte, l'encesa de les fogueres. Des de les places centrals fins als carrers més petits, les flames il·luminen la nit, oferint una lluïssor càlida que guia els veïns cap a l'escenari compartit de la festa. Les fogueres no només representen la calor física, sinó també l'escalfor de la comunitat que es reuneix entorn d'aquest símbol de convivència. A més a més, la festa és també una oportunitat per compartir la gastronomia local. Les "coques", pastissos o pans dolços farcits amb crema, fruita o altres ingredients, esdevenen un element emblemàtic d'aquesta celebració. Aquesta tradició culinària agrega sabor i dolçor a l'experiència compartida i crea un ambient de generositat i connexió. Amb el foc com a fil conductor, les Fogueres de Sant Antoni del Porquet també ofereixen espais per l'expressió artística i cultural. Es poden organitzar espectacles pirotècnics que il·luminen el cel, concerts que ressonen en l'àrea i altres activitats que amplien l'àmbit de la celebració, oferint diversitat i entreteniment. En el fons, aquesta tradició encapsula l'esperit de la comunitat. Les Fogueres de Sant Antoni del Porquet no només honoren una figura religiosa, sinó que també reforcen els llaços entre veïns, famílies i amics. És un esdeveniment que recorda la importància de la convivència, la solidaritat i la celebració col·lectiva.

Al poble de l'Eliana, és una tradició que té més de 60 anys d'història, on el cap de setmana que se celebra Sant Antoni es fa l'encesa de la tradicional foguera. Una foguera que es comença a plantar amb l'entrada del primer tronc la vespra de la festa, que va arrossegat per un carro i un cavall. Quan comença la claror

del dia gran de la festa, els Clavaris comencen a muntar la resta de la llenya i els troncs que es cremaran la mateixa nit. Passades les 7 de la vesprada, es comença amb la dansa dels dimonis, que omplin els carrers del poble de llum i pólvora amb les seues llances de foc al ritme de la música. En finalitzar el correfoc a la plaça del municipi, lloc on es crema la foguera, el senyor retor del poble beneeix el munt de llenya i es pega foc a la traca que encén tota la foguera. Una vegada encesa, existeix la tradició de repartir una cassoleta de 'Fesolà' per a menjar-se-la al voltant de la foguera mentre es van cremant tots els troncs i on el poble es pot reunir per seguir disfrutant de la festa de Sant Antoni.

En resum, la tradició de les Fogueres de Sant Antoni del Porquet representa més que una celebració religiosa: és una experiència que il·lumina els carrers i els cors amb la llum brillant del foc i la calor de la comunitat. Aquesta festivitat captura l'essència única de la Comunitat Valenciana, amb la seua tradició rica i vívida que ressona a través de les flames que ballen en la nit.

Les Falles

Les Falles són una celebració anual que té lloc a València i altres localitats de la Comunitat Valenciana, amb la ciutat de València com a epicentre de les festivitats. Les Falles se celebren típicament del 15 al 19 de març, coincidint amb la festivitat de Sant Josep,

patró dels fusters. El foc és un element fonamental de les Falles, i es pot veure de diverses maneres durant la celebració.

En primer lloc, podem trobar 'la mascletà'. Aquest és un espectacle pirotècnic diari que té lloc a la plaça de l'Ajuntament de València des de l'1 fins al dènou de març. Consisteix en una seqüència intensa de detonacions, que creen un espectacle de soroll i fum. Les mascletades són una forma de pirotècnia molt apreciada durant les Falles per tots els valencians i valencianes. Tothom es reuneix al voltant de les 2 del migdia al centre de la ciutat de València, per presenciar aquest espectacle pirotècnic que es realitza des de l'onze de març de 1945, quan Antonio Caballer va ser el primer pirotècnic que va realitzar la primera 'disparà'. Les mascletades que es disparen tenen entre

120 i 150 quilograms de pólvora i es cremen en uns 5 minuts de duració aproximadament. Al nostre poble, les podem gaudir del 16 al 19 de març. Cada dia, una de les 4 comissions que formen la Junta Local Fallera s'encarreguen d'organitzar la seua mascletà. Són espectacles menors quant a la quantitat de pólvora, però els pirotècnics solen ser els mateixos que durant el mes de març disparen a la ciutat de València.

En segon lloc, es troba 'la despertà'. És una tradició que forma part de les celebracions de les Falles a la Comunitat Valenciana, especialment a València. Aquesta és una activitat matinal que es realitza durant els dies de les Falles, i consisteix en una despertà o despertador pirotècnic que anuncia l'inici d'un nou dia de festivitats. És una experiència que captura l'essència festiva de les Falles i involucra elements pirotècnics. A primera hora del matí, grups de fallers (participants en les Falles) o pirotècnics es dediquen a recórrer els carrers de la ciutat amb material pirotècnic. Aquest material pot incloure coets, trons, petards i altres dispositius que generen soroll i fum. Es realitza principalment al centre de la ciutat, especialment a la plaça de l'Ajuntament de València. Els grups de fallers recorren els carrers, fent parades estratègiques per encendre els dispositius pirotècnics i crear un espectacle sonor i visual vibrant.

'La despertà' no només és una activitat per als fallers i pirotècnics, sinó que també involucra la comunitat. Molts veïns i visitants es desperten amb aquesta traca pirotècnica i se sumen a l'ambient festiu. Aquesta activitat té arrels profundes en les tradicions pirotècniques i culturals de la Comunitat Valenciana. És una manera d'iniciar cada jornada de festivitats amb alegria, emoció i un toc de pirotècnia, que és una característica intrínseca de les celebracions de les Falles. La 'despertà' forma part integral de l'experiència de les Falles, ja que crea una atmosfera única i anuncia el començament de les celebracions del dia. Aquesta tradició és apreciada per la seua autenticitat i contribució a l'esperit festiu de les Falles, fet que la converteix en una de les activitats més característiques d'aquestes festes valencianes. Al municipi de l'Eliana, podem gaudir d'aquesta celebració el matí del dia de Sant Josep. Les diverses comissions, pels carrers més propers als seus monuments, són les que s'encarreguen d'encendre diversos tipus d'elements pirotècnics per començar al dia gran de la festa de les Falles.

En tercer lloc, també ens podem trobar amb 'La Cavalcada del Foc'. Una desfilada que té lloc al llarg dels carrers de València i altres ciutats participants durant la nit del 18 de març, caracteritzada per l'ús del foc i la pirotècnia. És una exhibició espectacu-

lar amb carrosses il·luminades i elements pirotècnics que afegeixen una dimensió màgica a la celebració. Aquest mateix dia a la nit podem gaudir de la tradicional "Nit del Foc". És un esdeveniment pirotècnic espectacular que se celebra com a part de les Falles a València i altres localitats de la Comunitat Valenciana. Aquesta nit és especialment coneguda per les impressionants exhibicions de focs artificials que il·luminen el cel, i ofereixen un espectacle visual i sonor extraordinari. La "Nit del Foc" sol tindre lloc al voltant del 18 o 19 de març, en coincidència amb la festivitat de Sant Josep, el patró dels fusters. És coneguda per oferir una de les exhibicions pirotècniques més espectaculars de les Falles. Les companyies pirotècniques locals i internacionals competeixen per oferir un espectacle inoblidable amb focs artificials de gran envergadura, coets, castells, palmes, i altres efectes visuals i sonors. La principal ubicació per gaudir de la "Nit del Foc" a València és la ciutat de les Arts i les Ciències. Aquest lloc emblemàtic ofereix un fons impressionant per als focs artificials, creant una experiència visual única amb la combinació de l'arquitectura futurista i les explosions acolorides al cel. La pirotècnia es combina sovint amb música i coreografia, creant una experiència multisensorial. La seqüència dels focs artificials està sincronitzada amb la música, per oferir una experiència encara més impactant. La "Nit del Foc" atrau una gran multitud de locals i turistes que busquen ser part d'aquesta celebració excepcional. Les zones al voltant de la ciutat de les Arts i les Ciències es converteixen en llocs populars per a presenciar l'espectacle. Algunes edicions de la "Nit del Foc" han inclòs competicions internacionals de pirotècnia, on diferents empreses pirotècniques d'arreu del món competeixen per oferir la millor exhibició. En resum, la "Nit del Foc" és un dels moments culminants de les Falles, que capturen l'essència de la festivitat amb una demostració de pirotècnia extraordinària. És una ocasió en què la ciutat es transforma en un espectacle de llum i color, i la comunitat es reuneix per gaudir d'aquesta tradició espectacular.

I per acabar, s'ha de parlar de la Nit de la Cremà. L'acte més espectacular i esperat de les Falles. Té lloc la nit del 19 de març. A aquesta hora, tots els ninots plan-

tats als diferents barris, excepte aquell que ha sigut guardonat amb el títol de "falla infantil" o "falla major", són cremats en una gran foguera controlada. La "Cremà" és el moment culminant on les falles, que són monuments artístics elaborats amb diversos materials, com cartó, pedra i fusta, són cremades de manera controlada en una gran foguera. Aquest acte simbolitza el final de les festivitats i, al mateix temps, és una catarsi i una manera d'acomiar-se del passat, deixant espai per a nous començaments. És un moment intens i simbòlic que posa punt final a les Falles, combinant l'art, la tradició i una petita dosi de melancolia. Les Falles són efímeres per naturalesa, i la "Cremà" encapsula aquesta efimeritat, que deixa una empremta única en la memòria col·lectiva de la Comunitat Valenciana. Les 4 comissions de l'Eliana, cremen al voltant de les 8 de la nit, les falles infantils totes a la vegada. Cada falla s'encarrega de controlar l'encesa del seu xicotet monument. Les falles grans es fan per ordre establert per la Junta Local Fallera, ja que es necessita la presència d'una unitat de bombers per poder controlar les grans flames de foc que produeixen els diversos monuments.

Setmana Santa i Pasqua

El foc és ben present en les celebracions de Setmana Santa. Al pas de les processons, els carrers s'il·luminen –a vegades exclusivament, ja que es prescindeix de l'enllumenat elèctric– amb el foc d'atxes i brandons.

En algunes processons s'empren atxes de vent –amb el ble gruixut d'espart, que resisteix el vent sense apagar-se– i torxes. El pas del temps ha fet evolucionar, però, la forma d'obtenir aquest foc. De les antigues atxes de cera es va passar a les alimentades amb petroli –que tenen l'avantatge que no deixen residus de cera per terra– o les elèctriques.

El fet de cremar cera és una mostra de devoció, una forma d'ofrena a la divinitat present en nombroses cultures. En canvi, quan el foc es fa present en la litúrgia de Pasqua –la cerimònia del foc nou a la porta de les esglésies, en el transcurs de la Vetla Pasqual–, s'insisteix en el seu significat de renovació de la vida.

A la Setmana Santa de la Comunitat Valenciana, hi ha algunes activitats relacionades amb la pirotècnia que es poden donar durant aquesta època. Encara que les mascletades són més característiques de les Falles, algunes localitats poden organitzar mascletades o esdeveniments pirotècnics especials durant la Setmana Santa. Aquests espectacles poden tindre lloc a la plaça principal o en altres punts importants de la ciutat. Algunes processons de la Setmana Santa poden tindre elements pirotècnics com a part del recorregut. Això pot incloure l'ús de coets, focs d'artifici o altres dispositius que complementen les processons nocturnes. És important destacar que la Setmana Santa és principalment una celebració religiosa, i les pràctiques pirotècniques podrien variar significativament d'una localitat a una altra. En molts casos, els actes religiosos, les processons i altres rituals són els protagonistes principals d'aquesta setmana.

A la nostra població, podem gaudir de la clavaria de la Mare de Déu dels Dolors. Una clavaria formada per un grup de dones que són les encarregades d'organitzar les festes de Pasqua. Elles s'encarreguen d'organitzar una mascletà el Diumenge de Rams, organitzen uns castells de focs artificials que marquen la finalització de les diferents processons que es realitzen el Diumenge de Rams, el Dijous Sant i el Divendres Sant i també podem veure el castell de focs que es realitza la matinada de l'encontre quan es troben la Mare de Déu dels Dolors i Jesucrist.

La nit de Sant Joan

La nit de Sant Joan és la gran festa del foc en el calendari anual. Foc obtingut de la combustió de la fusta i de l'ús d'artificis pirotècnics. És una festa en què s'unien les pràctiques lúdiques i les màgiques. Les fogueres de Sant Joan, enceses a les places, a les eixides de la vila o a les cruïlles dels carrers principals, tenien un caire purificador. Allunyaven els mals esperits, les bruixes i, amb elles, les possibilitats de tempesta o de qualsevol altra inclemència meteorològica que poguera afectar l'obtenció d'una bona collita. També tenien una funció purificadora de caràcter individual: dansar al voltant de la foguera i, sobretot, saltar-la, era una forma de deslliurar-se de males influències, a la vegada que constituïa una prova de valentia i habilitat. Les cendres del foc de la nit de Sant Joan tenien, igualment, virtuts curatives: les xiques les recollien per tractar els grans de la cara i les malalties de la pell. En moltes poblacions s'encenia una foguera davant de cada casa on vivia un Joan.

El foc conserva encara una presència important en la celebració de la festa. Ja des de dies abans, colles d'amics, especialment els més joves –antigament ho feien tots, xicotets i grans– recullen sobretot mobles vells, caixes i restes de fusteria que comencen a apilar en solars, masos o places. Així doncs, la foguera no és construïda d'una manera metòdica o arquitectural, sinó que el material inflamable hi és apilat irregularment. No s'empra llenya tallada expressament sinó que es cremen fustes i estris vells, en alguns casos, encara, coronats per una mena de ninot, a diferència d'altres menes de fogueres com les de Sant Antoni de gener.

Tot i que el costum és força anterior a l'arribada del cristianisme, la creença popular vincula les fogueres de Sant Joan a l'episodi de la Visitació de la Mare de Déu a la seua cosina Elisabet. En acomiadar-se, li demanà com podria tindre notícia del naixement del fill que ella esperava. Aquesta li respongué que amb la resplendor d'una foguera, senyal que anunciaria també l'acompliment de la profecia anunciant la vinguda del Messies. Les fogueres de la nit de Sant Joan, des d'aquesta tradició cristiana, s'encenen en record

d'aquell primer foc que anuncià el naixement de Joan Baptista.

Saltar sobre el foc de la nit de Sant Joan havia estat una pràctica molt comuna com a mesura profilàctica, ja que es creia que protegia d'algunes malalties. Ara encara s'acostuma a fer, més per divertiment que per creença.

Les festes majors d'estiu

És amb la introducció de la pólvora que les possibilitats d'ús del foc a la festa es multipliquen. El foc derivat de la pirotècnia –acompanyat dels corresponents esclats sonors– esdevé una forma d'anunciar la festa

o de solemnitzar determinats moments àlgids de la celebració. A les festes majors, la pirotècnia s'empra en diverses formes i moments: l'anomenada tronada consisteix en l'esclat continuat d'un seguit de morters i trons de metxa, que pot ser aèria; les traques i mascletades fan petar trons penjats d'una corda i units també amb una metxa; l'encesa de coets voladors de tro o de canons pirotècnics, que disparen trons aeris com a manera d'assenyalar o solemnitzar moments significatius de la festa, per exemple despertar tothom o marcar l'entrada de la imatge del sant a l'església en acabar la processó; els carretons i els sortidors, emprats especialment per les colles de diables i de bestiar festiu de foc; i el castell de focs, que dispara al cel un seguit d'artificis pirotècnics que dibuixen figures efímeres tot produint combinacions de llum i de so.

La càrrega es du a terme al taller pirotècnic; es comença col·locant a cada morter la seua metxa; després s'hi posa la pólvora i es cobreix amb argila, ben compactada, per tal que la primera explote en cremar. L'operació es repeteix amb cada un de la trentena de morters que formen part d'una "tronada". Després es porta el material a la plaça i es col·loquen els mascles: vint-i-quatre, posats l'un darrere l'altre, i nou per fer un quadrat al final. Llavors es munta la regatera: la pólvora es va posant a terra, traçant una línia que va unint els mascles, mitjançant un embut; dins del

quadrat final, amb la mateixa pólvora es tracen dibuixos o lletres al·lusius a la festa major. Finalment, entre masclet i masclet s'hi posen els trons, embolicats amb paper d'embalar. La tronada s'encén per un extrem amb un botafoc llarg i la flama va corrent, encenent la pólvora i fent petar mascles i trons, fins a l'impressionant esclat final.

Un component indispensable a les festes majors de l'Eliana, des de fa més de 120 anys, és la tradicional cordà. És una tradició pirotècnica que té lloc en

algunes localitats d'Espanya, particularment a la Comunitat Valenciana. Aquesta pràctica és una forma espectacular de pirotècnia que es desenvolupa en carrers o places, i hi involucra la participació de persones tancades en una gàbia on poden gaudir de l'encesa de cordes de pirotècnia amb foc. Centenars de dotzenes de coets, coetons i femelles s'encenen al voltant d'una hora en què es cremen més de 500 caixes d'elements pirotècnics. Hui en dia, també es realitza una cordà infantil, perquè les persones menors d'edat puguin gaudir d'aquesta experiència

amb elements pirotècnics de menor calibre sense cap explosió final.

Un altre component indispensable en les festes majors de l'Eliana són els diables que escampen el foc per carrers i places. En l'actualitat, hi ha una colla de foc –Penya del Coet Bufat i Carcassa–, amb característiques semblants pel que fa a trets generals d'indumentària, ús de determinades formes de pirotècnia o funció dins la festa. El ball de diables, en la seua denominació històrica, és una manifestació del folklore

que principalment sembla haver estat present, entre els segles XVIII i la segona meitat del XX.

Al començament de la dècada de 1980, la barcelonina festa major de la Mercé va incorporar una nova actuació: el correfoc. Aquesta denominació va fer fortuna i ràpidament s'estengué per tot el país. El correfoc és un acte festiu de carrer en què la multitud acompanya, salta per sota i corre entre les espurnes que produeixen els focs d'artifici dels diables, dracs i altres personatges fantàstics de la mitologia popular. Es fa de nit –sovint prescindint de l'enllumenat elèctric, del tot o en part– i constitueix un acte indispensable en nombroses festes majors.

Finalment, podem parlar de la passejada de coets que es realitza davant de la imatge que es trallada a casa del Clavari Major de cada any. Els diferents components de la clavaria de la Mare de Déu del Carme, patrona del poble, s'encarreguen d'acompanyar la imatge des de l'església fins al lloc on el Clavari Major decidisca deixar-la per vetllar-la durant tota la nit fins que comence la processó el dia de la festa gran. El recorregut es realitza amb la banda de música i cadascú dels Clavaris va encenent coets amb l'ajuda d'unes pinces de fusta.

Tots Sants

A la tardor, Tots Sants havia estat una festa de caràcter familiar en la qual el foc i les ofrenes de llum tenien una gran importància. La celebració de la castanyada, vinculada a la idea del retorn dels difunts que atorgaven la seua protecció, reunia la família entorn del foc a terra. Un costum que encara es conserva, per bé que menys generalitzat que en el passat, és encendre una espelma o xinxeta al menjador de la casa, en record dels difunts de la família, o a l'habitació on dormia una persona ja morta. La llum, és un component cabdal en els rituals de guiatge dels difunts.

A la Comunitat Valenciana, les celebracions poden variar d'una localitat a una altra, i si bé el foc no és una característica principal d'aquesta festivitat, hi ha algunes pràctiques que poden incloure elements

lluminosos o rituals amb espelmes. Moltes persones a la Comunitat Valenciana visiten els cementiris per netejar, decorar i col·locar flors als sepulcres dels seus éssers estimats. Encendre espelmes és una pràctica comuna com a manera de proporcionar llum i recordar els difunts. Als cementiris i en els llocs de record, és habitual veure una decoració amb llums i flors. Aquesta pràctica simbolitza la memòria dels éssers estimats i pot incloure la disposició d'espelmes, llanternes o altres elements lluminosos. En alguns casos, les escoles i altres institucions a la Comunitat Valenciana poden organitzar cerimònies en les quals s'encenen espelmes o s'organitzen activitats per involucrar la comunitat en la commemoració del Dia de Tots Sants.

És important destacar que, mentre que el foc no és un element central de les celebracions del Dia de Tots Sants, les pràctiques poden variar i algunes persones podrien incorporar elements lluminosos com a part de les seues pròpies tradicions familiars o comunitàries. ■

L'ART DEL FOC

El foc i l'expressió plàstica i visual

Mª José Marco

El foc purificador que tant de misteri ha despertat, especialment en la cultura mediterrània, també ha sigut i és utilitzat pels artistes plàstics i visuals per a les seues creacions. Existeixen nombrosos exemples, començant pels socarrats, una placa de fang cuit esmaltat en blanc i decorat generalment en tons rojos i negres destinat a col·locar-se entre bigues o en el sostre. Tots coneixem el que significa «socarrat», una paraula tan utilitzada en el valencià, la nostra llengua, i amb tants significats en la cultura popular.

Aquesta utilització del foc en la ceràmica és un dels exemples més antics, ja que prové de l'edat mitjana. En cremar-ho, en els pigments, es produeix una reacció química i ens mostra eixos colors tan característics.

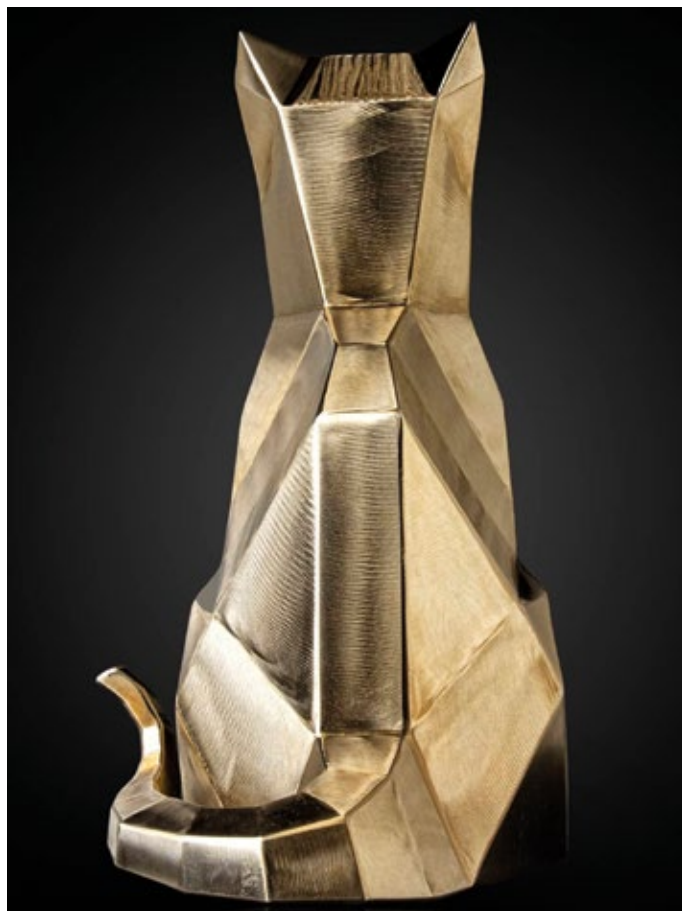

Gat, Shan Project (2020). Escultura acabada al foc. Font: @shan_project.

Però passem a l'època actual, per a mi la més interessant, interessant perquè aquest element continua sent utilitzat pels artistes, perquè el foc continua tenint eixa màgia i eixe misteri tan característic d'element transformador que ens agrada tant als artistes.

Existeixen nombrosos artistes que l'utilitzen, encara que em centraré en tres principalment, pel seu interès o potser també per la seua relació amb la Comunitat Valenciana.

El primer és l'artista alacantí **Ángel Martínez** (Shan project). Ángel és un escultor que treballa principalment el metall, un professional amb una dilatada experiència i projecció internacional, la seua obra forma part de col·leccions d'art tant nacionals com internacionals.

La sospita del foc. Pamen Pereira (2021). Font: [www. https://www.pamenpereira.com](https://www.pamenpereira.com).

Després de culminar els seus estudis de formació professional de grau mitjà i superior en Mecanitzat, Ángel va començar a treballar en la producció de solucions metàl·liques en l'àmbit laboral: utilitzant el tall làser, el modelatge de plegadores i la soldadura. També realitza figures d'animals. Però l'interessant d'aquest artista són les seues *PERFORMANCES*. Fa accions en directe, cremant les escultures amb bufador (de nou el foc...) fent que el metall de les escultures canvie

de color mitjançant una reacció química de la matèria, que produeixen uns efectes plàstics molt interessants. Podeu veure el seu treball en el seu compte de YouTube @shan_project_art.

La segona artista és **Pamen Pereira** (@pamenp). Pamen Pereira és gallega, va vindre a estudiar Belles Arts a València i ara viu i treballa a l'Eliana. Artista multidisciplinària, pintora, escultora, videoartista...,

Tatanka, Danny Shervin (2015). Tècnica de Gundpower sobre fusta.
Font: <https://paintwithgunpowder.com>.

Raven, Danny Shervin (2017). Tècnica de Gundpower sobre fusta.
Font: <https://paintwithgunpowder.com>.

també posseeix una extensa trajectòria professional. Utilitza el foc, però aquesta vegada d'una forma virtual, amb la tecnologia i els mitjans digitals, amb uns resultats sorprenents.

La seua obra és una expressió personal de si mateixa fortament vinculada a la naturalesa, d'on extrau gran part de les seues imatges. El seu treball està dotat d'una potent càrrega espiritual: els estats de consciència, la mort i la renovació de l'esperit a través del foc són parts característiques de la seua obra.

El tercer, l'artista nord-americà **Danny Shervin**, utilitza la pólvora per a les seues creacions. Realitza els seus dibuixos, principalment animals, amb aquest material i després li cala foc realitzant una espècie de «socarrats del segle XXI».

«M'encanta el procés d'anar depositant la pols i el caràcter irreversible de la crema. Una vegada que s'ha cremat no es pot tornar arrere i canviar-lo. Treballar amb pólvora requereix un nivell de concentració i paciència que em fa feliç», declarava l'artista en una entrevista fa uns anys.

M'agrada el seu esperit faller...! Us aconselle el seu compte de YouTube per si teniu curiositat de veure el seu treball *Paint with Gunpowder*.

Em permetreu que acabe aquest article contant una xicoteta anècdota sobre el meu propi treball. Com a artista digital i creadora d'NFT, fa unes setmanes vaig intentar destruir-ne un en una galeria digital en la qual està exposat el meu treball. Sabeu quina és la paraula que s'utilitza per a desfer-se d'un NFT? *BURN*, 'cremar' en anglés.

Quines coses passen...!

Una vegada més... el foc purificador... ■

Aproximació a la piromàquia valenciana

Kike Martínez

Introducció a la piromàquia valenciana

Al territori valencià existeix dintre de la seua societat una expressió cultural i tradicional al foc, amb tots els seus vessants, vinculada principalment a les festivitats i als seus principis, usos i costums que es van transmetent de generació en generació. Diversos autors tenen la hipòtesi d'aquesta passió a l'element del foc des de temps dels ibers que ha anat evolucionant a través del temps fins als nostres dies.

Les festes o cultura del foc, les podem classificar en manifestacions festives amb foc natural o elemental i en manifestacions festives amb foc artificial o foc de pólvora.

La piromàquia, que etimològicament prové de *piros* = foc i *màquia* (*machomai*) = lluita, com bé hem esmentat, podem classificar-la en dos grans grups en què podríem incloure una gran quantitat de manifestacions festives, ja que és un tipus d'art que s'expressa a partir de diferents activitats com la pirotècnia o amb expressions diverses en ritu de distintes cultures. Diguem que seria on l'ésser humà realitza un ritus que deriva en una qüestió etnogràfica i cultural de la lluita i domini del foc (tant el natural com l'artificial) amb un fi religiós o profà¹.

Al territori valencià hi ha una gran extensió de manifestacions festives amb piromàquia que es realitzen en molts municipis amb un gran significat patrimonial per a la cultura immaterial valenciana, com també amb el caràcter identitari. Segons Ariño (1990), podríem trobar al voltant d'un centenar d'aquestes manifestacions per tot el territori valencià.

A la província de València diríem que és on hi ha més concentració d'aquestes manifestacions festives, sobretot en les comarques de l'horta i comarques o zones de l'àrea metropolitana².

Per norma general, aquestes manifestacions festives van lligades a un tipus de festivitat als pobles, de caràcter

religiós, que sol ser la Festa Major o Patronal, dedicades als patrons o patrones dels pobles. Sol haver-hi un parell d'excepcions, una és la festivitat de Sant Antoni Abat i l'altra la festivitat de Santa Bàrbara. Aquesta última, pel fet que un dels seus patronatges va dedicar als pirotècnics i també als coetaires o coeters, però Sant Antoni a pesar de no tindre cap patronatge relacionat (llevat que siga patró del municipi), porta un misticisme derivat amb el foc que alça veneració pel món dels coeters³.

Hui en dia, són alguns autors o aficionats els que han tingut certa cura de tractar aquestes manifestacions festives i han pogut recopilar-ne algunes. Però hui en dia no existeix cap treball o projecte en què es veja quina és la vertadera realitat d'aquestes manifestacions al territori valencià. Tampoc no hi ha cap iniciativa institucional o governamental per la salvaguarda d'aquest ritu al foc amb el caràcter de piromàquia i portar un registre que et permeta veure la importància, localització, així com tindre un millor coneixement i ajuda de la situació d'aquest patrimoni immaterial, i també per a la seua difusió.

La piromàquia, ritu del foc de la purificació

La piromàquia pot interpretar-se, en uns certs contextos, com un ritu del foc de purificació. Encara que no té necessàriament un caràcter ritual-religiós, la crema controlada de coets pot ser simbòlicament associada amb la purificació en diferents nivells. Ací hi ha algunes interpretacions des d'una perspectiva simbòlica i ritual:

Purificació Espiritual

La intensa exhibició de focs artificials pot ser vista com un acte que simbolitza la purificació espiritual. La llum i el so vibrant podrien representar l'eliminació de males energies o la renovació de l'esperit, que ofereixen una experiència catàrtica per als participants i espectadors.

1. Ariño Villarroja, A. (1990) "Los Ritos del Fuego". Levante-EMV (1990) *Historia de las Fallas*. Valencia : Levante-EMV, pàgs. 1-14.

2. Ariño Villarroja, A. (1992) *L'horta en festes*. Torrent : Fundación para el Desarrollo Caixa Torrent.

3. Monferrer i Monfort, À. *Sant Antoni, sant valencià*. València : Consell Valencià de Cultura.

Canyes de coets tradicionals al Camp de Túria. Pràcticament desaparegudes, on hui en dia es tiren a l'Eliana a la festa de Sant Antoni i a la Festa Major de Benissanó. Foto: J. Enrique Martínez. Canyes a la Festa de Sant Antoni de l'Eliana.

Renovació i Transformació

La crema de coets i focs artificials en la piromàquia podria associar-se amb la idea de renovació i transformació. El foc, en moltes cultures, simbolitza la capacitat de purificar i transformar, marcant un renaixement o un nou començament.

Purificació de la Comunitat

La participació activa de la comunitat en les manifestacions festives de piromàquia suggereix una acció conjunta cap a un objectiu comú. La pluja de foc podria ser interpretada com un acte col·lectiu de purificació, on la comunitat, a través de la tradició, cerca netejar i renovar l'energia del seu entorn.

Purificació a través de la Devoció

En la majoria dels casos, la piromàquia està vinculada a festivitats religioses. La participació en l'esdeveniment pirotècnic pot considerar-se una manifestació de devoció i un acte de purificació en el context de la celebració religiosa.

Celebració de la Vida i l'Alegria

La crema de focs artificials pot associar-se amb la celebració de la vida i l'alegria, la qual cosa, des d'un punt de vista simbòlic, podria interpretar-se com una forma de purificació de les preocupacions i tensions diàries.

És important destacar que aquestes interpretacions són simbòliques i poden variar segons el context cultural i la perspectiva dels qui participen en la piromàquia. Encara que la purificació no siga l'objectiu explícit actualment d'aquestes manifestacions festives, la riquesa simbòlica del foc en diverses cultures sovint porta a interpretacions més enllà de l'evident.

La piromàquia i les manifestacions festives

Endinsant-nos en el que serien aquests ritus de cultura de foc valencià, hem de tindre clar un dels concep-

tes clau: la piromàquia. Aleshores, què és la piromàquia? Segons el *Diccionario politécnico de las lenguas española e inglesa* es defineix com a: «art pel foc, el qual és expressat a partir de diferents activitats com la pirotècnia o usat en diferents ritus de diferents cultures». Aquesta terminologia no està totalment definida com a tal, ja que diversos autors la defineixen d'una manera i se centren en un sinònim de la pirotècnia. L'autor que és més proper a l'esperit del terme és Ariño, que el plasma com aquells ritus pirotècnics de caràcter popular «on el ser humà lluita contra el foc» (Ariño, 1990). El concepte del foc evolucionat a l'essència química de la pólvora que l'emula i li dona certa vida, en forma de coet, que amb el seu moviment lliure i erràtic, és popularment anomenat com a «coet borratxo» o «de carretilla».

Hem de tindre clar quina és la diferència entra una manifestació festiva amb pirotècnia i quina és la de piromàquia.

Vista la informació recopilada de la diversa bibliografia consultada, podríem definir que la pirotècnia són aquelles manifestacions que utilitzen artefactes pirotècnics que estan realitzades per un professional expert pirotècnic i que és empleada per a un fi lúdic, on la gent no participa sinó que és observadora. Les manifestacions d'aquesta índole més conegudes en territori valencià serien la 'Mascletà' o 'Disparà' i el Castell de Focs d'artifici.

Pel que respecta la piromàquia, la podríem classificar com aquelles manifestacions en què s'utilitzen artefactes pirotècnics on la gent participa activament o passivament i són els responsables del tir d'aquests artefactes pirotècnics o de gaudir directament del dit tir. I dintre d'aquesta classificació tindríem dues subcategories que serien: Piromàquia de foc lliure, aquelles manifestacions festives on els artefactes pirotècnics es llancen i es deixa que facen el moviment erràtic lliurement en un lloc obert o acotat. I, per altra banda, la Piromàquia de foc controlat, que és on entrarien aquelles manifestacions festives en què es fa ús dels artefactes pirotècnics de manera controlada mitjançant utensilis específics o les mans, o llançant el tir de manera controlada perquè

Cordà
tradicional
a l'Elia.
Foto: J. Enrique
Martínez.

Corda plana de Bétera 2023. Foto: Vicent Bes.

l'artefacte pirotècnic no tinga llibertat erràtica. No obstant això, aquest tipus el podríem classificar com a altres tipus de focs, com per exemple el foc d'homenatge o el correfoc.

Però m'agradaria centrar-me en les manifestacions festives amb piromàquia amb foc lliure, en les quals trobem⁴:

La Cordà^{5 6} manifestació festiva molt vinculada a les festes locals dels municipis, sobretot al dia de la vespra de la festa i de nit o matinada. Un grup de coeters o coetaires fan un llançament lliure de diferents cartutxeries de coets en un lloc obert o acotat i en

un espai de temps limitat. La gent hi pot participar de manera activa sent llançador de coets o de manera passiva gaudint en primera persona del contacte amb el foc.

Dintre d'aquesta modalitat podem trobar diverses modalitats de tir de coet a les *cordaes* com:

- **Coet en corda o la corda** és aquella manifestació on es penja una corda de punt a punt del lloc de tir i s'hi pengen els coets. Una vegada s'encén, es van soltant de la corda progressivament o de manera simultània, i els coeters intenten agafar els coets o simplement deixar-los lliures.

4. Carrera i Escudé, M. (2014) *Calendari de festes amb pirotècnia*. Barcelona : Botarga.

5. Segura Àrtiaga, C. Gámez García, F. (2011) *La Cordà de Paterna : arte y pasión de un pueblo*. Paterna : Federación Interpenyes de Paterna.

6. Ariño Villarroja, A. (coord) (2001) *Calendari de festes de la Comunitat Valenciana : Estiu*, v. III. Valencia : Fundació Bancaixa

Cordà de Paterna 2022. Foto: German Caballero.

- **Coetà** és aquella manifestació on es fa un tir directe de coets per part dels coeters. Els coeters depositen les diverses cartutxeries en caixons de fusta o altre tipus de recipient, i durant tot el temps que se'ls permet agafar-los, fent ús d'ells de manera lliure (sempre respectant les normes que estipule l'organitzador del dit acte).
- **Tirs tradicionals** són aquelles manifestacions en què la manera de fer el tir de coets es fonamenta en la manera tradicional i antiga del ritu, que els podríem classificar en:
 - **La peça** és la manera de tir del qual agafa el nom la cordà, ja que és una corda penjada a uns 3 m d'altura i se situa de part a part al lloc on es realitza la manifestació festiva. En ella, es llisca, mitjançant una cordeta o canya, l'anomenada 'peça', que també en alguns llocs és coneguda com a 'carro', 'barqueta' o 'bouet', entre altres. Aquesta eina de tir és un peça de fusta o ferro on van penjats

els coets. Una vegada s'encén la metxa, els coets van caient de la dita peça i els participants van agafant-los al vol o quan cauen a terra, tornant a llançar-los entre els participants, o simplement deixant-los caure.

- **Les Canyes** és una altra modalitat de tir que consisteix a penjar els coets en canyes de fusta o canyes de barranc, on són portades per una o diverses persones de manera diagonal penjades al muscle o horitzontalment agafades en les mans a mitjan cintura. Els portadors passegen les dites canyes per la zona de tir i deixen caure els coets una vegada s'encenen en la dita canya, d'on la gent intenta agafar els coets i deixar-los lliures.
- **Altres elements** ací es classificarien aquells tirs de coets o modalitats de tir amb altres elements o eines de tir, que tenen una particularitat molt associada a un municipi en concret.

Els enfarinats d'Ibi (l'Alcoià)
Festes d'Hivern.
Foto: J. Enrique Martínez.

La Peça preparada en la corda.
Cordà tradicional de Sant Antoni de l'Eliana.
Foto: J. Enrique Martínez.

Cordà de les canyes de la Festa de Sant Blai a Bocairent. Foto: Vicent Bes.

Conclusions etnològiques de la piromàquia al segle XXI

Les conclusions sobre la piromàquia, en els nostres dies, i els reptes que es va trobar en ple segle XXI. La piromàquia es revela com una forma d'expressió cultural i social arrelada en la comunitat. La participació activa en esdeveniments pirotècnics pot ser vista com una manifestació d'identitat i cohesió social.

La pràctica de la piromàquia sovint es transmet de generació en generació, la qual cosa evidencia la importància de la tradició i la continuïtat cultural. L'ensenyament de tècniques i coneixements sobre focs artificials pot ser una part integral d'aquesta transmissió intergeneracional.

Els focs artificials utilitzats en la piromàquia poden estar imbuïts de simbolisme i significats culturals. L'elecció de colors, formes i patrons pot tindre connotacions específiques que reflecteixen valors, mites o creences de la comunitat.

La piromàquia sovint s'associa amb festivitats i celebracions específiques. La seua pràctica pot ser un component essencial d'esdeveniments culturals, religiosos o cívics que marquen el calendari festiu de la comunitat.

La producció i venda de focs artificials poden tindre un impacte significatiu en l'economia local. Els artesans pirotècnics, sovint familiars, poden exercir un paper vital en la preservació de la tradició i contribuir al manteniment econòmic de la comunitat.

La nit de coets de la Festa de les Danses del Rei Moro del municipi d'Agost (Alacantí). Foto: Diputació d'Alacant.

La piromàquia sol ser una activitat en la qual la comunitat participa de manera activa. La col·laboració en l'organització d'esdeveniments, la preparació de focs artificials i la participació en exhibicions pirotècniques reflecteixen un sentit de pertinença i cooperació comunitària.

La pràctica de la piromàquia també està subjecta a regulacions i mesures de seguretat. L'adaptació a canvis en les normatives i la consciència sobre la seguretat evidencien la capacitat de la comunitat per a ajustar-se a condicions externes.

Finalment, la piromàquia pot atraure turistes i visitants interessats a experimentar les tradicions locals. Aquest impacte turístic pot tindre conseqüències po-

sitives per a l'economia local i la promoció de la cultura valenciana.

Aquestes conclusions proporcionen una visió més completa de la piromàquia com una pràctica cultural, destacant el seu significat social, la seua connexió amb la tradició i el seu paper en la vida de la nostra comunitat. ■

L'art del foc: la pirotècnia

Reyes Martí

La pirotècnia té una història rica i diversa que es remunta a milers d'anys. Es creu que es va originar a la Xina, on es van descobrir accidentalment mescles de pólvores explosives mentre es buscava elixirs de la longevitat. Els xinesos van utilitzar aquests descobriments per a crear focs artificials amb finalitats cerimonials i festives, inicialment mesclant ingredients com carbó, sofre i salnitre.

Al llarg dels segles, la pirotècnia es va expandir per Àsia, Europa i altres parts del món. Els focs artificials es van convertir en part de celebracions culturals, festivals religiosos, esdeveniments polítics i ocasions especials.

En el món occidental, la pirotècnia es va popularitzar en l'edat mitjana i el Renaixement, encara que originalment s'usava amb propòsits militars. En el segle XIX, es van desenvolupar tècniques més avançades per a crear focs artificials més complexos i espectaculars, i la pirotècnia es va convertir en una forma d'entreteniment per a les masses.

Hui dia, els focs artificials s'utilitzen en celebracions com el Cap d'Any, esdeveniments esportius, bodes i festivals per a il·luminar el cel i delectar a les multituds amb els seus enlluernadors colors i formes.

Però sens dubte, són les Falles de València les que mantenen una relació molt especial amb la pirotècnia i juga un paper central en la nostra festivitat.

Els castells de focs artificials disparats durant les nits de falles, il·luminen el cel amb una àmplia varietat de colors i formes, creant un ambient festiu i emocionant. Però l'espectacle més important són les "mascletaes", esdeveniments diürns on es disparen petards i coets de forma sincronitzada per a crear un impressionant baluern i un espectacle auditiu únic.

A més d'aquestes exhibicions, la pirotècnia es troba en la base de la cultura de les Falles, ja que els artistes fallers incorporen elements pirotècnics en les monumentals estructures que es cremen durant la nit de la "cremà", que posa fi a la festa de les Falles.

La pirotècnia en les Falles de València no sols és un espectacle visual i auditiu, sinó que també és una part intrínseca de la cultura i la tradició d'aquesta festivitat única en el món.

Però, com s'aconsegueix aquest fantàstic espectacle de color? Els colors de la pirotècnia són causats per la presència de sals provocats per la combustió de la pólvora. En aquesta reacció química, que no és gens senzilla, intervenen també altres elements com la humitat, que té efectes significatius en el temps de combustió.

I dins dels focs artificials es troben eixes 'pólvores metàl·liques' que doten de color i espectacularitat a la pirotècnia quan esclata en l'aire. Quan té lloc la combustió, els diferents metalls produeixen uns efectes variats, amb emissió d'energia que varia i amb colors diferents, que ens permet distingir-los.

A grans trets, la combinació d'aquestes sals metàl·liques que poden trobar-se en els focs artificials són les responsables crear els diferents tons d'aquest espectacle de foc, pólvora i color.

Així per exemple, les Sals d'Estronci (Sr) són les causants del color ROIG; les Sals de Calci (Ca) del color TARONJA; les Sals de Sodi (Na) del color GROC; les Sals de Bari (Ba) del color VERD; i les Sals de Coure (Cu) del color BLAU. Amb la combinació de compostos de Coure (Cu) i Estronci (Sr) s'obté el color MORAT; i la de compostos d'Alumini (Al) i Magnesi (Mg) és la causant del color platejat. Amb Magnesi també es pot obtenir un BLANC que millora la lluentor, igual que amb el Titani (Ti) i amb l'Alumini; i per això que aquests tres són molt utilitzats en les espurnes.

Històricament, la pirotècnia ha sigut un ofici d'homes i la participació de les dones ha sigut limitada, principalment a causa de rols de gènere preestablits i condicions de treball que no eren considerades segures per a elles. No obstant això, al llarg del temps, especialment en èpoques més recents, s'ha observat un canvi gradual en aquesta dinàmica.

Malgrat els avanços, encara existeixen desafiaments i barreres en termes d'igualtat de gènere en la piro-

tècnica. Algunes tradicions culturals i normes socials poden limitar la participació femenina en uns certs aspectes d'aquesta indústria. No obstant això, la presència i contribució de dones pirotècniques continua creixent, mostrant una tendència cap a una major inclusió i diversitat en aquest camp.

En l'actualitat, hi ha dones pirotècniques destacades que desafien eixos estereotips i participen activament en la indústria. Han sorgit com a líders i expertes en la fabricació, disseny i execució d'espectacles pirotècnics. La seua presència i contribucions estan canviant la percepció que la pirotècnica és un camp exclusivament masculí.

Una de les dones més reconegudes en aquest camp és Reyes Martí Miró, pirotècnica i dissenyadora d'espectacles pirotècnics. És la responsable de l'empresa familiar Pirotècnica Martí, dedicada a la pirotècnica des de l'any 1868, de la qual forma part de la cinquena generació i que dona feina a més dones que homes.

La pirotècnica vista per Reyes Martí Miró

Vaig nèixer en una família de pirotècnics (coeters com es deia abans) i des de molt xicoteta he estat molt involucrada, tant és així que amb 4 anys l'ajudava al meu pare en la fabricació de carcasses de grandària xicoteta i anava amb ell els xicotets trets.

Des que jo recorde, la manera de treballar i de disparar han canviat molt, començant per les matèries primeres, les quals s'han deixat d'utilitzar moltes, ja que eren nocives per a la salut i molt perilloses en la seua manipulació, pel que fa als trets, què dir, abans s'anava amb el "minat" donant-li foc a tota classe d'artificis, des dels voladors fins a les carcasses de més calibre i hui dia en impensable, hem guanyat seguretat i uns trets més dinàmics i amb combinacions ultraràpides.

La pirotècnica des del meu punt de vista està en un moment àlgid, malgrat totes les vicissituds que estem passant, però som un sector que com l'au fènix renaix de les seues cendres.

Com ja us he contat la meua història amb la pirotècnia va començar amb pocs anys, i la meua afició per ella es va anar incrementant al mateix temps que jo creixia, així passava els meus dies d'estiu, ajudant en l'empresa familiar, anava amb el meu pare a tot arreu, era la seua ombra i de totes aquelles visites que ell feia als seus amics "coeters" (Luis Brunchú, Miguel Zamorano, Antonio Arnal...), i jo en l'ombra escoltant aquells grans mestres. Però va arribar el moment de decidir què feia en la meua vida i ho vaig tindre clar de seguida, dedicar-me a aquest ofici que tantes satisfaccions ens dona.

La meua marxa ja en solitari comença en 1996 quan el meu pare es jubila i el meu marit, Bernardo, i jo continuem el seu treball. Va ser molt dur al principi, amb els xiquets sempre amb nosaltres, la societat no estava acostumada a veure una dona al capdavant d'una empresa de pirotècnia, era una cosa que estava destinada als homes, però a poc a poc vaig anar trencant eixa barrera que hi havia, ja no era la xica que només li deixaven tapar amb alumini les bateries o anar a per aigua, era una mica més, anava als trets i estava en ple muntatge, cada dia m'apassionava més.

En 1998 va ser la meua primera incursió en el món dels concursos, ens presentem a Castelló, en el concurs de mascletaes i el guanyem, no m'ho podia creure, i així arribem en el 2001 a la plaça de l'Ajuntament de València, Estels a Alacant, tota una explosió, estava obrint camí a altres dones sense adonar-me'n jo. A partir d'ací, he hagut de demostrar una i mil vegades

que no estic en aquest món de la pirotècnia per casualitat, sinó que amb cada tret he hagut de demostrar que una dona és tan vàlida com un home en qualsevol treball. ■

L'ARQUITECTURA DEL FOC

L'evolució de l'arquitectura al voltant del foc

Marta Andrés

El terme llar té una etimologia curiosa, derivat del llatí «focus» – «llar», com a lloc a la casa on es prepara la foguera, que després s'estén a referir-se a la casa mateixa o a la família que hi habita.

La paraula «llar» prové del lloc on s'encenia el foc, al voltant del qual es reunia la família per a calfar-se i alimentar-se. S'aplica també a totes aquelles institucions residencials que busquen crear un ambient casolà, per exemple: llars de retirs, llars de criança, etc. En demografia, la llar es concep com una cèl·lula socioeconòmica que s'utilitza sovint com a unitat estadística i es defineix en funció de la manera en què les persones subvenen a les seues necessitats alimentàries i a altres necessitats vitals.

Per això, el lloc ocupat pel foc en la llar ha anat estenent progressivament el seu significat fins a englobar, amb un sentit entranyable, tot l'espai en el qual s'habita. Des de la primitiva foguera als sofisticats i moderns sistemes de calefacció, la posició i la transcendència del foc ha anat evolucionant paral·lelament a la pròpia cultura dels hàbits domèstics.

Ja Vitruvi, en el seu relat sobre «el principi dels edificis», troba en el descobriment del foc l'origen de la societat humana, i amb això, l'origen també de l'activitat constructora de l'home.

La idea de Vitruvi té els orígens en els mites del foc de les societats primitives. Més de vint segles després, els antropòlegs associen la «domesticació del foc» a la separació de l'*Homo erectus* respecte dels seus predecessors biològics, i troben en les restes de combustió el senyal inequívoc de l'habitació humana.

Aquesta relació entre l'arquitectura i el foc té una doble dimensió, la funcional i la simbòlica. El foc calfa els cossos i transforma els aliments, però al mateix temps simbolitza l'ànima de la llar i la ciutat, i es converteix en un dels elements bàsics dels ritus de la fundació urbana i domèstica. En tots dos terrenys el foc ocupa un lloc privilegiat en l'espai.

La unió entre arquitectura i foc coneix alteracions al llarg de la història, si bé existeix un fil conductor en tot el procés, la progressiva desaparició del valor simbòlic del foc en detriment de la seua reproducció quantitativa. Mentre el foc es divideix, s'especialitza i multiplica, prolifera en nombre i en magnitud, simultàniament pateix una lenta i segura disminució de la seua qualitat, i perd així els seus continguts rituals i mítics i és desplaçat, fins a la seua expulsió definitiva, del lloc central que ocupava en l'espai de l'arquitectura.

El foc en la llar va ser, a l'origen, el focus de conversa i ànima de la casa, per això es va convertir en l'element de cohesió i vincle social; però, al llarg de la història, es va individualitzant i fragmentant, i perd aquesta centralitat per a convertir-se en focs privats en les diferents estades.

No obstant això, en les cultures urbanes de climes favorables, aquest paper simbòlic del foc continuarà predominant sobre el seu paper funcional. L'adequada orientació, les reduïdes dimensions dels buits i la inèrcia tèrmica dels murs, aconseguen que l'habitatge fora habitable i, per tant, la continuïtat simbòlica de la flama adquiria una importància més gran sobre el seu propi poder calorífic.

L'Edat Mitjana

Durant l'Edat Mitjana, l'ús del foc en l'arquitectura va ser fonamental per a la il·luminació, la calefacció i les cuines en castells, cases senyorials, monestirs i estructures similars.

En el pla del Monestir Benedictí de St. Gallen (reproduït a principis del s. IX), un dels enigmes que es van plantejar els investigadors era la repetició del signe quadrat en el centre de totes les dependències de servei, i que rebia el nom de *locus foci*: un foc central omnipresent que adquiria un gran protagonisme en una representació gràfica simplificada en la qual ni tan sols apareixen buits d'escalas, així que donaven una gran importància simbòlica a aquest element.

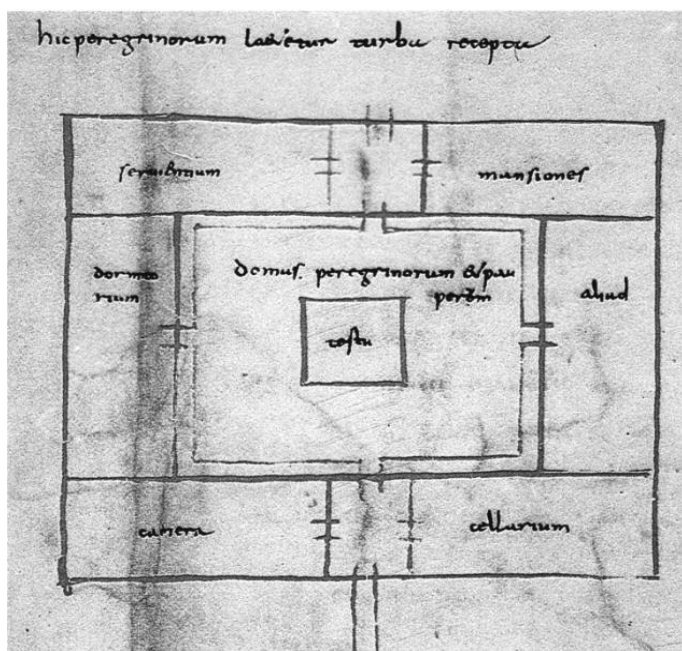

Fig. 1. Foc central. Plànol de St. Gallen (612). Hospici de pelegrins i pobres. Els humils i els pobres s'agrupen al voltant del foc central

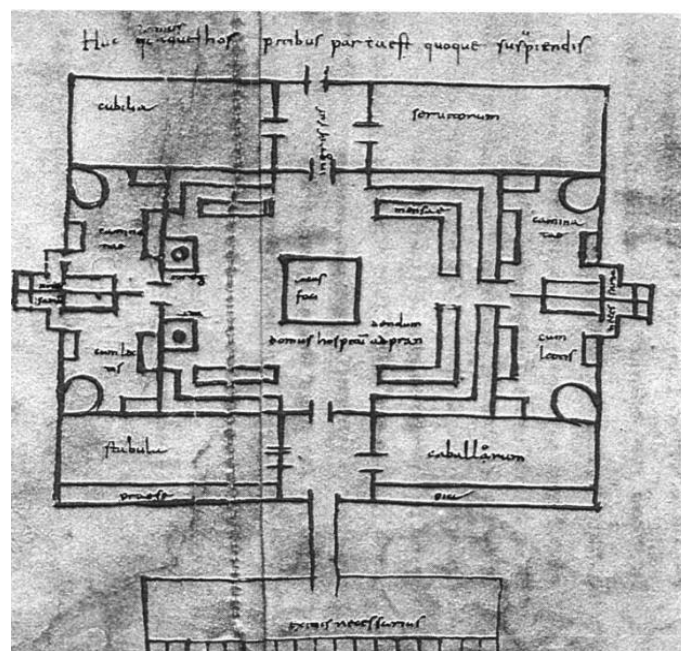

Fig. 2. Foc individual. Plànol de St. Gallen (612). Casa d'hostes. Els convidats de l'abat gaudeixen de la intimitat que permeten les ximeneres individuals, adossades a les cantonades de les peces xicotetes.

En el plànol de St. Gallen apareix també per primera vegada la representació de la ximenera i, amb ella, la introducció del confort tèrmic i individual.

Els pelegrins i els serfs que feien el treball manual, es congreguen entorn al foc central (Fig. 1). A la casa de l'Abat o en la dels hostes distingits apareixen elements adossats a la paret que oferien calor i intimitat als dedicats al culte o el treball intel·lectual. (Fig.2).

En l'Alta Edat Mitjana (segles V al X) cada casa o residència només tenia un foc, que servia per a la calor i la cuina tant dels amos com dels seus criats, tots junts. Aquest foc s'encenia directament sobre el sòl, en una zona de lloses de pedra resistents, o sobre un pedrís lleugerament elevat. Sobre la zona del foc s'elevava el tir, per a extraure els fums de la peça, encara que en molts habitatges no existia aquest i el fum eixia directament per la porta.

En els casos de grans senyors, propietaris de castells, mansions o palaus, podia haver-hi diversos focs per

a l'ús de les diferents edificacions del complex senyorial, però la construcció domèstica que corresponia a la residència de la família del propietari era compartit per aquesta i pels seus servents en les mateixes dependències, al voltant del foc.

Això era així i va continuar sent així durant aquells segles foscos, fins als inicis de la Baixa Edat Mitjana (segles XI al XV), quan fa la seua aparició la ximenera com a element de calefacció i amb aquesta exclusiva finalitat.

Aquestes ximeneres tan diferents dels forats en el sostre, eren un progrés tècnic del segle XI. Permetien que es caldejaren les estances i, per tant, traure cavallers i dames de la sala comuna en què tots es reunien per a menjar i calfar-se, i van separar els senyors dels servents. Cap invent va aportar més avanços a la comoditat i el refinament, encara que a costa d'eixamplar l'abisme que separava les classes socials.

I així, a mesura que s'estenia la construcció i l'ús de la ximenera en les residències dels més rics, aquests van

poder començar a tindre la privacitat de què anteriorment els va privar el fred, separant-se definitivament de criats i servents, per a estar i dormir en les seues estances privades. Desgraciadament, els domèstics van continuar condemnats al fred de les seues estades comunals sense encant, sense un altre mitjà per a combatre les baixes temperatures que amuntegar-se en grup entorn de la llar encesa de les cuines i llocs comuns, de la qual ja s'havien «emancipat» els seus senyors.

En la representació de Santa Bàrbara que es conserva en el Museu del Prado (Fig. 3), i que data de principis del s. XV, es mostra el grau de refinament que s'aconsegueix, en aquella època, en el confort tèrmic en l'interior burgés. L'interior es controla tèrmicament amb els vidres en les finestres i el foc en la llar fet que permet activitats sedentàries com la lectura. Els recursos arquitectònics, no obstant això, es completen amb el mobiliari i la vestimenta. El seient manté els peus separats del sòl mentre que el respatler articulat permet asseure's de front o d'esquena al foc. Quant a la vestimenta, es representen peces generoses que les dones compartien amb clergues i estudiosos.

Un exemple més d'utilització intensiva de la ximenera en les construccions nobles medievals el tenim al castell de Lavaux-Sainte-Anne, a la Valònia belga, prop de la bella població de Dinant, bressol del famós músic Sax, l'inventor del saxòfon.

El bell castell va ser construït en 1450 per Jean II de Berlo, senyor de Lavaux. La construcció va patir múltiples avatars, a conseqüència de guerres i conflictes varis, i va ser, així mateix, remodelat i ampliat amb el transcurs dels segles. L'edifici guarda en les seues nombroses estances una gran varietat de fumerals, alguns de les quals són posteriors a l'època de la construcció, però que donen idea de com les ximeneres es van convertir en un element de confort i de separació de se-

Fig. 3. *Santa Bàrbara*, Robert Campin, 1438. Oli sobre taula de fusta de roure, 101 x 47 cm. Museu del Prado.

Fig. 4. Ximeneres en les estances del castell de Lavaux-Sainte-Anne. Fotografia de José M. Pagador, periodista i escriptor. PROPRONews.

Fig. 5. *Dona en el bany*, Taller de Clouet, 1566. Oli sobre taula de fusta de roure, 92,4 x 70 cm. Museu del Prado.

nyors i criats a partir de principis de la Baixa Edat Mitjana. (Fig.4).

Un segle més tard, Diana de Poitiers (Fig. 5) ja podrà gaudir en les seues estances d'un bany calent, gràcies a la ximenera que és capaç de calfar l'aigua que porta la donzella, no obstant això, el poder calorífic encara no és suficient per a calfar l'ambient fins a la temperatura que demanda el cos nu en el bany, per la qual cosa caldrà complementar-lo amb dosser i cortines que formen un recinte tèrmic.

L'Edat Moderna

Endinsats en la modernitat, la ximenera, que ha conegut durant els segles XVII i XVIII les successi-

ves reformes i millores —sobretot centrades en les emissions de fums—, va guanyant en eficàcia i, per tant, va perdent en grandària i protagonisme a pesar que intenta mantindre'ls amb elaborats marcs ornamentals. El millor exemple podem trobar-lo a les conegudes ximeneres de Piranesi, encara que resulta difícil pensar que continua sent el foc el que se celebra en els fumerals, ja que la idea original del foc en el centre de la sala es torna a dividir per a adossar-se a les parets de les estades.

En aquests gravats de fumerals, Piranesi es basa en tres dècades d'estudi de l'ornament romà per a crear noves variants i combinacions estranyes, però també introdueix el vocabulari decoratiu de l'art etrusc, grec i egipci, en aquest últim és amb el qual sembla delectar-se particularment. Alguns dels dissenys de

Fig. 6. Gravat Ximenera Centaures. Giovanni Batista Piranesi. 1760.

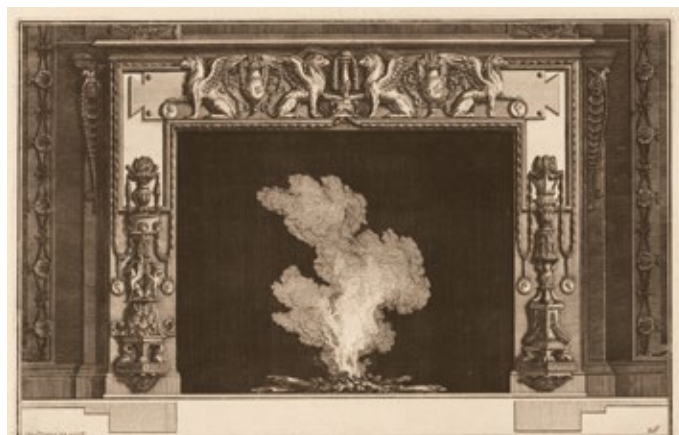

Fig. 7. Gravat Ximenera Grifós. Giovanni Batista Piranesi. 1760.

Fig. 8. Gravat Ximenera Figures Alades. Giovanni Batista Piranesi. 1760.

Fig. 9. Gravat Ximenera medalló de les tres gràcies. Giovanni Batista Piranesi. 1760.

ximeneres il·lustrats incorporen escultures antigues en relleu, diversos d'ells van ser executats per a clients britànics i encara sobreviuen.

No obstant això, mentre les estructures dels fumerals continuen desenvolupant-se en l'habitatge urbà, l'habitatge rural encara continua conservant l'estructura de la cabanya primitiva: un foc en el sòl que servia indistintament per a calfar-se, cuinar o eixugar la roba.

Una vegada descentralitzat i reduït el foc buscant una major eficiència, el pas següent de la degradació arquitectònica del foc serà el seu enclaustrament en estufes que oculten la flama.

Àmpliament usada en el nord d'Europa, a causa del seu clima gèlid, l'estufa es difondrà al llarg dels segles XVIII i XIX, en la versió de ferro que Benjamin Franklin faria popular, enfront de les estufes ceràmiques corrents d'Alemanya o Rússia.

L'origen de la calefacció moderna coincideix, per tant, amb el de la Revolució Industrial, i es deu a una sèrie d'invents que en el seu moment van resultar més aviat inopinades. A la fi del segle XVIII, les llars amb ximenera, perfeccionades gràcies a les aportacions de Benjamin Franklin (Figura 10) i el comte Rumford, s'havien introduït amb tal força a les cases aristocràtiques i burgeses que es consideraven ja com el tret fonamental d'una idea de con-

Fig. 10. Estufa salamandra, model creat per Franklin i datat cap a 1795 en el Museu Metropolità de Nova York.

fort domèstic encara poc desenvolupada i que es va associar a la Gran Bretanya abans d'implantar-se en la resta d'Europa.

La primera estufa de ferro colat produïda es va fabricar en 1642 a Massachusetts. Però no va ser fins a 1742 quan Benjamin Franklin va inventar la que es considera el primer sistema de calefacció moderna no integrat en la construcció, la «Franklin Stove» (o estufa Salamandra), que es va popularitzar als Estats Units.

L'estufa té una particularitat i és que sol ocultar més la presència del foc, igual que en la cuina, però la seua capacitat radiant es manté intacta. A diferència de la ximenera, presenta una superfície horitzontal, calenta, que se sol utilitzar de forma improvisada compartint funcions amb la cuina de llenya com calfar o eixugar peces, eines (com les antigues planxes) aliments o begudes.

La capacitat radiant de l'estufa ha sigut tradicionalment aprofitada també, a través dels seus conductes d'extracció, ja que el fum dissipava la calor i provocava que el mateix conducte irradiara calor. La flexibilitat de l'estufa en el sentit de la composició

Fig. 11. Estufa de llenya en un dormitori Shaker i fotografia de l'estufa. Imatge del dormitori: Interiorshaker via Wikimedia commons; col·lecció d'estufes Shaker en el Museu Shaker, New Lebanon, NY, els EUA.

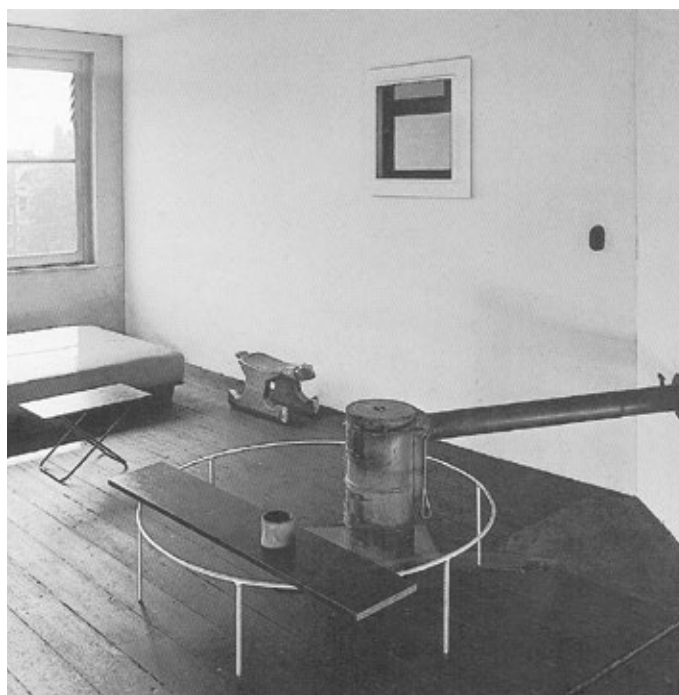

Fig. 12. Aldo van Eyck, estufa a la casa familiar en Loenen aan de Vecht, Països Baixos. Fotografia: J. Vernsnel.

espacial és tal que es va traslladar a alguns àmbits laborals, ja que a través dels conductes era possible calfar grans espais amb molt poca inversió.

Fig. 13. Robie House. Frank Lloyd Wright. Chicago, 1909.

La cultura Shaker, desenvolupada als Estats Units a la fi del segle XVIII, va oferir també bons exemples de l'ús de l'estufa de llenya, ja que n'optimitza les característiques per a climatitzar edificis d'habitatges comunitaris. Els Shaker disposaven de manera molt intel·ligent les estufes i en distribuïen els tubs d'extracció perquè recorren els espais de treball comuns, així com les zones d'estar per a garantir el confort de l'espai. Però, a més, van optimitzar aquesta tecnologia dissenyant armaris capaços d'eixugar la roba amb la calor residual de les estufes. Encara que molt arcaic, el sistema va establir un precedent en les possibilitats de la modernització i millora de les instal·lacions tèrmiques en edificis, així com la diversificació d'usos de la calor residual.

En aquesta línia de sobria funcionalitat es troba, ja en el segle XX, la proposta de l'arquitecte Aldo Van Eyck de disseny d'estufa, que es concep com un cilindre de xicotetes dimensions recolzat en el sòl i connectat a la paret únicament per a extraure els gasos de la combustió. El que resulta més interessant d'aquesta peça és el conjunt de peces que es disposen al seu voltant

Fig. 14. Casa Kaufmann "The Fallingwater". Frank Lloyd Wright. Bear Run, Pennsylvania. 1939.

per a dotar de singularitat l'estufa. Entorn d'ella es col·loca una circumferència metàl·lica que serveix per a protegir l'usuari de la calor excessiva, però també com a suport d'una superfície horitzontal que fa les vegades de taula de cafè.

L'arquitectura contemporània. Les ximeneres de Frank Lloyd Wright

La història de del fumeral en l'arquitectura contemporània té diversos noms propis, que han interpretat no sols la seua posició respecte a l'organització de la casa, sinó també en la pròpia materialitat i disseny de la peça. L'arquitecte **Frank Lloyd Wright**, en la seua cerca per crear un habitatge còmode i amb identitat americana, entén la ximenera com un element bàsic per a la casa. Aquesta peça es constitueix en el germen de l'arquitectura contemporània, com el nucli de convivència de la casa. L'arquitectura de Frank Lloyd Wright, molt arrelada a la tradició nord-americana exportada pels colons del nord

Fig. 15. Hanna House. Frank Lloyd Wright. Stanford CA, 1936.

d'Europa, i especialment les «Prairie Houses», tenen el seu gènesi en la xemenera.

Les Prairie Houses de Wright solen definir-se com a exemple d'integració del fumeral en l'habitatge d'acord amb el projecte d'arquitectura, però són molts els arquitectes que han prestat especial atenció a aquesta peça en els seus projectes, especialment aquells procedents d'entorns amb hiverns durs. Les xemeneres dissenyades per Wright no són peces especialment singulars, però sí l'espai que les envolta, que és orgànic i ric, adaptat a l'impacte que produeix la font de calor.

La influència de l'obra de Wright en l'arquitectura del segle XX es manifesta evidentment a través de la seua obra, però també la dels seus deixebles o seguidors. John Lautner, exalumne del Taliesin, i arquitecte definidor en gran manera de l'arquitectura

orgànica californiana. Lautner fa de la xemenera, no sols el centre de l'espai de reunió, sinó que la converteix en el centre de gravetat d'aquest. Les xemeneres dissenyades per Lautner són peces singulars, quasi escultòriques que dignifiquen la font de calor com un element que sobrepasa el funcional, per a transformar-se en alguna cosa que dotava d'identitat l'espai d'estar i l'habitatge. La Residència Schaffer, la Casa Silvertop, la casa Chemosphere, la casa Elrod, són exemples de l'ús de la xemenera a la forma de Lautner. En totes elles la presència de la xemenera apareix com un element pesant, petri i cavernós, en el qual el foc sembla emergir des d'una gran profunditat. La posició del foc, central però al mateix temps de presència natural, permet comprendre la incorporació del foc a la convivència domèstica.

Aquesta tradició constructiva americana és seguida també per **Robert Venturi, qui aplica** una visió si

Fig. 16. Ximenera de formigó. Silvertop House. John Lautner. Los Angeles, California. 1956-1976.

Fig. 17. Ximenera pètria. Elrod House, John Lautner. Palm Spring, California. 1968.

Fig. 18. Casa Vanna Vennturi. Robert Venturi. Chestnut Hill, Filadelfia. 1964.

Fig. 19. Casa de Camp. Edwin Lutyens. Abinger Common, Surrey. 1899-1900.

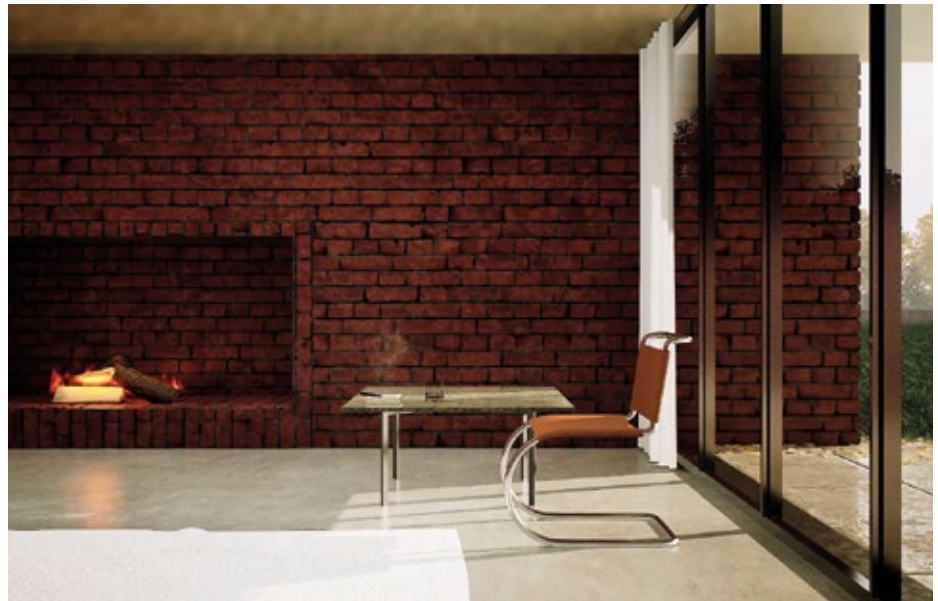
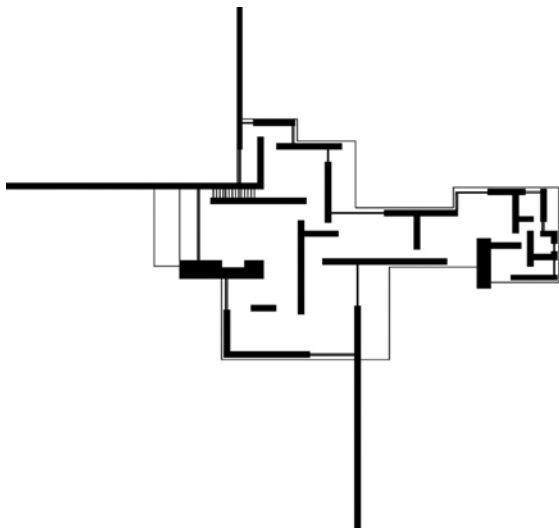

Fig. 20. Brick Country House. Mies van der Rohe. Neubabelsberg, Alemania. 1924 (Fotografía Carlos Soares Ribeiro, Virtuvius Realtime Visualization).

Fig. 21. Casa Farnsworth. Mies van der Rohe. Neubabelsberg, Alemanya. 1924 (Fotografia William Zbaren 11/19).

cap més naturalista o oberta que la de Lautner. A la casa dissenyada per a la seua mare (1962-1964), fa del foc un esdeveniment que emergeix d'un mur.

A Europa la forma de la ximenera en el projecte arquitectònic, potser per la convivència amb l'arquitectura popular, es desenvolupa de formes més avantguardistes. L'arquitecte **Edwin Luytens** és, en aquest sentit, una figura determinant en el procés de modernització d'alguns elements tradicionals com la ximenera. Luytens planteja l'adaptació dels elements clàssics a les necessitats modernes del temps. Encara que la presència de la ximenera en les seues obres manté l'estructura organitzativa

tradicional, la seua materialitat és treballada d'una forma diferent que crea una nova estètica en l'arquitectura britànica. Aquestes propostes modelen l'estètica exterior i el volum de la casa.

Mies van der Rohe transforma aquesta estratègia a la planta de l'habitatge. Les "brick houses", amb la ruptura de la caixa i llenguatge neoplasticista, incorporen el fumeral com a element compositiu integrat dins de la morfologia creada pel solapament dels plànols.

Finalment, a Espanya, en la dècada dels cinquanta i seixanta, la presència del fumeral en l'arquitectu-

Fig. 22. Casa Huarte. José Antonio Corrales y Ramón Vázquez Molezún. Madrid. 1966 (Fotografía Rafa de Pazos).

ra domèstica té una component orgànica pròxima a Wright o Lautner. Corrales i Molezún o Francisco Javier Sáenz de Oiza incorporen en obres com la Casa Huarte o la Casa Fernando Gómez, ximeneres que són en realitat un espai d'estar en si mateixes, ja que el seu entorn està format per un plint petri sobre el qual es col·loquen coixins, llibres o taules, de tal for-

ma que tot sembla constituir un enorme moble per a la convivència.

Paral·lelament a la investigació de la ximenera com a element petri, integrat i fins i tot dissimulat, naix la ximenera com a element singular. Els dissenyadors defineixen peces individualitzades per a col·locar de

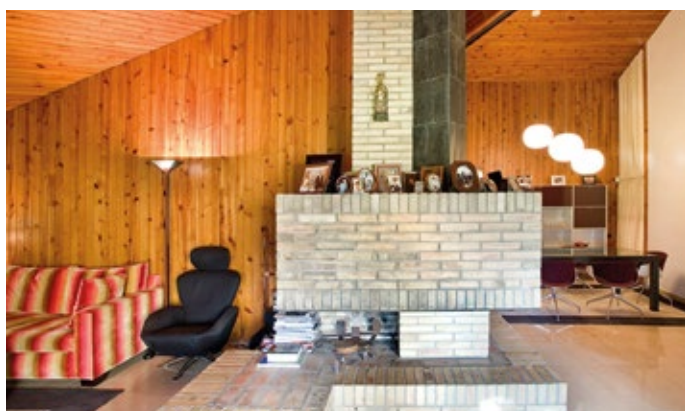

Fig. 23. Casa del Dr. Fernando Gómez. Francisco Sáenz de Oiza. Durana, Álava. 1959.

Fig. 24. Miquel Milà, ximenera DAE, 1976.

Fig. 25. Ximenera Gyrofocus de Dominique Imbert de 1967, model que en 2021 es va adaptar a la normativa que no permet el foc obert en la llar.

manera immediata sense haver sigut generats pel mateix espai. És el cas de dissenyadors que s'han especialitzat en aquest element, com l'escultor francès Dominique Imbert (1940-2021) que en 1967 va crear l'icònic model Gyrofocus, ximenera suspesa giratòria que té el seu lloc en els grans museus d'art i disseny del món, o a Espanya, els dissenys de ximeneres de Miquel Milà, entre els quals destaca el model DAE de 1976, peça d'una abstracció escultòrica que va acompanyar els espais de la nova arquitectura que s'obria pas al començament dels setanta.

El foc en la llar és una de les primeres tecnologies integrades desenvolupades per l'ésser humà per a garantir una millor qualitat de vida dins de l'espai de convivència. I encara que el seu desenvolupament tecnològic siga cada vegada major, la 'màgia' continguda en la contemplació del foc continuarà sent una imatge detinguda en la memòria que defineix la paraula llar, i des d'una perspectiva més àmplia, l'hàbitat humà. ■

Bibliografia

- Un espejo lejano: el calamitoso siglo XIV.* Barbara Tuchman. Círculo de Lectores. 2002.
- Espacios homeotérmicos.* Eduardo Prieto. Cuaderno de notas 20. 2019.
- El fuego del hogar: La producción histórica del espacio isotérmico.* Luis Fernández Galiano. Arquitectura Viva S.A. 1988.
- El fuego en la casa: la chimenea.* Nuria Prieto. Tectónica, 2022.
- El fuego del hogar como espacio originario de la arquitectura.* Federico García Barba. Arquiscopio, 2015.

Altres recursos

- <https://savewright.org/>
- <https://huellasdearquitectura.com/2013/04/25/casa-frederick-robie/>
- <https://www.propronews.es/las-chimeneas-separaron-las-clases-sociales/>

EL FOC I EL CANVI CLIMÀTIC

Foc ancestral

Ferrán Dalmau

Antecedents. El foc és un bon servidor, però un mal amo

Els valencians i les valencianes som un poble de foc. I les nostres festes en són una magnífica representació. Des de les Fogueres de Sant Joan, fins a la nit de Sant Josep, passant per qualsevol trobada d'amistats al voltant d'un calder de paella feta a llenya, o unes brases per torrar carn. Però les festes no són l'única representació d'aquesta estima per l'escalfor de la flama. Des de l'ús ancestral del foc a l'agricultura, passant pel seu ús per regenerar les pastures del bestiar, fins a la producció de calç o carbó vegetal als forns de les serres o com a forma de calefacció, hem après a fer un bon ús del foc al llarg de la nostra història. I els nostres refranys així ho atresoren. Per això, el saber popular ens ensenya que el foc, com a ferramenta de treball, és un bon servidor, però molt mal amo.

Un amo que en forma d'incendis forestals destrueix el nostre entorn i els seus recursos. Els nostres paisatges i una natura abandonada a la seua dissort. Però, el foc forestal no és d'ahir... de fet, molt abans del naixement de les falles, i fins i tot de la nostra baixada dels arbres, ja existia el foc. El carbó fòssil més antic conegut es remunta a uns 420 milions

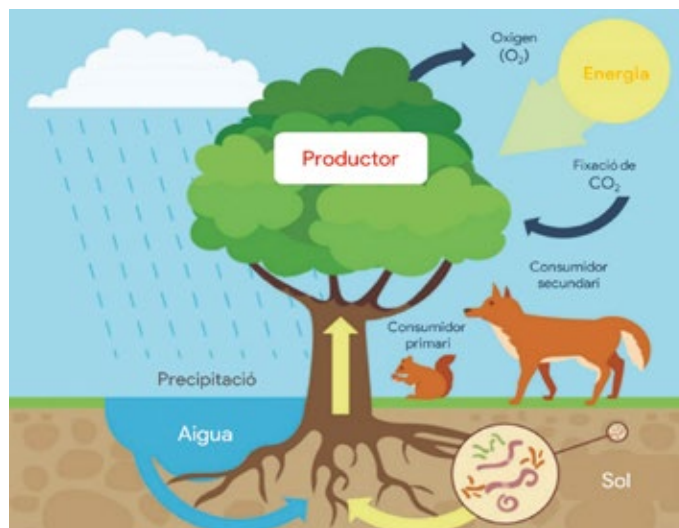

Imatge 1. Mostra del foc bo a la llar de casa. Font: Dalmau-Rovira, F., febrer de 2023.

d'anys, despús-ahir no l'altre com aquell que diu... (període geològic del Devònic primerenc), poc després que les plantes vasculars colonitzaren la terra ferma. Fins on sabem, els conills no fumen, i els dinosaures tampoc fumaven, per tant, si els descartem com a sospitosos, a la natura, hi ha tres formes que comence un foc: els llamps, els volcans o, de forma poc habitual, l'impacte d'un objecte extraterrestre. I per això el planeta Terra ha alternat edats de gel i de foc al llarg de la seua història. I és que la primera idea que m'agradaria traslladar és que hi ha un foc bo (el que ens serveix com a ferramenta) i un foc roïn (el que crema en alta intensitat, fora de control). Ara en parlarem, però també hi ha un foc natural, que pot resultar beneficiós per a l'ecosistema. Però, anem per parts.

Energia acumulada als boscos = intensitat d'incendis forestals

El cicle de l'energia del Sol al nostre planeta és relativament fàcil d'entendre i d'explicar (simplificant-lo molt): les plantes acumulen energia del Sol quan fan la fotosíntesi, i la transformen en biomassa. És a dir, les plantes, actuen com un carregador de bateria que cada

Imatge 2. Cicle dels nutrients i l'energia en una cadena tròfica natural. Font: Medi XXI GSA per al Projecte GUARDABOSC de la Generalitat Valenciana, juny de 2022.

Imatge 3. Ús de la torxa de degoteig durant una crema prescrita. Una ferramenta clau per a la gestió forestal i la prevenció de incendis. Font: Dalmau-Rovira, F., maig de 2019.

dia pren una part d'energia del Sol i la incorpora amb altres elements als nostres espais agroforestals. Tenim moltes coses a agrair a les plantes. I per això cal cuidar-les i gestionar-les adientment. El tema és que, en un sistema natural, els herbívors (cérvols, cabres, ovelles, bous i vaques, cavalls i rucs...) es mengen una part d'aquestes plantes i prenen part d'aquesta energia-biomassa vegetal i la transformen en biomassa animal. Els carnívors i els omnívors ens mengem aquests herbívors i tornem a prendre part de l'energia-biomassa. Quan les plantes, els herbívors, els carnívors i els om-

nívors ens morim..., la nostra biomassa (energia) torna a la terra en forma de matèria orgànica, i així torna a les plantes en forma de nutrients, tancant el cicle de la vida, de l'energia, de la biomassa...

Possiblement, un dels preceptes de la Física més coneguts per la població general és la Llei de conservació de l'energia que va descriure Newton, i que estableix que l'energia no es crea ni es destrueix. Que simplement es transforma. I el problema és que en certes zones del territori tenim un "tap" d'energia acumu-

lada en forma de biomassa vegetal per l'absència d'herbívors i per l'absència de focs naturals de baixa intensitat (els que provoca, per exemple, un llamp en hivern amb baixa temperatura i elevada humitat ambiental).

Com hem exclòs part dels components de la cadena, n'hem modificat el funcionament. Així doncs, els paisatges vius cremen, la torba semisoterrada en les zones humides crema, el carbó crema, fins i tot el petroli i els gasos que escapen a la superfície de les roques profundes poden cremar. Són diferents formes d'energia del Sol transformada. I cal entendre que el foc és molt més vell que nosaltres, els *Homo sapiens*. El foc ja poblava la Terra abans que nosaltres baixàrem dels arbres. I se sap gràcies a ciències com la paleopalínologia (estudi paleontològic de llavors, fruits acumulats per exemple al fons de les marjals, al gel o a les terres del fons d'una vall...) combinada amb altres disciplines com la paleoantropologia, la paleobotànica o l'arqueozoologia... que analitzen registres que permeten reconstruir ambients fòssils en diferents àmbits... per les capes de cendra acumulades al fons d'un llac, per l'aparició de restes carbonitzades... Gràcies a aquestes dades se sap que els incendis han experimentat alts i baixos en la història de la Terra, principalment relacionats amb canvis en la concentració d'oxigen atmosfèric i els nivells d'humitat que han caracteritzat l'evolució del clima. Les persones humanes amb característiques anatòmiques modernes, *Homo sapiens*, van sorgir fa entre 300.000 i 200.000 anys... i ja utilitzàvem el foc aleshores. De fet, els nostres ancestres, els *Homo erectus* o els *Homo heidelbergensis* ja feien servir el foc. L'ús del foc "bo" com a ferramenta, es remunta almenys a centenars de milers d'anys. Com a curiositat, la ferramenta per iniciar un foc més antiga coneguda, que data de fa 400.000 anys, es va trobar en la cova Menez Dregan a França.

Les falles, declarades Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO en 2016, tenen un origen incert. Però del que no hi ha dubte és que són, des de fa incomptables anys, la festa gran de València, i que està marcada pel foc. Un foc lúdic i purificador que renova cicles i convida al canvi.

No debades, la paraula valenciana "falla" deriva del llatí "*facula*", que significa "torxa", i feia referència a les torxes que es col·locaven en la part alta de les torres de vigilància romanes. Amb el pas dels segles, el concepte ha anat evolucionant fins a donar nom a la festa valenciana per excel·lència. Una de les versions més conegudes del nostre foc ancestral és, sens dubte, la de l'antic costum del gremi dels fusters que, en vespres de la festivitat de Sant Josep, treien trastos vells a les portes dels tallers per a celebrar la fi de l'hivern. Juntament amb les restes de fusta es col·locaven uns cresols que sostenien en un pal, com a font d'ignició, anomenat parot... i d'una forma o d'altra, aquella tradició ens ha convertit en el que som, un poble de foc... però no tot el foc és bo. I d'això al parc natural del Túria en saben molt.

Els incendis forestals al Parc Natural del Túria, i al món

El problema dels incendis forestals no és nou a les societats modernes occidentals. El que sí que és nou és com està percebent la societat els espais forestals. S'ha passat d'un ús productiu (llenya, ramaderia, menjar, caça, bolets, calç...) a un ús lúdic, esportiu i d'oci en molts casos. A més, l'aproximació als espais agroforestals es fa des d'una perspectiva urbana, que no rural. La comarca del Camp de Túria ha patit en 30 anys (període 01/01/1993 – 31/12/2022) un total de 572 incidents relacionats amb el foc. La majoria, conats (focs de menys d'una hectàrea). En total, aquests focs han cremat 4.977,47 de les 14.081 hectàrees forestals de la comarca, segons dades de la Generalitat Valenciana.

Per fer-se'n una idea és important aportar dades. A Europa, de mitjana, es cremen unes 500.000 hectàrees a l'any (el terme de l'Eliana té 877 hectàrees), de les quals 375.000 es cremen al Mediterrani. En 2017, es van cremar 1,3 milions d'hectàrees, fet que l'ha convertit en el pitjor any des de 1985 en el que a incendis forestals es refereix. El 2022 va ser el segon pitjor any de tota la sèrie històrica. Per aportar més dades: al Canadà enguany s'han cremat més de 18,5 milions d'hectàrees. A tota Espanya la superfície forestal són uns 27 milions d'hectàrees, per tant, és com si s'hagués cremat

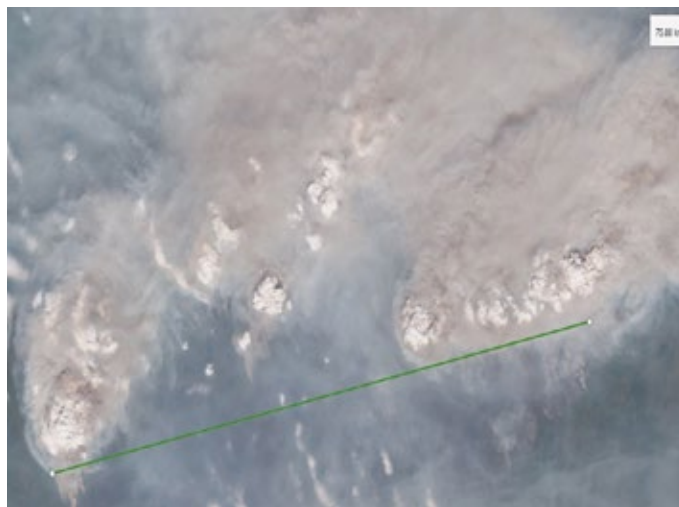

Imatge 4. Incendis forestals en l'entorn de l'Eliana i el Parc Natural del Túrria entre 1993 i 2023. En tres dècades moltes zones s'han vist afectades pel foc. Font: SIGIF-Generalitat Valenciana.

la meitat de la superfície forestal de tot l'Estat... en un estiu. Es calcula que s'han cremat 48 bilions (amb *b* de barbaritat) d'arbres. Això suposa milions de tones de gasos d'efecte hivernacle a l'atmosfera, danys sobre el sòl, l'aigua, la fauna... i forma part d'un procés "natural" (la major part dels focs foren provocats per llamps al Canadà) però induïts per l'activitat humana.

Per què induït per l'activitat humana? Els llamps ocorren amb més freqüència quan fa més calor que quan fa més fred, i l'escalfament global està produint un increment dels llamps a escala global. Els models americans que han estudiat aquest fenomen i l'han compartit amb la comunitat científica internacional mostren que la quantitat de llamps augmentarà aproximadament un 12% per cada grau d'augment en la temperatura mitjana global de l'aire... i cada llamp és una oportunitat d'incendi forestal.

Aquests episodis de Grans Incendis Forestals, moltes vegades simultanis, afectant grans àrees en moments de meteorologia extrema suposen la destrucció d'hàbitats i paisatges per cremar en altíssima intensitat (molta llenya acumulada igual a molta energia alliberada), emissions de CO₂ a l'atmosfera, impactes en els balanços hidrològics i en la qualitat de l'aigua o la pèrdua irreparable del sòl fèrtil... si això es produ-

Imatge 5. Columnes de fum i flanc dret d'un dels incendis de Canadà. Són quasi 76 quilòmetres de longitud del flanc. Font: Copernicus.

eix de manera recurrent, i en molts llocs així succeeix, constitueix una autèntica pandèmia ambiental que no és una altra cosa que l'avantsala de la desertificació (amb totes les seues

El cas de l'incendi de Lahaina a les Hawaii, que va matar més de 100 persones aquest estiu i va destruir el poble sencer, alimentat per fort vent d'un huracà al pacífic, és una mostra del que pot passar. I a casa nostra ja hem tingut casos que si bé no han tingut víctimes mortals (no debades tenim un dels dispositius de lluita contra incendis forestals més potent del món), ja ha mostrat la poteta, i el seu potencial. En 2018, per exemple, el foc de Llutxent va provocar danys greus i la destrucció de nombrosos habitatges a les urbanitzacions "Montepino", "Montesol" i "Las Cumbres" al municipi de Gandia.

I què hi podem fer? Alguns reptes per al futur immediat

Una vegada plantejat el problema... el repte és trobar solucions. I voldria començar per dir que els problemes complexos no accepten solucions simples, ni simplistes. Però allà van algunes opcions de les que tenim.

Imatge 6. Un dels habitatges destruïts al incendi forestal de Llutxent de 2018. Font: Dalmau-Rovira, F.

El primer repte passa a entendre que el foc (ancestral) forma part del sistema natural, ha existit, existeix i existirà. Per tant, hem d'aprendre a conviure amb un veí incòmode que ens pot visitar de tant en tant, i que, ben gestionat, pot ser bon servidor.

Parle de les famoses "cremes prescrites", actualment, per desgràcia, "proscrites". I és que el parc natural del Túrria, que en molts llocs acumula vegetació antinatural per l'exclusió dels herbívors i dels focs naturals de baixa intensitat, té prohibit el foc com a eina de gestió. I això és, sense cap mena de dubte, un error.

Quan una persona professional de la medicina prescriu un medicament estableix dosi, freqüència, intensitat del tractament... quan una persona professional de l'enginyeria forestal prescriu una crema prescrita (medicament) estableix condicions, intensitat, decideix dia i hora, quins mitjans de control (bombers forestals) fan falta... i tots arriben abans del foc. En lloc de córrer darrere del foc (mal amo), anem per davant i l'utilitzem com a ferramenta (bon servidor). És això aplicable a tot el territori i és màgic? Clar que no. Hi ha llocs on és viable, i llocs o no.

Però, ja que els recursos destinats a prevenció d'incendis són limitats, en una dimensió econòmica, cal

considerar que segons dades del Projecte Life +Montserrat, de l'any 2019, la necessitat d'inversió mitjana per a la realització de cremes prescrites en hàbitats protegits de marcat caràcter mediterrani està en l'entorn dels 2.250 €/ha. Segons dades de l'Agenda Forestal de Navarra, el cost d'extinció de incendis forestals, si bé és molt variable, pot rondar els 10.000 €/ha quan hi intervenen mitjans aeris. I gestionar amb mitjans (desbrossadores, motoserres...) en un entorn com el del parc pot estar en una primera intervenció al voltant dels 4.000 o 5.000 euros per hectàrea... per tant, utilitzar el foc, a més de replicar un fenomen natural que afavoreix (ben gestionat, torne a repetir) la biodiversitat, és més barat. Però la caixa de ferramentes de l'enginyeria és gran, i hi ha molts tractaments (com hi ha molts medicaments). Però cal confiar en els metges, el coneixement i la ciència per a aconseguir bons resultats.

Un segon repte passar per donar a conèixer a la ciutadania de l'entorn del Parc Natural del Túrria el gran tresor que tenen al costat de casa, més enllà de la visió idíl·lica i en ocasions poc ajustada a la realitat del territori. No és el mateix mirar (o admirar) que observar. I quan s'observa, es descobreix el risc. On naix la nostra aigua, el nostre oxigen, el nostre paisatge... on anem a fer esport... i és que no s'estima allò que no es coneix. Un tercer repte passa per assumir la dificultat de "conservar" un sistema dinàmic. El Canvi Climàtic implica que les coses canviaran. "Canviar" segons el diccionari, es defineix com "deixar una cosa o situació per a prendre'n una altra". És a dir, el Canvi Climàtic canviarà l'escenari. La precipitació, la temperatura, els règims de vents, la humitat ambiental, les sequeres... i aquests canvis implicaran, lògicament, canvis en la vegetació que alberga el territori. El diccionari defineix "conservar" com "mantindre o cuidar de la permanència o integritat d'alguna cosa o d'algú". I aquesta mateixa descripció, aplicada al terme "conservacionisme" (entès en termes ecologistes, que no d'ecologia) suggereix una pregunta: és possible conservar un bosc, un espai o un ecosistema en el marc d'un "canvi" climàtic? A quin cost? Té sentit intentar "conservar" una cosa que canviarà, o corre el risc de desaparèixer si no es gestiona, per una força de canvi major que el poder

Imatge 7. Diferència entre una zona gestionada i altra no gestionada. On hi haurà un incendi forestal més intens? Gestió Forestal-Tallafocs Verds en masses forestals "antinaturals" del parc natural del Túrria en el marc del Projecte GUARDIAN. Estos treballs impliquen aportació de nutrients al sòl, millora de l'estat fitosanitari, reducció intensitat del foc... Font: Medi XXI GSA.

antropocèntric? (El poder de la natura, perquè ens entenguem).

Com a professional, tinc més preguntes que respostes, però tinc clar que si no ens fem les preguntes adients, no arribarem a les respostes necessàries. I una de les preguntes és: i si en lloc de centrar els esforços a "conservar" ho fem a "adaptar" els nostres espais agroforestals a aquesta "nova realitat" que implica el canvi climàtic? Novament, si es recorre al diccionari, "adaptar" es pot entendre com "acomodar, ajustar

alguna cosa a una altra cosa"... I si en lloc de "conservar" adaptem, ajustem o acomodem les polítiques de gestió forestal, de biodiversitat, a l'escenari que vindrà? I si assumim que no podem conservar alguna cosa en un entorn canviant? I si entenem que tal vegada només podem aspirar a ajudar en eixe procés d'adaptació? La imatge idealitzada i prístina que alguns sectors (afortunadament minoritaris, però molt sorollosos) del conservacionisme tenen del territori provoca que la seua sensibilitat ambiental (fantàstica i meravellosa) es tradueixca en una gestió estàtica

Imatge 8. Crema prescrita executada sota coberta arbrada per a prevenció de grans incendis forestals. Font: Dalmau-Rovira, F., 2021.

d'una cosa dinàmica. Una situació que, per definició, sembla impossible. Tal vegada, i cal insistir en el tal vegada, perquè no hi ha només una manera d'abordar aquestes qüestions, seria interessant aprofundir en la pregunta de si és sostenible intentar "conservar" coste el que coste o, per contra, és necessari treballar, des d'ara mateix, de manera proactiva, en l'adaptació a la realitat que ve.

Cal entendre que no tot el foc és roïn. També pot ser una ferramenta per a previndre els incendis forestals

amb les anomenades cremes prescrites. O com a ferramenta operativa per a fer un contrafoc. De fet, què seria de les Falles sense el foc... què seria de nosaltres sense les torrades amb la gent que estimem, o sense poder-nos arrimar a una llar quan fa fred... per això, cal entendre el foc. I cal entendre que, en el futur, continuarem tenint incendis forestals. És un fet inevitable en un territori que ha cremat, crema i cremarà per causes naturals (tronades seques). Però podem actuar i, de fet, pel nostre bé i el de les personetes que venen per darrere, cal que actuem. Si com diu el refrany el

Imatge 9. Impacte del gran incendi forestal de Carcaixent contra el tallafocs amb SIDEINFO de la urbanització Santa Marina. Font: Medi XXI GSA.

foc és bon servidor i molt mal amo... Volem manar, o volem que mane? Al remat, les Falles, a més de festa, són també reivindicació. La pandèmia ens ha ensenyat la importància d'estar preparats. Per fer un símil sanitari, la prevenció d'incendis forestals i la gestió dels nostres espais naturals és com tindre mascaretes i gel hidroalcohòlic abans que arribe una pandèmia... i no haver de posar-nos corrents a fabricar solucions amb l'incendi (pandèmia) en marxa... Cal entendre que la Terra no ens pertany. Que nosaltres pertanyem a la Terra. I que tot allò que li passe a l'ecosistema que ens alberga, ens acabarà passant factura a nosaltres. Cal, en aquest sentit, que canviem la forma de relacionar-nos amb l'ecosistema. Les falles tenen reptes

específics en matèria de materials per als monuments i contaminació, per exemple. I com aquest exemple, n'hi ha milers. Cal mirar el parc natural i els espais forestals en general amb altres ulls, estimar el territori, gestionar-lo per protegir-lo. Ens va la vida. I cal entendre que si no ho fem per nosaltres, cal que ho fem per la gent que vindrà darrere. Els nostres fills i filles. Els nostres nets i netes...

El risc d'incendi està. Cal assumir-ho. Però es pot actuar abans i tractar de minimitzar els impactes. Nosaltres a la seua comarca ho hem fet amb el projecte GUARDIAN. Ho havíem après d'un incendi a Carcaixent. Una comunitat de propietaris va invertir en la

seua autoprotecció en 2006 i el dia de l'incendi (en 2016) el treball previ va ajudar els bombers a protegir el seu entorn i les seues cases. Això és la prevenció. Va dir un savi (Aldous Huxley) que l'experiència no és el que ens ocorre en la vida, sinó què fem amb allò que aprenem del que ens ocorre en la vida. Solament espere, humilment, que el que ens ha passat ajude a generar consciència, a fer, a gestionar i a actuar. Som i serem un poble de foc, però que si tenim foc siga a la llar de casa, a les falles, a torrades amb amics i amigues i altres festes de guardar, o de forma controlada. Gràcies per permetre'm contar-los aquesta història. Que passen vostés unes bones Falles.

Salut, treball i sostenibilitat. ■

Bibliografia

Canada's "hellish" wildfire season defies the calendar
<https://www.axios.com/2023/09/29/canadas-hellish-wildfire-season-defies-the-calendar>

Dalmau-Rovira, F. et al, 2022. Quemadas prescritas. Una oportunidad efectiva ante los nuevos incendios forestales. Revista Incendios y Riesgos Naturales
https://www.researchgate.net/publication/366167678_Quemas_prescritas_Una_oportunidad_efectiva_ante_los_nuevos_incendios_forestales_Revista_Incendios_y_Riesgos_Naturales

Diccionario de la AVL, 2021: <https://www.avl.gva.es/lexicval/>

Nutcracker man, 2014. Outreaching the human evolution research: <https://nutcrackerman.com/2014/11/04/las-evidencias-mas-antiguas-de-control-del-fuego/>

Proyecto GUARDIAN. www.proyectoguardian.com

Projected increase in lightning strikes in the United States due to global warming <https://www.science.org/doi/10.1126/science.1259100>

Pyne, S.J., 2020, Earth's future. From Pleistocene to Pyrocene: Fire Replaces Ice <https://agupubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1029/2020EF001722>

UNESCO,, 2016. Declaració de les falles com a Patrimoni Immaterial: <https://ich.unesco.org/es/11com>

A foc i flama

Josep Mª Àngel

"Com los moros veren lo gran foc e que tot lo castell se cremava, volien-se dar a presó, e jamés lo valerós Rei ho volgué consentir, sinó que tots morissen a foc e a flama; e los qui eixien de fora del castell prestament eren morts o ab llances los feien tornar dins. Així foren morts e cremats aquell dia vint-e-dos milia moros."

JOANOT MARTORELL, *Tirant lo Blanc*, cap. XXV (Com lo Rei ermità donà la batalla als moros e fon vencedor).

L'expressió 'a foc i flama' significa «de manera violenta, per la força, de mala manera». La locució 'a foc i flama', ben viva i molt usada pels valencians, és una reducció de la més antiga 'a foc i a flama'. Però ja els nostres clàssics varen començar a fer ús de la forma reduïda a foc i flama. Així, en els capítols XXV i CCCXIX, Joanot Martorell en el *Tirant lo Blanc* ja utilitza l'expressió 'a foc i a flama'. Així també, al capítol CCCXIX del *Tirant lo Blanc*, titulat 'Lamentació que fa la Reina per la vista de Tirant e del Cabdillo', llegim:

«Sinó que veig la gran clemència del Capità crestià, qui es tanta que jamés de la sua boca no pot eixir sinó gràcia e perdó, altrament la tua persona a foc i a flama deuria perir.»

Els valencians també fem servir, per a expressar el mateix concepte, les locucions 'a ran i bela' i 'a mata-degolla' equivalents a la castellana 'a sangre y fuego'. Podem dir, per exemple: «Val més que els ho dones a les bones perquè eixos són uns animals i qualsevol dia vindran i s'ho emportaran a foc i flama i serà pitjor».

Paremiologia comparada A foc i flama A foc i flama, Estar fet foc i flama, Fer foc i flama, Foc i flama, Més a foc e a flama, Morir a foc i flama, Parlar a foc i flama, Passar (alguna cosa) a foc i a flama, Posar (alguna cosa) a foc i a flama. Foc de rama, foc de flama (La llenya prima fa molta flama però poca brasa).

La cultura del foc

El foc del cel i el foc de la terra. Ja sabem que foc i flama són dos elements d'una mateixa realitat. Hi estic d'acord. També sabem, de lògica, que la flama és producte del foc.

El foc és una reacció química d'oxidació violenta d'una matèria combustible. El foc, en la seua forma més comuna, pot resultar en un incendi, que és potencialment perillós, ja que pot causar danys a través de la crema de béns i persones. La paraula «foc» prové de la llengua llatina, concretament del mot 'focus', que inicialment tenia el significat de fogar, però que ha anat evolucionant per a passar a cobrir el significat de foc en general. I del mot foc, se n'han derivat multitud de paraules, com per exemple, foguera o flama.

La combustió, amb despreniment de llum i escalfor, com que és un dels primers processos que controlà la humanitat, esdevingué un element clau en la cultura humana perquè va possibilitar la transformació de la matèria o la cocció dels aliments.

El foc, conjuntament amb la terra, l'aire i l'aigua, és un dels quatre elements de què és compost l'univers segons la cosmologia clàssica. D'aquests quatre elements, el foc era considerat el més poderós, dinàmic i transcendent de tots, el principi i la fi de totes les coses, la seua energia i l'alé de la vida.

En el fons de les antigues escoles filosòfiques i en el de les actuals sempre estan ben presents l'origen del foc i la influència en el pensament humà, com les tanques similituds que tenen en cultes i cultures del món. El foc no deixa de ser el Zeus del llamp i el tro. I encara, els humans del segle XXI ens encantem davant una foguera la nit de Sant Josep, de Sant Joan, de Sant Antoni o seguint els correfocs i les colles o penyes de diables pels pobles i ciutats valencianes.

Des de la més llunyana antiguitat, els humans han intuït la radical ambivalència, la terrible dialèctica del foc: celestial i subterrani, solar i volcànic, diví i demoníac. El foc il·lumina, fecunda, purga, purifica. Però també devora, crema, consumeix i destrueix: és la guerra, l'apocalipsi, la condemna eterna. Innocència o la culpabilitat. Certs rituals festius tradicionals encara consisteixen a cremar ninots, carnestoltes, dimonis, bruixes..., i travessar el foc és transcendir la condició humana, assolir la condició d'heroi. El costumari dels rituals de foc –saltar el foc, caminar sobre les brases– té un valor purgatiu. El foc regenera, sublima.

El foc significa tant les passions –l'amor, la còlera– com l'esperit –l'alé, el coneixement intuïtiu–.

«... però, abans, el gran foc, la soledat i el foc,
veient per la finestra, i entre l'arbreda, el riu,
la il·lustre extensió dels edificis, l'ordre,
i més allà les vinyes, algun poble, algun fum
suau i amorosíssim, i ara açò, i aquest fred,
un fred inversemblant, i enmig de tot, no sé,
una tendresa oculta, una certa tristesa,
com si ja no pogués tornar altra vegada,»

Vicent Andrés Estellés.
"Coral Romput I (Final)"

També la cançó de Los Draps 'Foc i flama' de l'àlbum *La penúltima bala* (2017) ens recorda:

«...I ens abraçarem davall de les espurnes de
l'infern. Besos de foc i flama, nit a nit. I ens
abraçarem davall de les espurnes de l'infern...»

Què és un incendi forestal?

Un incendi forestal és un tipus d'incendi que es caracteritza per produir-se i desenvolupar-se principalment en zones naturals amb vegetació abundant. Si bé les causes immediates que donen lloc als incendis forestals poden ser molt variades, en tots ells es donen els mateixos pressupostos, és a dir, l'existència de grans masses de vegetació en concurrència amb períodes més o menys prolongats de sequera.

Els incendis i les tècniques de prevenció i d'extinció

Quan un foc no és desitjat l'anomenem incendi. El concepte de "prevenció", en un sentit ampli, abraça el que en l'argot professional defineix la regla de les 3P: previsió, prevenció i protecció.

La **previsió** determina la probabilitat que es produïska un incendi (accident, sinistre), les seues conseqüències i les mesures de prevenció i de protecció que caldria adoptar. La **prevenció** fa referència al conjunt de mesures preses per a evitar, contrarestar o disminuir el dany en cas d'incendi o d'altres danys, segons l'anàlisi feta. Finalment, la **protecció** és el conjunt d'elements o dispositius utilitzats per a cobrir algú o alguna cosa contra el perill o dany, en aquest cas, per causa d'incendi.

Un incendi forestal és la propagació d'un foc sense control a través d'una superfície forestal. Els incendis de la vegetació són processos naturals que han ocorregut a la natura des de fa milions d'anys, però encara que siguen una part de l'ecosistema, l'activitat humana n'ha incrementat la freqüència i l'extensió.

En el món, els incendis forestals constitueixen la causa més important de destrucció de boscos

Els incendis forestals són una de les formes més comunes de desastres naturals en algunes regions del món, incloses Sibèria, Califòrnia, Austràlia, Canadà, Hispanoamèrica.

Les zones de clima mediterrani (Espanya, Portugal, Grècia, Itàlia, França), el Nord d'Àfrica són fàcilment afectades pels incendis forestals, ja que la vegetació a l'estiu està envoltada per una atmosfera molt càlida i a la vegada molt seca i la inflamabilitat és molt alta.

Els incendis forestals constitueixen un greu problema en l'àrea mediterrània i especialment a la Comunitat Valenciana, on ocasionen recurrentment, greus danys en les seues masses forestals i la consegüent repercussió negativa sobre el medi ambient.

La lluita eficaç contra els incendis forestals comprén tant el conjunt d'actuacions tendents a evitar i prevenir la producció d'un incendi com l'extinció pròpiament dita d'aquest, una vegada produït. Això condiona la diversitat d'institucions i organismes públics i privats implicats en aquesta obligació (ajuntaments, diputacions, comunitats autònomes i Govern d'Espanya).

La Generalitat Valenciana disposa d'un rigorós Pla Especial enfront del Risc d'Incendis Forestals que preveu i recull l'organització de la vigilància en situacions de preemergència i l'actuació dels recursos disponibles en situacions d'emergència.

També preveu d'una manera molt detallada i detallada la regulació, la utilització, coordinació i mobilització dels mitjans i recursos dels organismes públics i privats que existeixen en l'àmbit de la Comunitat Valenciana amb la màxima eficàcia, en les situacions de preemergència i emergència per incendis forestals, en coherència amb el principi que, en tals situacions, la protecció de la vida i de la seguretat de les persones, ha de prevaldre enfront de qualsevol altre valor.

El Pla Especial enfront del Risc d'Incendis Forestals d'emergències per incendis forestals de la Generalitat Valenciana constitueix un pla especial amb la finalitat de disposar d'una planificació d'emergències que permet afrontar i gestionar eficaçment les incidències i emergències per incendis forestals que es donen dins l'àmbit territorial de Comunitat Valenciana.

Estableix l'estructura de resposta, l'operativa i els procediments necessaris per a gestionar qualsevol

emergència associada als incendis forestals, amb la finalitat de minimitzar el risc, garantir la seguretat de les persones i la protecció dels béns, les infraestructures i el medi ambient.

Causes

Les principals causes naturals dels incendis forestals són: l'escalfament global, climes àrids, llamps, i d'altres.

Les causes d'incendis d'origen antròpic més freqüents són la piromania, llançament de cigarrets no apagats, arcs elèctrics en línies d'alta tensió i espurnes de maquinària (motoserres, trituradores, segadores). Els focs també poden començar en comunitats amb agricultura intensiva, on en el terreny es fan cremes selectives, moltes vegades fora de temps i amb poc control.

L'abandonament d'àrees forestals porta al creixement d'herbes inflamables i, si s'abandonen, poden facilitar la propagació de l'incendi.

Els motius més habituals d'incendis varien arreu del món. Al Canadà i al nord-oest de la Xina, els llamps són la principal font d'ignició, i són la causa d'entre el 8% i el 10% dels incendis forestals. En altres parts del món, el factor humà és un contribuïdor significatiu. A l'Àfrica, l'Amèrica central, Mèxic, Nova Zelanda, Amèrica del Sud i el sud-est asiàtic, els incendis forestals es poden atribuir a activitats humanes com l'agricultura, la ramaderia i la crema per convertir terreny. A la Xina i la conca del Mediterrani, la negligència humana és una de les principals causes d'incendis. Als Estats Units i Austràlia, les principals fonts de focs forestals són llamps i l'activitat humana (com espurnes de maquinària o cigarrets). Els focs en vetes de carbó ocorren arreu, en llocs com Burning Mountain, a Nova Gal·les del Sud; Centralia, a Pennsilvània; diversos incendis es mantenen a través d'aquest carbó.

A la Comunitat Valenciana, els incendis deguts a negligències o a accidents i els incendis intencionats continuen sent les principals causes d'inici. Durant els últims anys analitzats (2009-2018) per a l'Àrea de

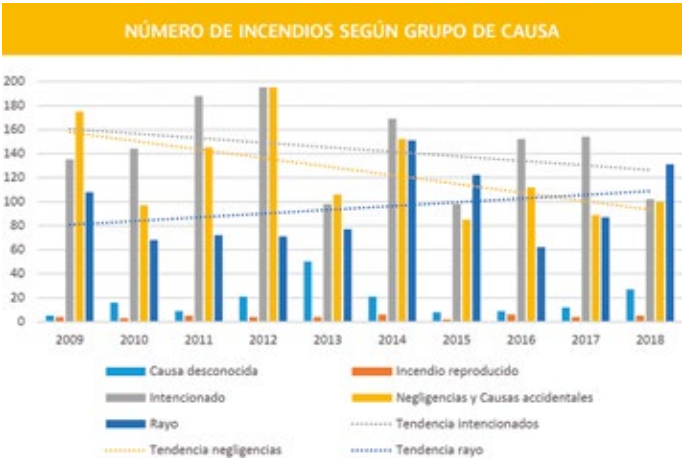
Prevenió d'Incendis de la Generalitat Valenciana, els incendis intencionats van suposar el 37% del total d'incendis i el 32% dels incendis van ser causats per negligències i causes accidentals. Totes dues causes, degudes a accions o a activitats humanes representen el 69% del total d'incendis.

La causa natural, els raigs, té molta rellevància a la Comunitat Valenciana, ja que representa el 25% de les ignicions produïdes durant aquests anys. Generalment, els raigs són produïts per una mena de núvols de desenvolupament vertical anomenats cumulonimbus. La formació d'aquests cumulonimbus i tempestes és habitual a l'interior de la Comunitat Valenciana i se solen produir habitualment durant les últimes hores de la vesprada i les primeres de la nit, sobretot en època estival. (Els incendis de l'estiu de l'agost de 2022 a la Vall d'Ebo i de Begís són un bon exemple de dos grans incendis causats per caiguda de llamps.)

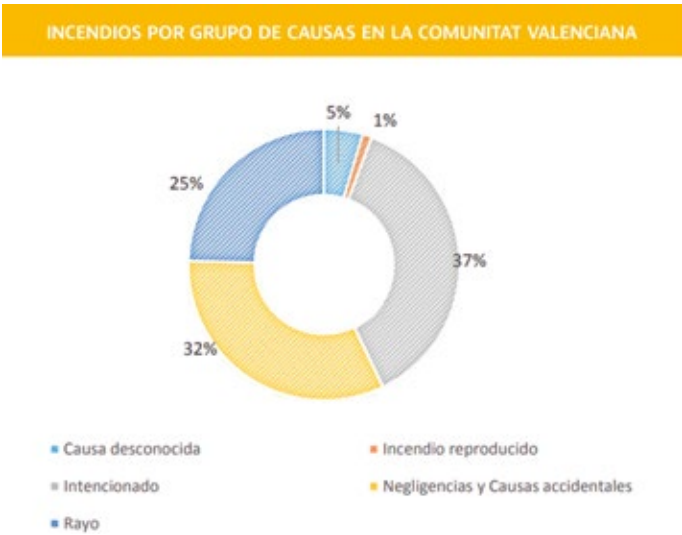
Anàlisi de causes d'incendis forestals a la Comunitat Valenciana

Anàlisi segons el grup de causes. Els comunicats d'incendi forestal divideixen les causes d'incendi en cinc grans grups:

1. Negligències i causes accidentals (no intencionals). Es considera incendi per negligència sempre que la causa de l'incendi siga una imprudència i no fora intenció de l'autor la crema de la muntanya.
2. Incendis intencionats. Són els incendis provocats voluntàriament, en els quals l'autor té la intenció de cremar la muntanya. Aquests incendis es poden agrupar segons les motivacions (no causes) que els van generar, que són de molt diversa índole.
3. Raigs. Són els incendis provocats per llamps caiguts en el terreny forestal que incendien la vegetació.
4. Incendis amb causa desconeguda. Són aquells en els quals no s'ha pogut determinar la causa que va originar l'incendi forestal.

Año	Causa desconocida	Incendio reproducido	Intencionado	Negligencias y causas accidentales	Rayo
2009	5	4	135	175	108
2010	16	3	144	97	68
2011	9	5	188	145	72
2012	21	4	195	195	71
2013	50	4	98	106	77
2014	21	6	169	152	151
2015	8	2	98	85	122
2016	9	6	152	112	62
2017	12	4	154	89	87
2018	27	5	102	100	131
Total	178	43	1.435	1.256	949

Font i dades: ANÀLISI DE CAUSES D'INCENDIS FORESTALS EN LA COMUNITAT VALENCIANA PERÍODE 2009-2018. Àrea de Prevenció incendis forestals. Generalitat Valenciana.

5. Incendis reproduïts. Incendi declarat extingit, o aparentment controlat de manera segura i definitiva, d'on generalment el personal d'extinció ja s'ha retirat, en el qual hi ha una activació de la combustió i el foc recorre terreny que no havia cremat fins al moment.

A la Comunitat Valenciana, les causes més freqüents dels darrers anys són: accidents (ferrocarrils, línies elèctriques, motors), intencionats (vandalisme, piro-mania, interessos), naturals (llamps), negligències (abocadors, cigarrets, crema agrícola, treballs agrícoles, barbacoes, fogueres, treballs forestals), revifats i desconeguts.

Què fer davant un incendi forestal?

Mesures preventives en les zones forestals i en una franja al voltant de 500 metres.

- No tires fòsfors, puntes de cigarret ni encengues foc per a cuinar fora dels llocs preparats i autoritzats a aquest efecte.

- Únicament es pot fer foc a les zones habilitades i autoritzades (paellers). Consulta sempre els Agents de Medi Ambient.
- Els dies amb preemergència de nivell 3, està prohibit fer qualsevol classe de foc.
- No deposites fems o qualsevol altre tipus de residu.
- No llances coets, petards o similars ni qualsevol altre artefacte que continga foc.
- Amb caràcter general queda prohibida la crema de restes agrícoles o forestals des de l'1 de juliol fins al 30 de setembre, si bé en funció del risc de cada any aquest període podrà ser ampliat.
- Quan el nivell de preemergència per incendis forestals siga 3, queden prohibides totes les cremes de restes agrícoles i forestals, encara que tingues autorització de crema.
- Si ja has començat a cremar i canvien les condicions de vent, és obligatori finalitzar la crema. No t'arrisques i apaga el foc com més prompte millor.

- Recorda que qualsevol activitat que requereix la utilització de foc comporta un risc i és susceptible de provocar un incendi forestal. Si prens les mesures de prevenció adequades, el risc es redueix considerablement.

Durant l'incendi forestal

- Telefona al 112.
- Evacua immediatament si així ho indiquen les forces i els cossos d'Emergència i de Seguretat. Mantén la calma i de forma ordenada.

Si et trobes en una casa a la muntanya i el foc s'hi acosta i impedeix la teua fugida:

- Si tens mànegues, deixa-les obertes i dirigides cap a la teulada.
- Tanca les portes, finestres i persianes. Despenja les cortines.
- Roman a la casa, és el lloc més segur, si et veus amb l'obligació d'eixir-ne, cobreix-te la major part de la pell per a protegir-te de la calor radiant. Posa't roba de cotó i que cobreixi tota la superfície del cos. Mulla la roba amb aigua.
- Desconnecta qualsevol subministrament de combustible (gas, gasoil...).
- Pendent i atent a les recomanacions de les autoritats, recorda que pot fallar la llum, disposa d'algun mitjà per a mantindre't comunicat i rebre informació (ràdio, telèfon).

Si et trobes en un cotxe i et veus rodejat pel foc:

- No conduïskes a cegues a través del fum dens, encén els fars i els intermitents.
- Si et veus amb l'obligació de parar, busca un lloc per a detindre't on el sòl estiga net de vegetació i para el motor.

- Tanca les finestretes i els punts de ventilació i tira't al terra del cotxe.
- Si has d'eixir-ne, procura que la major part de la teua pell estiga coberta.

Si camines a peu per la muntanya i hi ha un incendi en les proximitats:

- Intenta allunyar-te de l'incendi, tracta de passar a zona ja cremada pels laterals, aparta't de la zona per on avança el foc, busca vessant avall la cua de l'incendi.
- Si el foc et rodeja, tracta de romandre en terreny sense vegetació o ja cremat.
- No córrgues vessant amunt llevat que sàpies que hi ha un lloc segur.
- No intentes creuar les flames, llevat que veges clarament el que hi ha darrere d'elles.
- Si et veus rodejat o rodejada intenta protegir-te de la radiació, tira't a terra darrere d'una gran roca, un tronc o una depressió, cobreix-te amb terra o arena; refugia't en clots o rierols; evita depòsits elevats d'aigua que es calfaran per l'incendi.

**EN CAS D'INCENDI,
SABER ACTUAR US POT
SALVAR LA VIDA**

Recordau

Els boscos i terrenys forestals cobreixen quasi 1,3 milions d'hectàrees forestals, és a dir, el 56% de la superfície de la Comunitat és terreny forestal.

Aquesta superfície està en augment principalment per l'abandonament de superfícies de cultius agrícoles i la colonització d'aquestes per espècies forestals.

La superfície de la Comunitat Valenciana constitueix una riquesa d'extraordinària importància pel que fa a la flora i la fauna, a la producció de primeres matèries, a la producció dels ecosistemes i a la contribució al lleure. La incidència de les masses arbrades sobre el clima, la hidrologia, la protecció del sòl, la contaminació atmosfèrica i el paisatge fan que la seua conservació siga fonamental. Els incendis forestals atempten directament contra aquesta riquesa insubstituïble, a més de poder provocar situacions de risc per a les persones.

L'abandonament d'àmplies zones agrícoles, el canvi d'usos i aprofitaments dels boscos, l'increment de la xarxa d'infraestructures com carreteres, autopistes

o línies elèctriques que creuen masses forestals; la construcció d'urbanitzacions prop de masses forestals, especialment durant les dècades dels anys seixanta i setanta, i l'increment de l'afluència humana al bosc fruit de les noves modalitats de lleure, són globalment factors que cal tenir en compte en la prevenció dels incendis forestals. ■

**UN COMPORTAMENT
RESPONSABLE, PROCURANT
NO ENCENDRE FOC EN EL CAMP
QUAN EXISTEIX RISC D'INCENDI,
ÉS LA MILLOR MESURA PER EVITAR
ELS INCENDIS FORESTALS**

#STOPALFOC

**LA TEUA ACTITUD
POT MARCAR LA DIFERÈNCIA**

Evita que una distracció es convertisca en un incendi

GENERALITAT
VALENCIANA

TOTS
A UNA
veu

TELÈFON
D'EMERGENCIES
COMUNITAT VALENCIANA

112

El comportament humà davant el foc

Carmina Palau

Des del punt de vista psicològic, el comportament es defineix pel conjunt d'activitats expressades físicament per l'ésser humà i tots els seus processos mentals manifestats per mitjà d'expressions orals, com pels sentiments i els pensaments que un individu manifesta quan es troba en una situació social.

En l'àmbit de la Psicologia, un dels constructes més estudiats en relació amb el comportament de l'ésser humà, són els diferents tipus de Conductes Humanes.

La conducta fa referència i es defineix per la forma en la qual els éssers humans es comporten, interactuen amb l'entorn i es relacionen amb els altres.

La conducta abasta una àmplia gamma d'expressions, des de les més simples i automàtiques com a reflexos i respostes fisiològiques naturals, fins a les més complexes i conscients com les decisions i les interaccions socials.

Cada persona es comporta i actua de diferent manera segons les diverses situacions i contextos en els quals es troba.

La conducta humana està influenciada per una gran varietat de factors, però pot ser modelada mitjançant processos d'aprenentatge. A més, el seu coneixement és important per al desenvolupament i la millora personal i social de cada individu.

Existeixen diferents tipus de conductes i també diferents classificacions.

Passem a enumerar-les:

Conducta innata

Són comportaments que són presents en l'ésser humà des del seu naixement, formant-se en el ventre de la mare. Inclouen reflexos, com el parpelleig o l'esternut, així com patrons de comportament o conductes instintives, com la succió en els bebès.

Conducta apresada

Aquesta conducta s'adquireix a través de l'experiència i l'aprenentatge. Abasta des d'habilitats motores bàsiques fins a conductes més complexes com parlar, llegir i conduir. La conducta apresada pot ser influenciada pel Condicionament Clàssic i pel Condicionament Operant, entre altres processos d'aprenentatge.

Conducta social

Es refereix a les interaccions i conductes que ocorren en contextos socials, inclou conductes com la salutació, el diàleg, el respecte per les normes socials, l'empatia i la cooperació. Generalment la conducta social

està influïda per factors culturals, normes socials i rols exercits en diferents grups.

Conducta emocional

Es tracta de respostes i expressions relacionades amb les emocions. Aquestes conductes com el plor, el riure, l'expressió facial, així com les conductes pacífiques i/o agressives. Igualment, aquest tipus de conductes poden variar segons la personalitat i la situació emocional de cada persona.

Conductes involuntàries

Les conductes involuntàries són aquelles que sorgeixen de manera no intencional. Generalment, aquestes conductes inclouen retirar la mà del foc quan un es crema, respirar i altres reflexos involuntaris.

Conductes apetitives

Es defineixen com aquelles conductes o accions que es duen a terme per la cerca de recompenses o gratificacions, alguna cosa que motiva i incentiva a la persona a actuar. És important tindre en compte que les conductes apetitives poden ser saludables i beneficioses quan se satisfan de manera equilibrada. No obstant això, també és important gestionar-les de manera responsable per a evitar comportaments addictius.

Conductes agressives

Les conductes agressives són aquelles accions que tenen la intenció de causar mal físic, emocional o psicològic. És important destacar que l'agressió pot manifestar-se de diverses formes i en diferents nivells d'intensitat. Alguns exemples de conductes agressives són l'ús de la violència física, la intimidació verbal, l'assetjament, entre moltes altres.

En relació, al foc s'estima que va ser, entorn de l'any 500.000 a.C, quan es va descobrir per primera vegada,

en el sentit que es va aconseguir domesticar-lo, aprofitant alguna branca candent després d'un incendi per a després mantindre'l i conservar-lo. El nostre antecessor, el Homo Erectus, va ser presumiblement, qui el va descobrir i va ser capaç de domesticar-lo. No obstant això, no va ser fins a l'any 7000 a.C, quan els humans del neolític van adquirir tècniques fiables per a fer foc a través d'utensilis que produïen fricció.

Per als homes que ho van descobrir, aquest element va significar la supervivència: podien protegir-se de l'inclement clima, espantar els animals, coure els aliments, il·luminar els camins, entre altres activitats.

Existeix acord entorn del fet que els primers invents de l'home van ser, els utensilis per al processament del menjar, la caça, la medicina i per descomptat la roda, que possiblement és l'invent més substancial en la Prehistòria, des del punt de vista de la tecnologia.

L'ús del foc per l'ésser humà, és per tant una pràctica mil·lenària que es continua utilitzant hui dia a tot el món, sobretot en les zones rurals, on es continua utilitzant per a cuinar els aliments, produir calor o bé per a pràctiques agropecuàries.

La domesticació o control del foc va constituir un gran pas en l'evolució humana. Va permetre als homínids primitius, en primer lloc, cuinar els seus aliments i així augmentar el seu valor energètic, a causa de la millora en l'absorció de proteïnes i hidrats de carboni i reduint el consum d'energia per a la digestió. La cocció va tindre beneficis addicionals en eliminar la majoria dels paràsits i agents patògens i, a vegades, també a toxines que es troben en alguns vegetals crus. Les espècies humanes del Plistocé Mitjà van poder així suportar l'última etapa del creixement del seu cervell, l'òrgan del cos que consumeix més energia. A més, el control del foc i de la llum van ocasionar canvis importantíssims en el comportament, ja que l'activitat ja no quedava restringida a les hores diürnes i a més proporcionava protecció davant els depredadors.

Històricament, el foc ritual i les processons de torxes, quasi sempre van simbolitzar transcendència, no

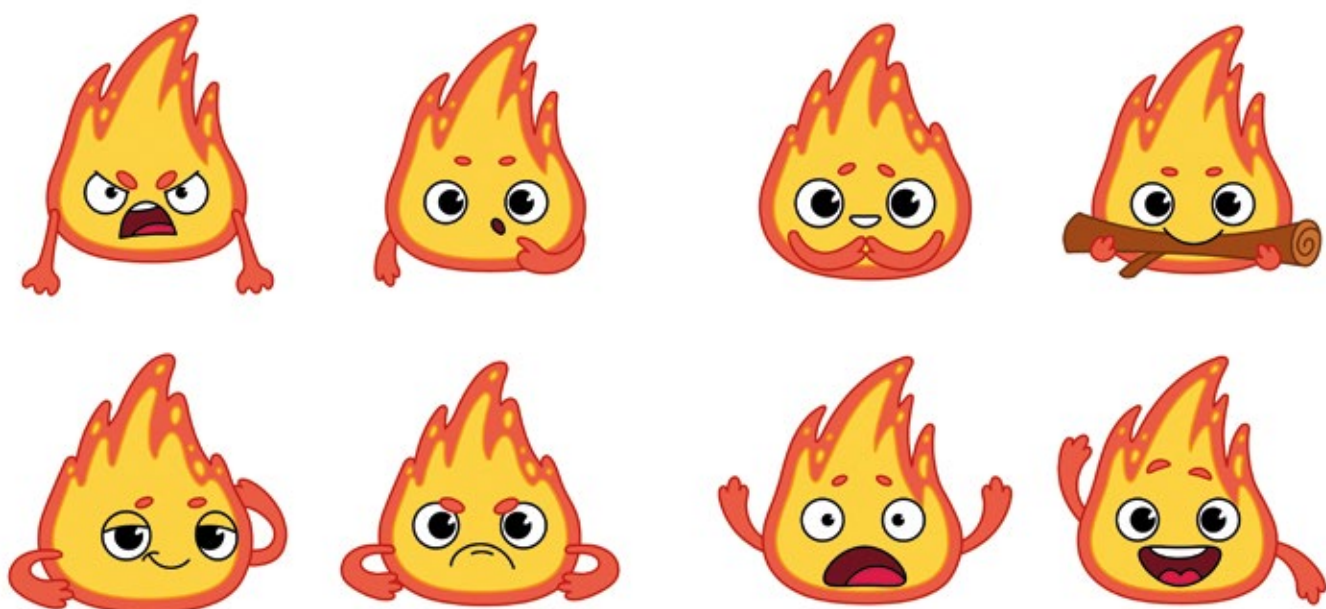
obstant això, la Inquisició de l'Església Catòlica, va utilitzar les fogueres com a eina de tortura. Mort en la foguera és la mort provocada per la combustió. La foguera té una llarga història com a pena de delictes religiosos com la traïció, l'heretgia i la bruixeria. A partir del segle XVIII, va ser considerat pels governs com un càstig cruel.

Així mateix, la foguera s'ha emprat al llarg de la història en moltes celebracions rituals, sobretot les relacionades amb l'arribada dels solsticis, des de temps preromans.

Als països hispans se celebra la nit de Sant Joan amb multitud de fogueres, tradició heretada en honor del solstici d'estiu celebrades per celtas i romans.

També pròxim al solstici d'hivern i després de la cristianització d'aquests rituals moltes poblacions d'Espanya celebren les tradicionals Fogueres de Sant Antoni (17 de gener) o Sant Sebastià (20 de gener), amb les quals es pretenia cremar el dolent de l'any anterior i allunyar al dimoni, tots dos sants en l'edat mitjana era els protectors contra la pesta.

No podem deixar d'esmentar la importància del foc i de la pólvora en les nostres festes més importants, les Falles de València i de la pràctica totalitat de la Comunitat. Festa de caràcter universal, amb història i del nostre temps, i que mira al futur. L'any 2016, les Falles de València van passar a formar part de la llista representativa del Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat de la UNESCO.

L'origen de les falles es troba en un antic costum dels fusters que cremaven els materials vells que no necessitaven un dia abans del dia de San José patró dels fusters.

La paraula valenciana falla deriva de llatí fácula que significa "torxa". Torxes que es col·locaven a la part alta de les torres de vigilància romanes.

Les falles són una festa que combina tradició, sàtira i art. Cada 19 de març amb l'acte de la "Crema" (encendre foc als monuments de cartó o fusta que constitueixen la falla) el foc purificador compleix la seua comesa, fa cremar els monuments. És el final que marca un nou començament. És un esdeveniment simbòlic, un ritual de foc en el qual el vell és destruït per a donar pas al nou. Es tracta d'una benvinguda a la renovació, al renaixement simbòlic de la ciutat.

Els valencians s'acomiaden de les falles reduint a cendres tots els monuments fallers.

Un estudi dut a terme per Poly Wiessner 2014 (antropòloga de la Universitat d'Utah (els EUA), amb boiximans del Kalahari a Àfrica, conclou que les històries contades a la llum del foc, a la calor de les flames, van servir per a evolucionar el pensament en reforçar les

tradicions socials, promoure l'harmonia i la igualtat i cultivar la imaginació.

"Hi ha alguna cosa en el foc enmig de la foscor que uneix, suavitza i entusiasma la gent. És una cosa íntima. La nit al voltant d'una fogata és universalment temps d'entreteniment en el qual s'intercanvia informació social i emocions".

Weissner va trobar que les converses diürnes diferien molt de les quals es realitzaven a la llum del foc. En les del dia, predominaven les queixes, crítiques i xafarderies per a regular les relacions socials. No obstant això, a la nit, les converses eren bàsicament històries.

Aquestes històries a la llum del foc, les converses, les cerimònies i celebracions van deslligar la imaginació humana i les seues capacitats cognitives per a formar aquestes comunitats.

En l'ésser humà, conviuen els comportaments sans i també els patològics, dins d'aquests últims, i per la seua relació amb el tema que ens ocupa, el foc, podem incloure la Piromania; segons la Classificació Internacional de les Malalties Mentals (DSM-V) la Piromania és un trastorn psicològic del control d'impulsos relacionat amb la provocació d'incendis i l'atracció

malaltissa pel foc. Al subjecte que pateix piromania se'l denomina piro-maníac o piròman. Aquest no ha de ser confós amb l'incendiari, que és aquella persona que intencionadament decideix provocar incendis amb premeditació, amb ànim de lucre o simplement per fer mal.

En el moment actual, desafortunadament, els incendis suposen grans catàstrofes per a les comunitats. A

Espanya, llocs com Zamora, Ourense, Saragossa, Castelló i Navarra van registrar els focus més importants. Quasi 268.000 hectàrees arrasades durant l'any 2022.

Fins a començaments de setembre de 2023, Espanya registra més de 88.000 hectàrees cremades, segons el Sistema d'Informació Europeu d'Incendis Forestals (EFIS). L'incendi de Tenerife a l'agost de 2023, ha sigut el més extens de tots els ocorreguts fins a la data al nostre país.

El decàleg bàsic per a la prevenció d'incendis forestals, té a veure bàsicament amb els comportaments humans.

A saber:

- No llançar cigarrets ni fòsfors al sòl.
- No encendre foc en la muntanya en èpoques de risc.
- Si vas a fer una crema, sol·licita l'autorització oportuna i extrema totes les precaucions.
- En època de risc, no utilitzes maquinària agrícola o forestal que pugui generar incendis.
- Compleix amb les restriccions d'accés a zones forestals.
- Extrema les precaucions si empres foc en les activitats agrícoles.
- Si veus un incendi, avisa de manera immediata al 112 o al telèfon d'emergència.
- La seguretat és el factor més important, mai intentes apagar un incendi sol.
- En època de risc, no utilitzes eines que puguin generar espurnes.
- No llances fem fora dels contenidors habilitats.

Font: Ministeri per a la Transició Ecològica i el Repte Demogràfic. ■

Entrepins i el foc

Germán López-Gutián

El 9 d'agost de 1994 la meua família es va traslladar des del nostre habitatge a València ciutat a un altre d'unifamiliar que acabàvem de comprar a Entrepins, a l'Eliana.

Era la culminació d'un somni mantingut molts anys. Havíem dedicat moltes hores de molts diumenges a recórrer el poble buscant una casa que ens agradara i d'acord amb el nostre pressupost. Havíem recorregut molt, però teníem presa una decisió: l'Eliana era el lloc en el qual volíem viure.

Entrepins és una zona del poble amb segell propi. Aïllada de la resta de la població per la carretera que uneix Sant Antoni i Riba-roja, allotja únicament habitatges i persones, sense rastre de dotacions comercials ni de serveis de cap mena. Però la seua característica més important és estar envoltada, com el seu propi nom indica, de pins, pinedes que conformen el Bosc de la Vallesa i, en un àmbit més ampli, el Parc Natural del Túria.

Probablement, existeixen molts boscos en el món més verds, més diversos o més frondosos que el nostre. Però el Bosc, el Parc, són l'únic pulmó verd del nostre entorn i un magnífic exemple de bosc mediterrani. Per als elianers i elianeres, especialment els d'Entrepins, viure al costat d'ell és un autèntic privilegi.

El bosc acull passejants majors i joves, solitaris i acompanyats, famílies amb fills i mascotes, corredors, ciclistes... Guarda amb sigil converses, més o menys íntimes, més o menys rellevants. Atresora història de la important, en les seues múltiples trinxeres, i de les més xicotetes que, moltes al llarg dels anys, han pogut viure entre els seus arbres i arbus-

tos. I a tots recompensa amb el seu silenci, amb la seua pau. Recórrer els seus múltiples, inacabables i, sovint, desconcertants senderes permet observar, en les seues ombries i en els seus clars, la immensa vida que tanca, el cant dels seus ocells, els seus colors sempre canviants segons l'hora del dia, les seues fragàncies...

Sí, el del 9 d'agost va ser, sens dubte, un matí excitant. Per a la mudança vam haver d'alçar-nos molt d'hora, sobreviure a un cert caos, abandonar els llocs comuns de la nostra vida anterior. Però cap a les onze del matí estàvem quasi instal·lats en la nostra nova casa. A Entrepins.

I llavors va arribar el foc...

No recorde molt bé com ens va arribar la notícia que corria de boca en boca. El bosc cremava!

No coneixíem a ningú i ens llancem al carrer amb un nus a la gola. Foc?

De sobte, en un minut, tots els nostres somnis s'ensorraven. Desconeixíem la situació. Els veïns s'amuntegaven en el límit amb el bosc. Les mirades inquietes intentaven entrellucar les flames i sobretot, la seua adreça. Ens van dir que allí estaven les autoritats. També hi havia un camió cisterna amb la seua mànega. Seria suficient? Arribaria el foc a la nostra casa?

Afortunadament, el foc no va durar molt. Algunes hores més tard, el perill va desaparèixer. I els veïns ens conjurem per a estar millor preparats. Eixe mateix dia, i per eixe motiu, va sorgir l'Associació Amics d'Entrepins que va camí de complir trenta anys.

I amb el temps, hem passat d'un simple camió cisterna a un Pla d'Autoprotecció davant Incendis amb els seus corresponents simulacres, a un remei del Pla Guardian amb canons d'aigua portàtils mentre s'instal·len els de veritat i a una consciència ciutadana que necessitem un esforç permanent per a protegir el que el Bosc i el Parc ens ofereixen.

Vivim al costat d'un tresor de la naturalesa, conscients de la seua fragilitat.

El foc, en pocs minuts, podria acabar amb tot. ■

SECCIÓ INFANTIL

Conte: La guardiana del foc

Adaptació: Andrea Barea
Il·lustracions: Nacho Timón

Hi havia una vegada en un regne molt antic, una dona coneguda com la "Guardiana del Foc". Es deia que era una figura misteriosa i poderosa, lligada a l'element del foc d'una manera única.

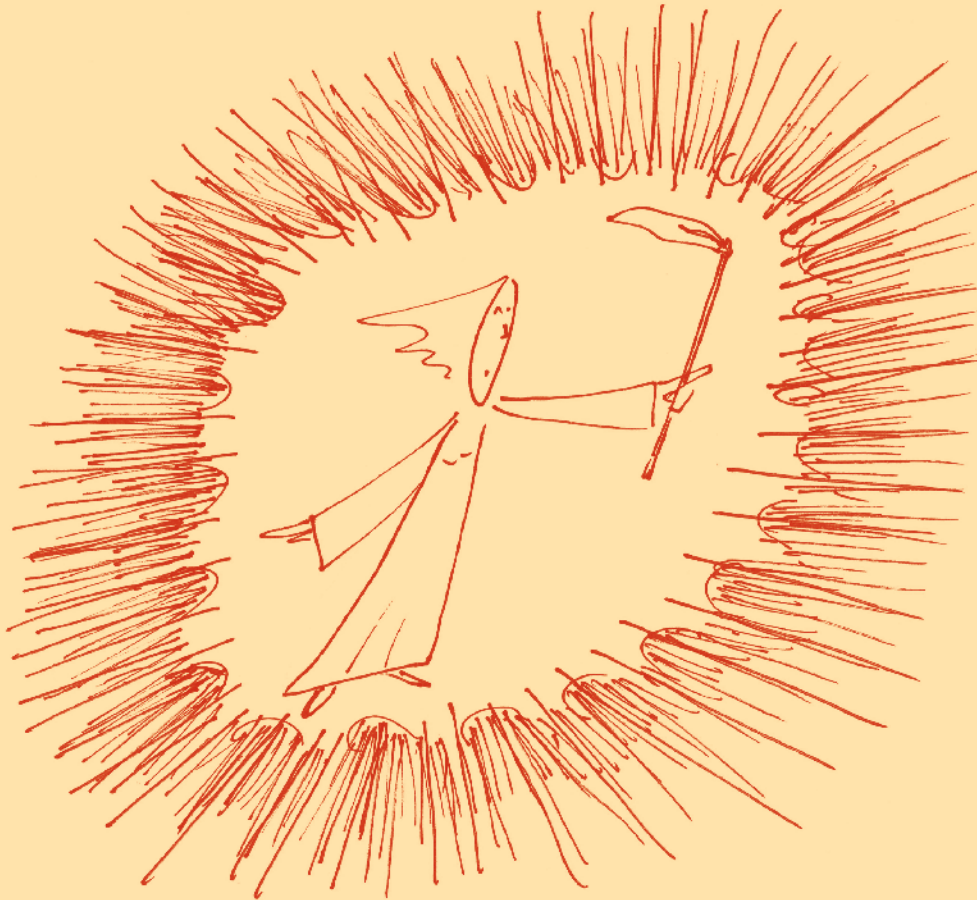
La dona del foc vivia en el més profund del bosc, en una xicoteta cabanya envoltada de torxes sempre enceses. La seua pell semblava reflectir la calidesa del foc i el seu cabell brillava amb centellejos ataronjats com les flames.

Cada dia, a boca de nit, ella caminava pel bosc amb una torxa a la mà. Allà on anava, el foc semblava seguir els seus passos, il·luminant el camí i dissipant la foscor.

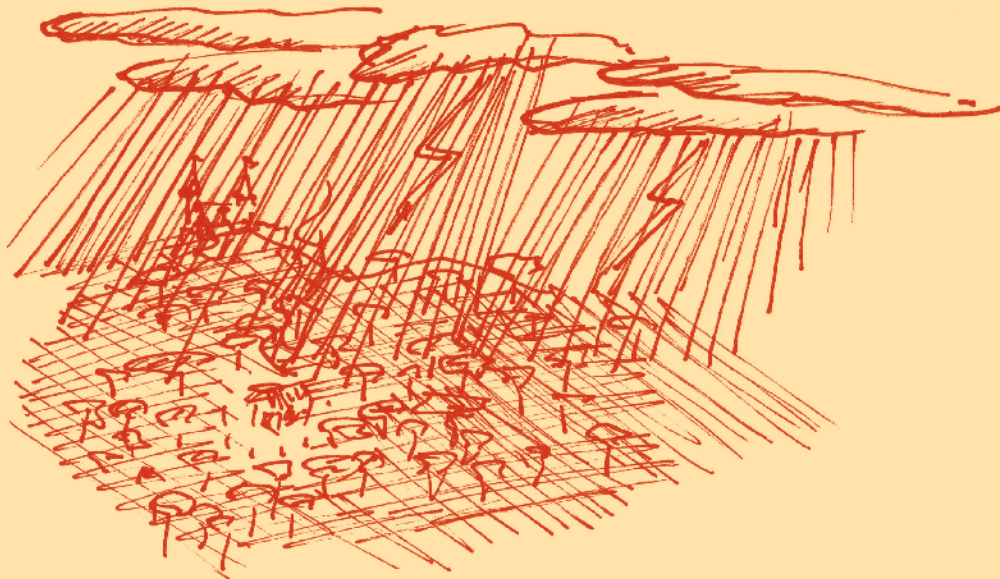
La gent del regne parlava d'ella amb admiració i respecte, perquè es deia que la seua connexió amb el foc no era només física, sinó també espiritual. Era capaç de calfar els cors més freds i donar llum a aquells perduts en la foscor.

Un dia, una gran tempesta va assotar el regne, i el foc de la Guardiana es va apagar. La foscor va cobrir el bosc i una sensació de temor es va estendre entre la gent. No obstant això, una jove valenta va decidir buscar a la dona del foc per a retornar la llum al regne.

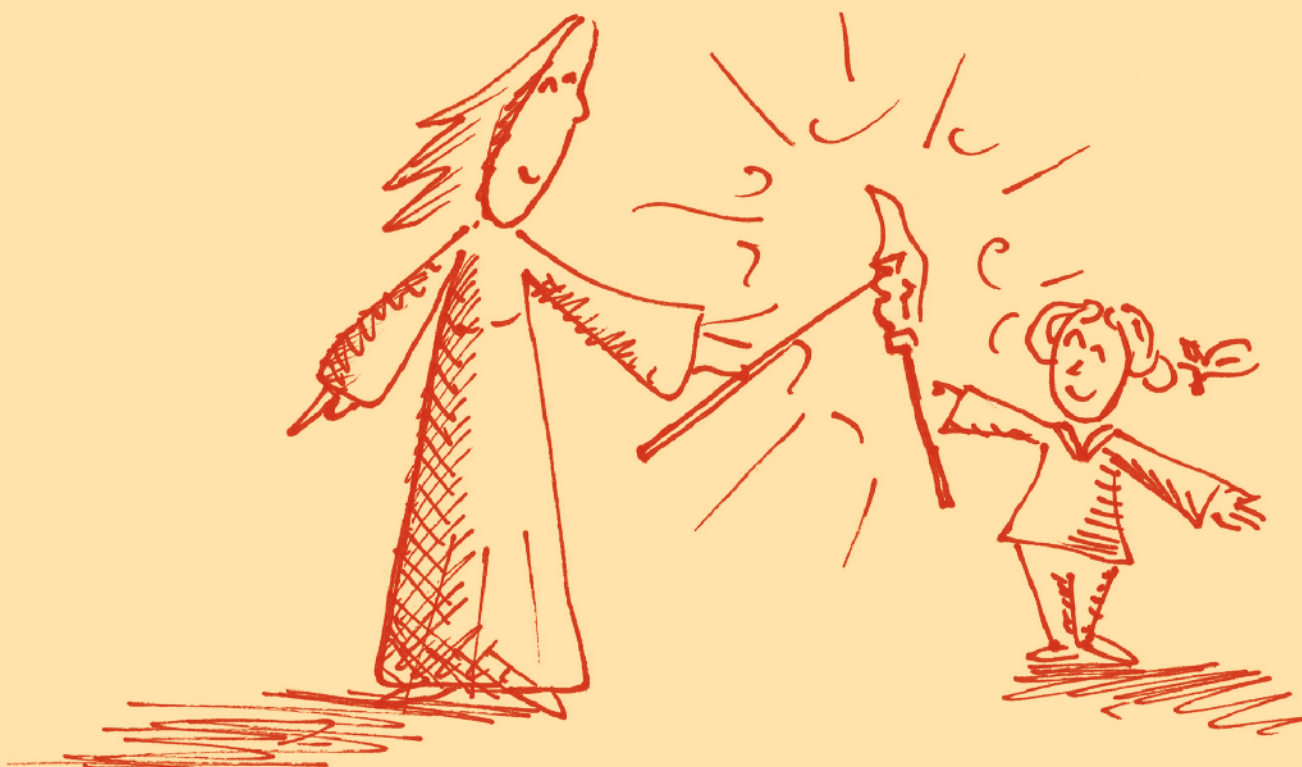
Després d'una llarga travessia, la jove va trobar a la Guardiana, la torxa de la qual s'havia extingit. Amb un gest amable, la jove va oferir la seua pròpia torxa, plena d'esperança i llum. La Guardiana va prendre la torxa i el foc es va avivar novament, omplint el bosc amb la seua càlida resplendor.

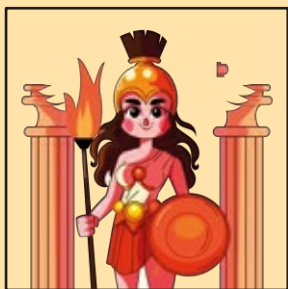

La Guardiana del Foc, amb gratitud en els seus ulls, li va entregar a la jove una torxa especial. "Aquest foc mai s'apagarà mentre el teu cor creme amb esperança i compassió", li va dir.

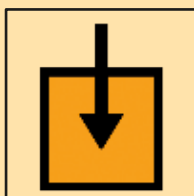

Des de llavors, la jove es va convertir en la nova
Guardiana del Foc, portant amb si la torxa que
simbolitzava la llum, l'esperança i la compassió per al
seu regne. I així, generació rere generació, la flama de
la Guardiana del Foc va continuar brillant, recordant-
los a tots la importància de mantindre viva la llum
en els seus cors. ■

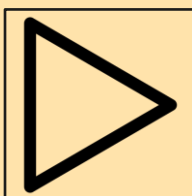

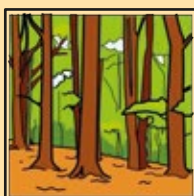
La guardiana del foc

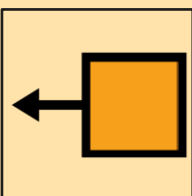
EN

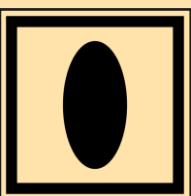
EL

BOSC

D'

UN

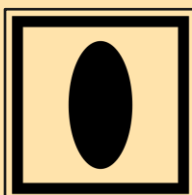
ANTIC

REGNE

VIVIA

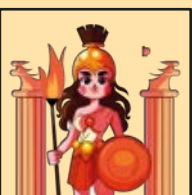
UNA

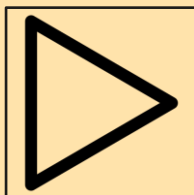
DONA

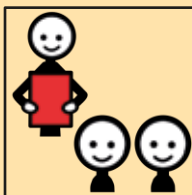
MISTERIOSA:

LA GUARDIANA DEL FOC

EL

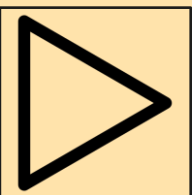
SEU

TREBALL

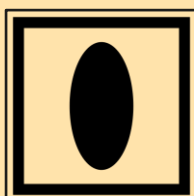
ERA DEFENSAR

EL

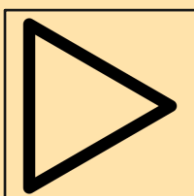
FOC,

UN

DIA

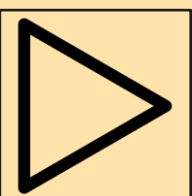
LA

TORMENTA

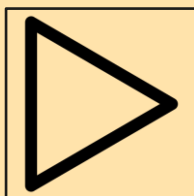
APAGÀ

LA

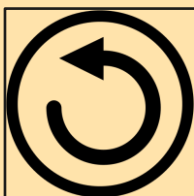
FLAMA

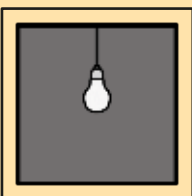
EL

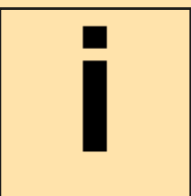
BOSC

ESTORNÀ

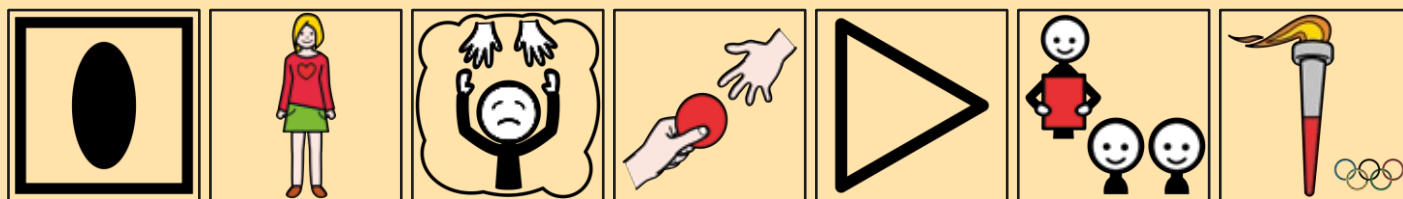
FOSC

I

PERILLÒS

UNA

JOVE

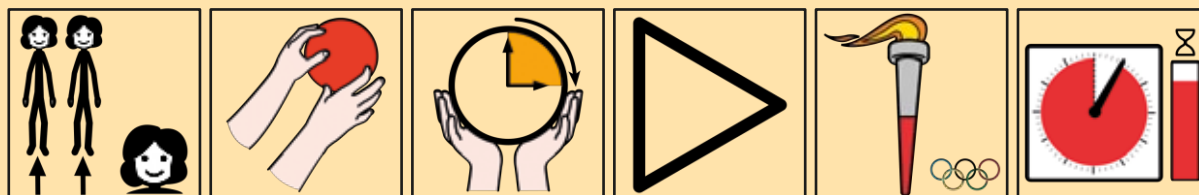
L'AJUDÀ

DONANTLI

LA

SEUA

TORXA

LES DUES

ACONSEGUIREN

MANTENIR

LA

FLAMA

MOLT DE TEMPS

I

TORNÀ

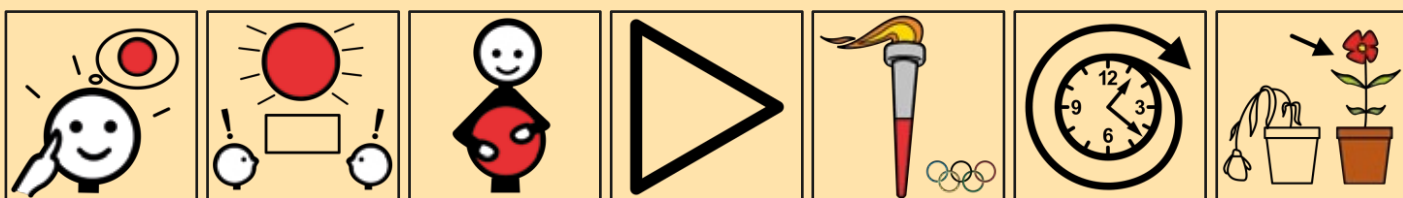
LA

LLUM

EN

EL

REGNE

RECORDA!

ÉS IMPORTANT

MANTENIR

LA

FLAMA

SEMPRE

VIVA

EN

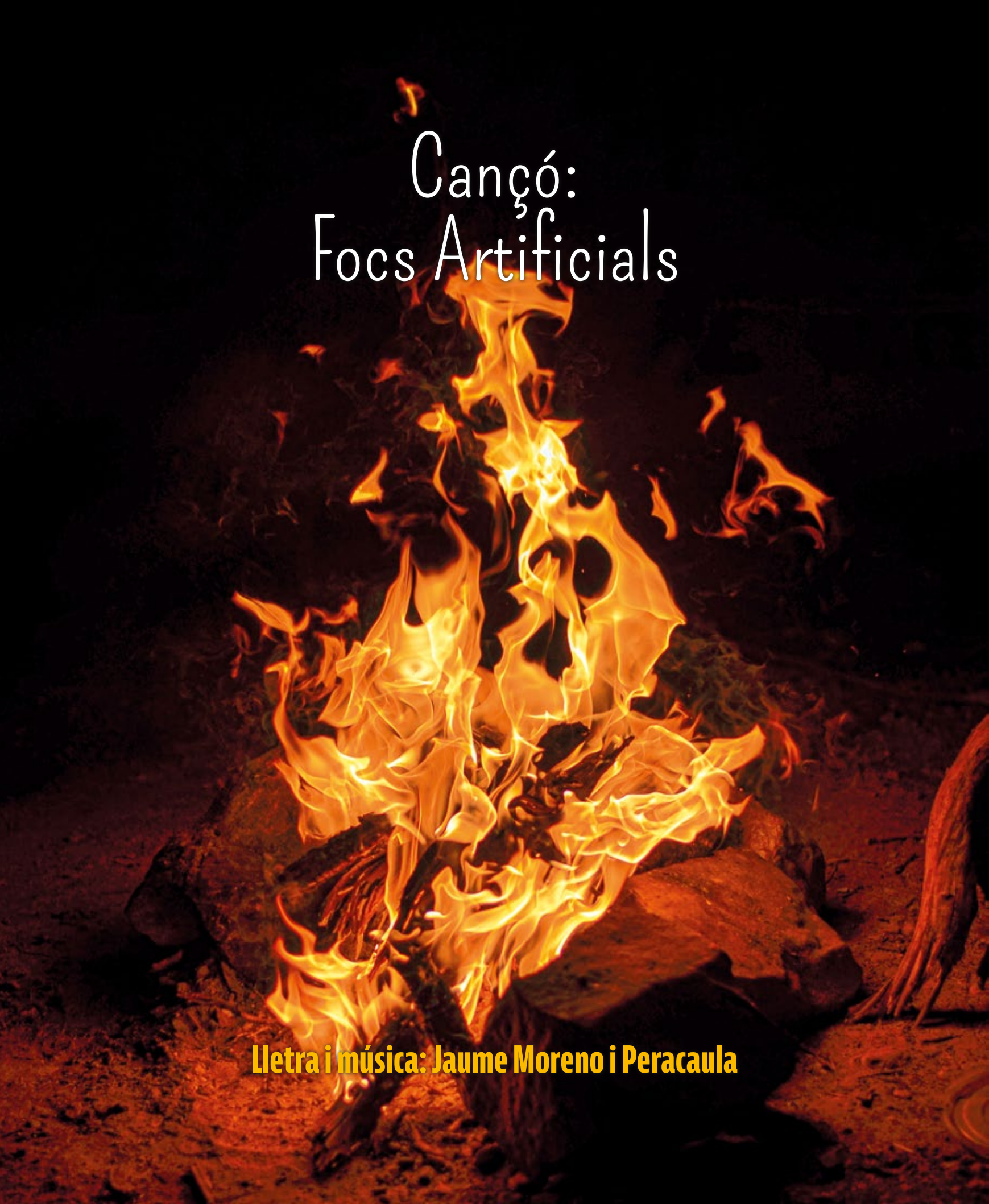
ELS NOSTRES

CORS

Els símbols pictogràfics utilitzats són propietat del Govern d'Aragó i han sigut creats per Sergio Palao per a ARASAAC (<http://www.arasaac.org>), que els distribueix sota llicència Creative Commons BY-NC-SA.

*Enllaç
amb l'àudio
del Conte.
Veu: Rosa
Cuartero.*

Cançó: Focs Artificials

Lletra i música: Jaume Moreno i Peracaula

C Am
 Per fe - li - ci - tar a un bon a - mic, pa-ra-rà - pa pà, l'a - ni - ver -
 3 C F Dm
 sa - ri ce - le - brar, pa-ra-rà - pa - pà, i amb a - le - gri - a re - cor -
 6 G7 C
 dar, pa ra rà pa pà, en fa rem focs ar ti fi ci als, pa ra rà pa - pà.

Per felicitar un bon amic, pararapapà,
 L'aniversari celebrar, pararapapà,
 I amb alegria recordar, pararapapà
 En farem focs artificials, pararapapà
 Epa, pa, xia, xia, xia, xia, pà, pararapà
 Epa, pa, xia, xia, xia, xia, pà, pararapà
 Epa, pa, xia, xia, xia, xia, pà, pararapà
 En farem focs artificials, pararapapà

Els símbols pictogràfics utilitzats són propietat del Govern d'Aragó i han sigut creats per Sergio Palao per a ARASAAC (<http://www.arasaac.org>), que els distribueix sota Llicència Creative Commons BY-NC-SA. Font del video i partitura: [www. https://paisdexauxa.com/](https://paisdexauxa.com/)

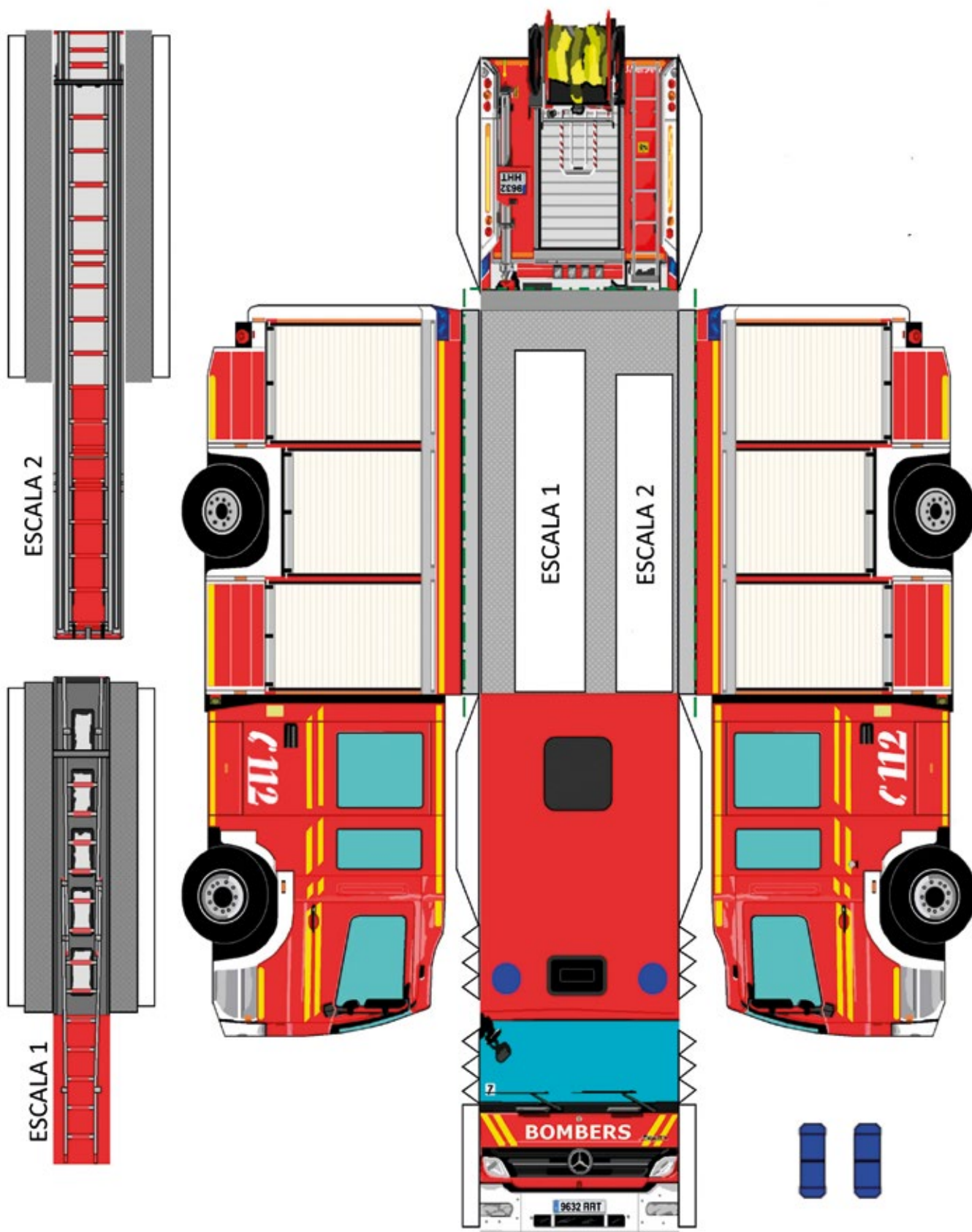
Enllaç
 amb l'àudio
 de la Cançó.

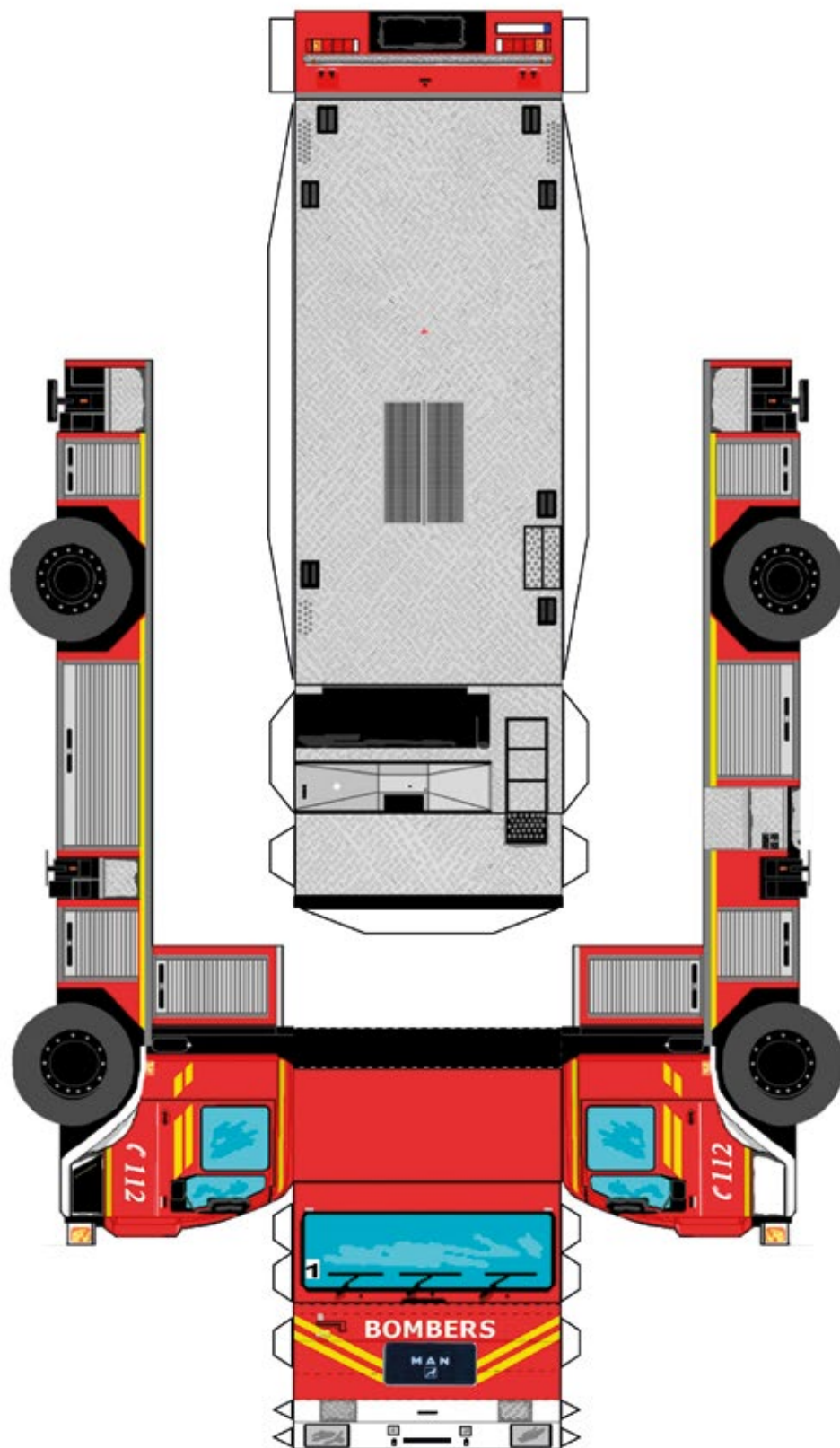
Retallables

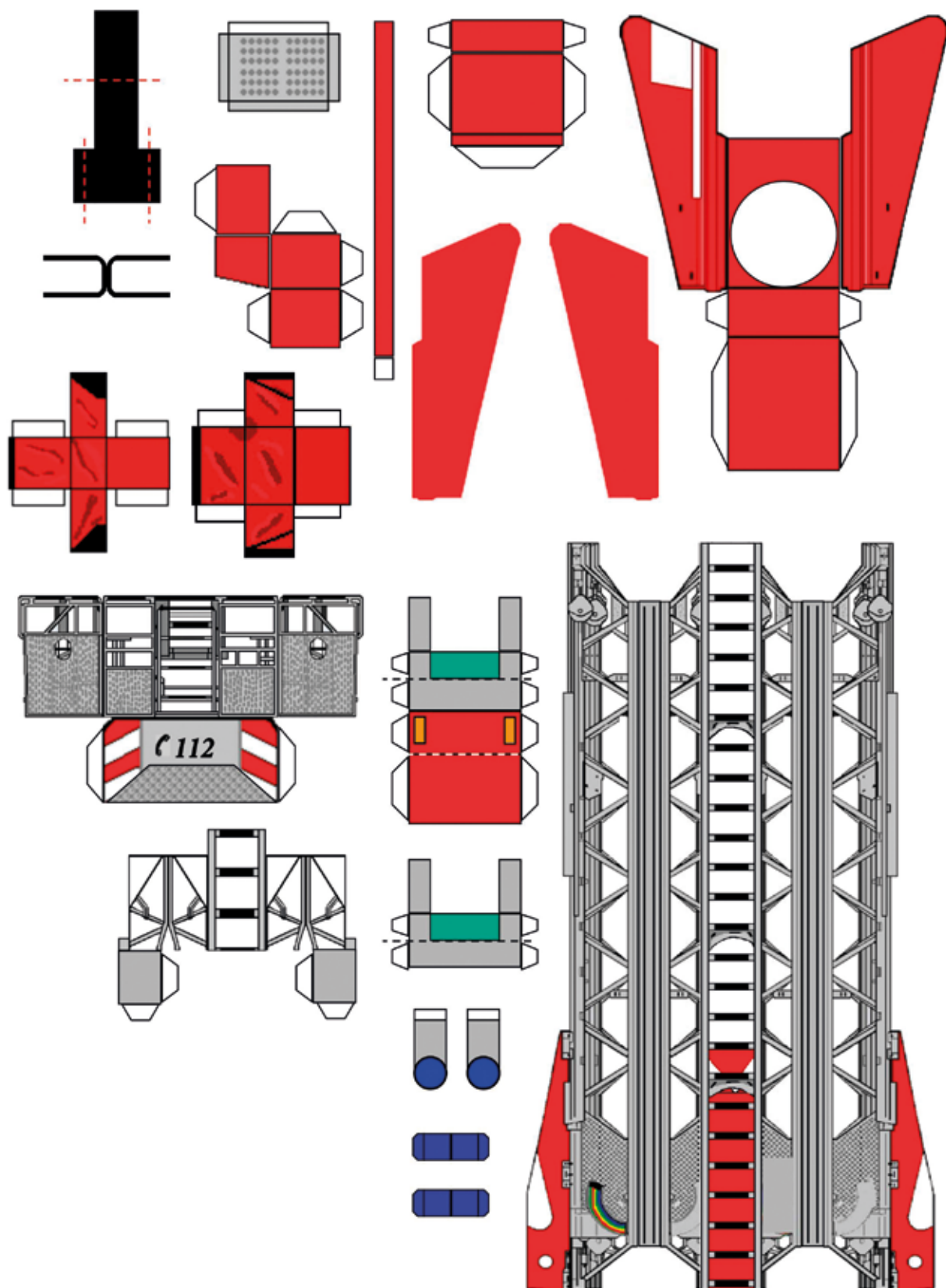
MAQUETA CAMIÓ DE BOMBERS 1

MAQUETA CAMIÓN DE BOMBERS 2/1

MAQUETA CAMIÓN DE BOMBERS 2/2

Què farem estes falles?

Què farem estes falles?

DISSABTE, 17 DE FEBRER

- 19:00 h. Concentració al nostre Casal.
 - 19:15 h. Recollida de les falleres Majors i Presidents.
 - 20:30 h. Presentació de la nostra Fallera Major Infantil AMPARO IBÁÑEZ I MARCO, del President Infantil NICOLÁS IBÁÑEZ I MARCO i de la Fallera Major AROA GIMÉNEZ I BARRERA a l'Auditori Municipal de l'Eliana.
- En acabar l'acte de la presentació se servirà "xocolata amb panous" al nostre casal.

DIVENDRES, 23 DE FEBRER

- 19:30 h. Encesa de llums a l'Ajuntament i a continuació la resta de barriades de les distintes comissions.
- 20:30 h. Presentació del llibret de la Falla al nostre Casal.

DISSABTE, 24 DE FEBRER

- 12:00 h. Concentració de tota la comissió al nostre casal per a assistir a l'acte de "LA CRIDA".
- 12:30 h. **CRIDA** a la plaça del País Valencià. En acabar aquest acte, cercavila pels carrers de la població.
- 18:00 h. **GALA FALLERA** i exhibició de **PLAYBACKS** a l'Auditori del Centre Sociocultural de l'Eliana, organitzada per la Junta Local Fallera

DIUMENGE, 25 DE FEBRER

- 11:30 h. Concentració al nostre Casal per a iniciar **L'ARREPLEGÀ** i entrega del llibret a tots els que col·laboren amb les seues aportacions.
- 14:00 h. Paelles de Confraternitat Fallera. Al carrer Major, organitzades per la Junta Local Fallera (cada Falla haurà de portar les paelles i els ferros, plats i coberts). Els ingredients, pollastre, conill, verdura, arròs, oli, pimentó, sal i aigua, així com la llenya, anirà a càrrec dels organitzadors.

DISSABTE, 2 DE MARÇ

- 18:30 h. Concentració al parador per a formar les diferents comparses que participaran en la Cavalcada.
- 19:00 h. **GRAN CAVALCADA** de carrosses i comparses, amenitzada per unes quantes bandes de música de renom de la Comarca del Camp de Túria.
- 21:30 h. Sopar al parador per a tots els fallers i falleres. Sopar preparat per les nostres bunyoleres.
- 23:30 h. Després actuarà una orquestra en la plaça del País Valencià, organitzada per la Junta Local.

DIUMENGE, 3 DE MARÇ

Paelles al nostre Parador. (Cal apuntar-se abans de les 10:00h del mateix dia).

DISSABTE, 9 DE MARÇ

- 18:30 h. Concentració al parador per a formar les diferents comparses participants en el Tren Faller.
- 19:00 h. **TREN FALLER** de comparses, amenitzat per unes quantes bandes de música de renom de la Comarca del Camp de Túria.
- 21:30 h. GRAN TORRÀ a càrrec dels Fallers.
- 23:00 h. DISCOMÒBIL per a tots. Festa de disfresses.

DIUMENGE, 10 DE MARÇ

- 12:00 h. Jocs Gegants.
- 14:00 h. Mascletà del **DIA DE LA DONA** organitzada per l'Excel·lentíssim Ajuntament de l'Eliana.
- 14:30 h. Paelles al nostre Parador. (Cal apuntar-se abans de les 10:00h del mateix dia).
- 17:00 h. Berenar per als més menuts de la Falla.
- 17:30 h. Disco Tik-Tok.

DIJOUS, 14 DE MARÇ

- 20:30 h. Començament de **LA PLANTÀ** dels nostres monuments.
- 21:30 h. Les nostres tradicionals paelles de la Plantà. En acabar, cercavila per la nostra demarcació amb els ninots de les nostres falles.

DIVENDRES, 15 DE MARÇ

- 17:30 h. Berenar per als més menuts de la Falla.
- 18:00 h. Gimcana.
- 19:00 h. Concurs de Truites.
- 21:00 h. Sopar al parador per a tots els Fallers i Falleres.
- 22:00 h. Ball amb l'afamada Orquestra NO COMENT.

DISSABTE, 16 DE MARÇ

- 11:30 h. Taller grafiti + parkour.
- 14:00 h. Mascletà organitzada per la Comissió "Falla l'Antic Moli i les Casetes".
- 17:00 h. "Tardeo" DARAY.
- 17:30 h. Berenar per als més menuts de la Falla.
- 21:30 h. Sopar al parador per a tots els fallers i falleres. Sopar preparat per les nostres bunyoleres.
- 23:30 h. Ball amb l'afamada Orquestra TITÀNIC.

DIUMENGE, 17 DE MARÇ

- 12:30 h. Concentració de tots els fallers i falleres.
- 13:00 h. Cercavila.
- 14:00 h. GRAN MASCLETÀ organitzada per la nostra Comissió "Falla Josep Antoni, Puríssima i Major" a càrrec de la Pirotècnia HERMANOS CABALLER a l'aparcament del Poliesportiu.
- 17:00 h. Berenar per als més menuts de la Falla.
- 17:30 h. Tu sí que vals.
- 19:00 h. **ALBAES** Junta Local Fallera.
- 21:30 h. Sopar al parador per a tots els fallers i falleres. Sopar preparat per les nostres bunyoleres MONÒLEG.
- 23:00 h. DISCOMÒBIL per a tots.

DILLUNS, 18 DE MARÇ

- 10:00 h. Esmorzar al Parador (Cal apuntar-se amb un mínim de dos dies d'antelació).
- 11:30 h. Concentració dels nostres Representants al parador per al Trasllat de la Mare de Déu.
- 12:30 h. Concentració de tots els fallers i falleres.
- 13:00 h. Cercavila.
- 14:00 h. Mascletà organitzada per la Comissió "Falla Verge del Carme".
- 18:00 h. Concentració al nostre Casal Faller de les Comissions Infantil i Major per a assistir a l'acte de "L'OFRENA A LA MARE DE DÉU DEL CARME". Les falleres i falleretes hauran de portar mantellina en aquest acte.
- 18:30 h. OFRENA A LA MARE DE DÉU DEL CARME.
- 21:30 h. Sopar al parador per a tots els fallers i falleres. Sopar preparat per les nostres bunyoleres.
- 23:00 h. Ball amb l'afamada Orquestra **LA GIRA**.

DIMARTS, 19 DE MARÇ

- 08:00 h. Extraordinària DESPERTÀ I XOCOLATÀ.
- 10:00 h. Esmorzar al Parador (Cal apuntar-se amb un mínim de dos dies d'antelació).
- 11:30 h. Concentració al nostre Casal de tota la comissió per a assistir a la missa en HONOR DE SANT JOSEP. En acabar la missa CERCAVILA.
- 14:00 h. Mascletà organitzada per la Comissió "Falla del Mercat".
- 15:00 h. DINAR DE SANT JOSEP. (Els tiquets es posaran a la venda anticipadament).
- 18:00 h. CORREFOCS pels carrers del nostre poble organitzat per la Junta Local Fallera.
- 20:00 h. Sopar Infantil "Perritos".
- 21:00 h. Sopar de pa i porta al nostre parador.
- 0030 h. Música al nostre parador.

NIT DE LA CREMÀ

- 22:00 h. Després d'un bonic Castell de focs d'artifici, la nostra Fallereta Major AMPARO IBÁÑEZ I MARCO acompanyada del President Infantil NICOLÁS IBÁÑEZ I MARCO, encendran la traca que li pegarà foc a la nostra Falleta Infantil.
- 12:00 h. A ballar una estona amb música al parador.
- 00:30 h. Després d'un bonic Castell de focs d'artifici, la nostra Fallera Major AROA GIMÉNEZ I BARRERA, acompanyada de la nostra Presidenta de la falla TERESA PEIRÓ I AGUILAR encendrà la traca que li pegarà foc a la Falla Gran.
Després de la CREMÀ, continuarem amb la música fins que les nostres forces s'esgoten.

Què fem en la Josepa?

NIT D'ANIMES

Entrevista representants infantils 2023

MARTA BAREA I ANDRÉS
MARC GIMENO I CHISVERT

Entrevista realitzada per: Marta Piera

Marta Barea i Andrés i Marc Gimeno i Chisvert van complir el passat 2023 el seu somni de representar a tots els xiquets i xiquetes de la nostra falla. Els dos van viure amb molta emoció cadascun dels actes als quals van acudir com a màxims representants de la comissió infantil. Ara que s'acaba el seu regnat, hem volgut parlar amb ells per a conèixer-los un poc més i perquè ens conten de primera mà què van significar per a ells les falles del 2023.

Pregunta.—Hola, Marc i Marta! Com esteu? Per què tota la comissió puga saber un poc més de vosaltres, conteu-nos, en quin curs esteu actualment? I quina és la vostra assignatura preferida?

Resposta Marc.—Hola! Molt bé, gràcies. Jo estic cursant sisè de Primària al col·legi Verge del Carme i la meua assignatura preferida és matemàtiques, perquè m'agraden molt les operacions.

Resposta Marta.—Molt bé, gràcies! Jo curse 1r de l'ESO a l'IES l'Eliana i gaudisc molt amb la Geografia perquè m'agrada molt conèixer llocs del planeta.

P.—I, a banda d'estudiar al col·legi Verge del Carme i a l'IES l'Eliana, feu alguna activitat extraescolar? Quina o quines?

R.Marc.—Sí. Jo vaig a entrenar a futbol i a l'acadèmia d'anglès.

R.Marta.—Jo també. Vaig a futbol i a una acadèmia d'anglès.

P.—Què vos agrada fer quan no esteu a l'escola?

R.Marc.—A mi m'agrada eixir amb els amics pel poble i jugar a la Nintendo Switch.

R.Marta.—A mi estar amb els amics pel poble.

P.—Encara sou molt joves, però ja sabeu a què vos voleu dedicar de majors?

R.Marc.—A mi m'agradaria tindre la meua pròpia marca de roba, ser empresari.

R.Marta.—Jo em vull dedicar a la criminologia.

P.—Ara que ja vos coneixem un poc més, digueu-me, Marc, Marta, què són per a vosaltres les falles?

R.Marc.—Una passió. M'encanten des de ben xicotet. Per a mi són uns dies meravellosos.

R.Marta.—Jo pense que és la millor festa del món.

P.—Ja veig que sou els dos molt fallers, així que entenc que teníeu moltes ganes de representar la comissió infantil de la falla, veritat?

R. Marc.—Sí. Jo estava molt il·lusionat.

R. Marta.—Sí, encara que de xicoteta no volia.

P.—Els dos veniu de dues famílies molt elianeres, com ha sigut representar la vostra falla en el vostre poble? Com ho han viscut les vostres famílies?

R. Marc.—Ha sigut meravellós. Millor del que em podria haver imaginat! La meua família ho ha viscut com jo, supercontents i orgullosos.

R. Marta.—Sí, ha sigut un any inoblidable i ple d'il·lusió! La meua família ho ha viscut de la millor manera, com jo.

P.—I com vos vàreu sentir quan, en el moment de conèixer quins serien els representants per al 2023 varen dir els vostres noms?

R. Marc.—Em vaig posar molt content, tot i que estava nerviós em vaig sentir molt feliç.

R. Marta.—Molt feliç i a la vegada nerviosa, perquè sabia que era un càrrec molt gran.

P.—Quin acte teníeu més ganes de viure com a representants infantils de la Josepa?

R. Marc.—La Presentació.

R. Marta.—Sí, sens dubte la Presentació.

P.—Pel que em conteu, la Presentació va ser molt important per a vosaltres, de fet, sempre és un acte que tots els fallers i falleres viuen amb molts nervis, perquè amb ell comencen les setmanes més importants i frenètiques de les Falles. Vosaltres dos la vàreu viure l'any passat d'una manera diferent, però molt especial, veritat?

R. Marc.—Sí, jo la vaig viure amb molts nervis, però content perquè significava que venia el lio i la diversió

R. Marta.—Sí. Jo la vaig viure també amb nerviosisme, però contenta per poder representar la meua falla.

P.—Què és el que més recordeu d'aquella nit?

R. Marc.—Els playbacks, perquè em varen agradar molt.

R. Marta.—Per a mi un moment molt especial d'aquella nit va ser quan la meua germana va pujar a l'escenari i em va dedicar unes paraules.

P.—I va arribar la gran setmana fallera. Què vàreu sentir en veure la vostra falleta plantada?

R. Marc.—Una il·lusió tremenda, de fet, quan la vaig veure plantada vaig saber de seguida quin ninot anava a emportar-me a casa de record.

R. Marta.—Molta il·lusió per veure que per fi el meu somni s'estava fent realitat.

P.—Quin era el vostre acte faller preferit abans de ser els representants? Segueix sent el mateix o el canviaríeu ara que ja ha acabat el vostre regnat?

R. Marc.—El meu acte faller preferit sempre ha sigut el Tren Faller i jo crec que no el canviaria, segueix sent el que més gaudisc.

R. Marta.—Per a mi era la Presentació, però des que he sigut Fallera Major Infantil, l'Ofrena s'ha convertit en el meu acte preferit.

P.—I quin és el vostre record més emotiu de les falles 2023?

R. Marc.—De les falles 2023 sempre recordaré el moment en què cremaren la falla.

R. Marta.—Sí. La cremà, perquè encara que és trist perquè vol dir que s'acaben les falles, estava contenta d'haver tingut l'oportunitat de viure un any tan especial junt amb Marc, Anna i Tere.

P.—Ara que ho nomenes, Marta, com ha sigut compartir regnat amb Anna i Tere? Què heu après d'elles?

R. Marc.—Jo pense que no he pogut tindre millors companyes junt amb Marta. Ens varen contagiar l'alegria i la il·lusió amb què elles vivien cada moment.

R. Marta.—Ha sigut molt especial tindre-les com a companyes, igual que Marc. I com diu Marc, l'alegria que transmetien en cada acte ens va fer el regnat immillorable.

P.—Enguany passeu el testimoni a Amparo i Nicolás. Quin consell els doneu?

R. Marc.—Que aprofiten cada segon, que tot és molt bonic.

R. Marta.—Que gaudisquen aquest any com cap altre perquè és únic.

P.—I ja per a finalitzar, si haguéreu de descriure a la nostra falla en una paraula, quina seria?

R. Marc i Marta: FAMÍLIA. ■

En l'Eliana, implantes y dientes fijos el mismo día

Diagnóstico+TAC
gratis y sin compromiso

LOS MEJORES EN IMPLANTOLOGÍA
AVANZADA DEL AÑO 2022

Solicita tu **1ra Visita Gratuita**

Calle Molino, 11. L'Eliana - Valencia

Tlf 960 266 888 - vericatimplantologia.com

VALENCIA · ALZIRA · L'ELIANA · ONTINYENT · ALCOI · BENIDORM · ELCHE · MADRID

Guia Comercial

SALUD

DENTAL

VIDA

ACCIDENTES

DECESOS

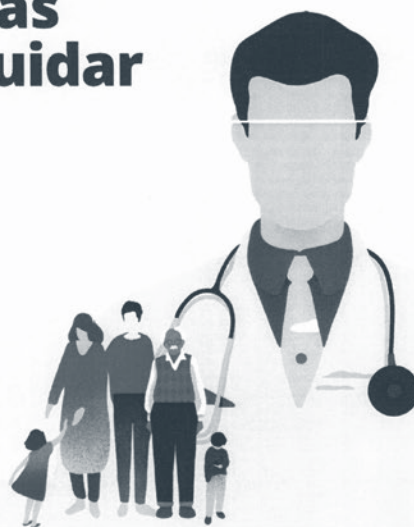
MASCOTAS

**Cuidar de las personas
es mucho más que cuidar
de su salud**

Asisa L'Eliana

C/ Purísima, 15 B

Tfno.96 243 94 55

Empresa Colaboradora:

R 200
AÑOS

asisa

Sabemos cómo cuidarte

DESATASCOS

ENRIQUE DESCO S.L.

677 123 123

- ✓ Desatascos 24h
- ✓ Limpieza alcantarillado
- ✓ Inspección tuberías
- ✓ Vaciado fosas sépticas

24H
365 DÍAS

OTTO & MIA

MODA & COMPLEMENTOS

C/ General Pastor, 29 · La Eliana · Telf. 961 022 418

"tu belleza, con elegancia y seguridad,
en las mejores manos"

CLINICA CORP.
MEDICINA Y CIRUGIA ESTETICA

16 años cumpliendo sueños a tu lado

ELIMINA LA GRASA LOCALIZADA Y LA CELULITIS
mesoterapia
intra lipoterapia
dieta personalizada
laserdermology
ultracavitación
ondas de choque,...

personalizamos tu mejor tratamiento

CONSIGUE LOS LABIOS QUE SIEMPRE HAS DESEADO
naturales y sin exageraciones

BOTOX
elimina arrugas de la frente
periorbiculares
y arrugas del entrecejo
resultado natural
sin dejar rostros inexpressivos
o demasiado expresivos

HILOS TENSOSES
mejora la flacidez y tensa
estimula la activación del colágeno
faciales y corporales

MASCULINIZACIÓN FACIAL
resaltamos tus rasgos
armonizamos tu rostro
corregimos imperfecciones
potenciamos tu belleza

BIOESTIMULACIÓN SIN AGUJAS
piel luminosa
sin imperfecciones
ni poros dilatados
textura sedosa
despigmentante

633 330 536 96 202 84 21

C/ Cristo del Consuelo, 24 bj. L'Eliana
www.clinicacorpor.es

LLAR DEL JUBILAT

Jose Ming Qiang Chen

c/ Virgen del Carmen, 11 L'Eliana (Valencia)

nuriaxinyichen@gmail.com

Tel. 688 08 09 83

BAR EL MERCAT

Reservas: **962 758 138**

C./Begonya, 1 - 46183 L'Eliana (Valencia)

cladenayarestauracionsl@gmail.com

@ bar.mercat

ASSESSORIA
TORRENT
FISCAL - LABORAL - COMPTABLE

C/ Moli, 2-1 46183 L'Eliaana (València)

Telf. 962 741 705 / 962 740 823

WhatsApp 697 176 008

torrent@astorrent.com

www.astorrent.com

Telèfon. 638 24 33 10

www.andresrentatama.com e-mail: hola@andresrentatama.com

Avinguda del Recreo, 3 - 46183 - L'Eliaana (València)

Tigernuts es el líder mundial en el desarrollo y la comercialización de productos derivados de la chufa.

Con más de 20 años de experiencia, ofrecemos un nivel de expertise único en el sector, logrado a través de inversiones y esfuerzos constantes en I+D. No solo aportamos soluciones a nuestros clientes con propuestas innovadoras: les acompañamos en el desarrollo de sus productos.

TIGERNUTS

www.tigernuts.com

TIGERNUTS TRADERS SL

Av. Pobla de Vallbona, 39 46183 L'Eliana – Spain

Tel. +34 962 740 932

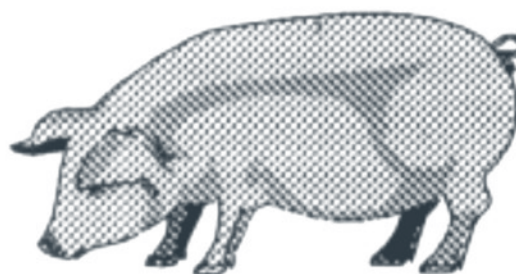
CLIPPING

**Trages cerimònia home.
Estil italià.**

www.clipping.es

Carnisseria

Ramón Marco

Especialitat en corder y embotits casolans

C/ Palacio, 23 • Tel.: 96 165 63 67 • L'Eliana • Valencia

Assessoria Romero i Roldan

Jurídica - Laboral - Fiscal - Comptable

C/ Benissanó 15, 46183
L'Elia - Valencia
96 275 86 12 - 676 65 60 39
attcliente@asesoriaryr.com

<https://www.asesoriaryr.com>
attcliente@asesoriaryr.com

"Cuidem del teu negoci i cuidem de tu..."

denti laser

General Pastor, 25 Bj - Tel. 96 202 74 36 - L'Elia

monroldent@gmail.com - Twitter @CDentilaser - www.dentilaser.es

rshomes.es Teléfono: 961 671 436 info@rshomes.es

La Caseta

l'Eliana

General Pastor, 10
Tel. 96 165 52 06

Av. de les Corts, 16
Tel. 96 202 90 91

Benaguacil

Av. del Montiel, 59
Tel. 96 273 04 10

gelateria.lacaseta@gmail.com

Marta Andrés Peiró

arquitecta

C/ Rosers, 10 pta 5 - 46183 - L'Eliana (València)

mandrespeiro@gmail.com

Miguel Gil Murgui

Enginyer Tècnic Industrial

🏠 C/ Valencia, N°3, Pta.9 - L'Eliana, València

☎ 629 056 533 ✉ mgilmu@hotmail.com

Desdejunis - Esmorzars - Degustació de Tapes - Sopars

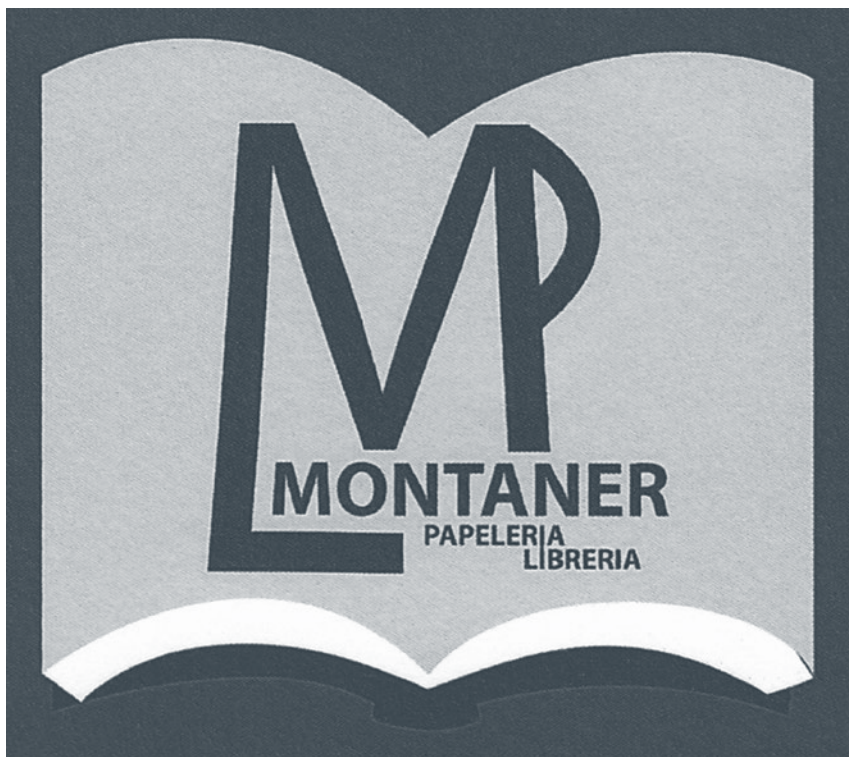
Sopars per a grups

C/Major, 25 - L'Eliana

Reserves: 962 028 751 629 642 683

Av. Enrique Daries 1 - 46183 L'Eliana - Tel. 963117756

PAPERERIA LLIBRERIA
MONTANER

Desde 1978

C/ Major nº56 b. 46183 L'Eliana Valencia
tel: 962740992 tel/fax: 962742405
pmontanercb@gmail.com

GISAN PAPERERIA GIMENO DESCO

- Papeteria
- Llibreria
- Articles de regal

Estem al carrer Gesmils, nº 33, al costat de Consum, davant el col·legi
L'Olivera (Verge del Carme) • Tel. 96 274 40 40 • Mòbil 663 845 766

VINE A VEURE'NS!!!

Papeleriagisan@gmail.com

**MEDICINA DE FAMILIA. PEDIATRIA / PUERICULTURA.
ANÀLISIS CLÍNICS. A.T.S. REHABILITACIÓ. AL·LÈRGIA.
CARDIOLOGIA. DERMATOLOGIA. NUTRICIONISTA.
GINECOLOGIA. OBSTETRICIA. OTORRINOLARINGOLOGIA.
OFTALMOLOGIA. ECOGRAFIES. PODOLOGIA. TRAUMATOLOGIA.
UROLOGIA. CIRURGIA GENERAL. APARELL DIGESTIU.
ECOCARDIOGRAMES. PSICOLOGIA CLÍNICA.
CENTRE DE VACUNACIÓ**

**Benisano, 11 · 46183 La Eliana (Valencia)
Tel. 96 165 64 04 · cita@centromedicopasarela.es
www.centromedicopasarela.es**

**ESPECIALITAT:
PASTISSERIA SALADA
TARTES I REPOSTERIA**
www.comespastisseria.com

Tots els dies pots gaudir dels nostres pans especials:
llavors de chia, espelta i civada, carbassa, garrofa, sègol,
gallec i pages, tres maltes torrades i cereals

**Pastisseria i cafeteria:
AVINGUDA ALCALDE ENRIQUE DARIES, 2-Tel. 961 65 56 34
Puríssima, 4 - Tel. 962 74 01 15 - L'ELIANA (València)**

**Gaudix de les nostres tapes selectes,
Menú degustació
i tot tipus d'arrossos.**

Safraner
Restaurant - arrosseria

C/ Benisanó, 13
L'Eliana

961 436 086
661 429 076

safranereliana@gmail.com

díaz
tous

ASSESSORIA

Fiscal Contable Laboral Jurídic

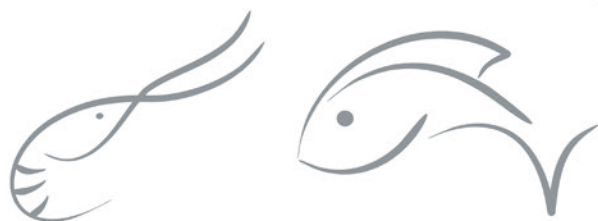
C/Benissanó, 3, 46183 L'Eliana
Telf. 962 742 925
Fax. 962 758 411
Email: dt.asesoria@gmail.com

PESCADERIA
J.M.
FRANCISCA POVEDA CEA

De martes a sábado
de 8h a 14 h

C/ València, 19, L'Eliana
Encargos: 962 740 805
669 845 087

PILAR VALVERDE
INDUMENTARIA VALENCIANA

Nova col·lecció
de comunió 2024

Talles especials
Confecció a mida

 Segueix-nos
en facebook

C/Virgen del Rosario, 3 - L'Eliana - 96 165 61 70 www.pilarvalverde.com - info@pilarvalverde.com

Arte Floral
El Jardín de Chelo
Chelo Pardo
667 710 784
C/ Valencia nº 23 Bajo
46183 L'Eliaana - Valencia
eljardindechelo@gmail.com
TIENDA ONLINE
www.eljardindechelo.es

Telas y Costuras
**ARREGLOS Y COMPOSTURAS
DE TODO TIPO DE PRENDAS**
 675 408 961
C/ Cristo del Consuelo, 15 - Bajo nº 2
46183 L'ELIANA (Valencia)

ADMÓN. LOTERÍAS¹³

PLAZA SANTA CATALINA, 1
46001 - VALENCIA

96 392 24 11

info@loterias13valencia.com
www.loterias13valencia.com

**LA MEJOR
OPCIÓN PARA
TUS FIESTAS !**

Grupo **Titanic**
EMPRESA DE ESPECTÁCULOS

**TITA
NIC**
ORQUESTA

em ji
ORQUESTA

COMMENT

TALLARINA
On Tour

TELF:609 530 317

MORDICK ópticos

ÓPTICA Y AUDIOLOGÍA

Pide cita

Noelia Calcerrada Barco
Alejandro Pastrana Jiménez

OPTOMETRISTA
AUDIOPROTESISTA

618 026 245 ☎

@mordick📷

info@mordickopticos.es
www.mordickopticos.es

Avda. Alcalde Enrique Daries, 5, La Eliana

— APERITIVOS —
RAFA

Castañas

Anacardos

Avellanas

Piñones

Especialidad en
frutos secos, aceitunas,
salazones y encurtidos

Tfno. Encargos
David - 651 657 676

C/ Santa Teresa, 3, bajo
46183 L'Eliana - Valencia

¡20 AÑOS ACOMPAÑÁNDOTE EN LA MEJOR DECISIÓN DE TU VIDA!

AUTOS SEBASTIÁ

DANIEL SEBASTIÁ VIÑUALES

Avda. del Recreo, 3
46183 L'Eliana Valencia

Teléfono: +34 962 74 06 51
Móvil: +34 618 604 151
E-mail: autossebastia@gmail.com

RESTAURANTE CHINO

SERVICIO A DOMICILIO GRATUITO

* A LA POBLA DE VALLBONA Y MARAVISA PEDIDO MÍNIMO 20€

Tels. : 961 655 079 - 619 793 197

Horario todos los días: de 13 a 16 y de 20 a 23,30 horas

Todos los años celebramos la nochevieja, con menú especial a precios razonables.
Haga su reserva con antelación.

**Av. Alcalde Enrique Daries, 1 - 46183 L'Eliana
(ENFRENTA DE COMES)**

FERRETERÍA GINER
59 AÑOS A SU SERVICIO

Se hacen copias de llaves

PAQUI Y MARI

Calle Ave María, 4
Tel.: 962 741 340
Móvil: 640 152 660
ferreteriahermanasginer@outlook.es

BAR BOCATERIA MIGUEL 2.0

C/ Villamarchante 4 46183 L'Eliana - Valencia

☎ 960 83 00 69 ☎ 633 34 88 23

REFORMAS INTEGRALES DEL HOGAR

- Presupuestos SIN COMPROMISO
- Financiación SIN INTERESES
- Más de 40 AÑOS DE EXPERIENCIA en el sector

ALICATADO Y PAVIMENTO

ELECTRICIDAD

FONTANERÍA

PINTURA GENERAL

MADERA Y ALUMINIO

PROYECTOS DE OBRA

C/ General Pastor, 31
46183 L'ELIANA (Valencia)
961 079 589
610 271 371

- ORQUESTAS
- DISCO MÓVILES
- SONIDO E ILUMINACIÓN PROFESIONAL
- HINCHABLES
- ESCENARIOS E INFRAESTRUCTURA
- MUSICALES
- CONCIERTOS
- ARTISTAS
- ANIMACIÓN & PERFORMANCE
- DRUMS & PLAY
- KARAOKE ROCK BAND

Y MUCHO MÁS...

Tlf: 639 985 750

mail: nexusgrup@gmail.com

www.nexusproman.com

Clínica **Devesa**

ESPECIALIDADES

PERIODONCIA E IMPLANTES
ORTODONCIA Y ORTOPEDIATRÍA
ESTÉTICA GENERAL – CONSERVADORA Y
BLANQUEAMIENTOS

Su Clínica de confianza en
L'Elia

Calle Francisco Alcayde 43 Bajo
46183 – L'Elia

620 86 85 22 – 96 202 87 80

~ d'Ara ~ TABERNA

C/ General Pastor, 2
46183 L'Eliana (Valencia)
622 261 664
📷 tabernadara

MELY RAMOS hair salon

C/ Olocau, 3, L'Eliana (Valencia)

634 308 019

📷 melyramoshairsalon

Ya no hay excusa para no lucir un cuerpo 10

En MOÄ tenemos el tratamiento
secreto de todas las famosas
para reducir la celulitis
y remodelar su cuerpo

INDIBA®
revitalizing lives

MOÄ
bella

Sinceridad Estética

General Pastor 2. La Eliana (Junto a Policía Local) www.moabella.com

TRATAMIENTOS CORPORALES - FACIALES - APARATOLOGIA
INDIBA - SCULPTOR - PRESOTERAPIA

Arrocería y paellas para llevar.

**Carne gallega y
marisco fresco de la
Ria de Arousa.**

Gran variedad de tapas.

**Amplias terrazas y
bodega.**

**Menú diario de lunes
viernes.**

**Reservas: 722 674 211
C/ Purísima, 11
L'Eliana , Valencia**

Plaza del País Valencià, 6, 46183 L'Eliana (Valencia)
962 741 562

CARMEN ROMÁN

CORREDOR DE SEGUROS

Autorización D.G.S. VP-2008-02

SEGUROS GENERALES:

- ▶ PERSONALES (Vida Individuales y colectivos, Accidentes...)
- ▶ EMPRESAS (PYMES, Decenal, Comercios y Multiriesgos)
- ▶ PATRIMONIALES (Hogar, Automóvil, Moto, RC Privada, Asistencia en viaje, Salud)
- ▶ AHORRO E INVERSIÓN (Planes de Pensiones, Ahorro Garantizado...)

C/. Olocau, 6 – 46183 L'Eliana – Valencia
Tlf. 96 275 86 50

C/. Lagares, 1 – 49600 – Benavente – Zamora

carmen@seguroscroman.es – www.seguroscroman.es

KANOE ESTILISME

descubre nuestro salón de biopeluquería en la Eliana para ofrecerte una experiencia de Belleza y Bienestar, un lugar para que conectes con el placer y el cuidado de tu cabello.

Nos diferenciamos principalmente por nuestra coloración orgánica Neo de Secretos del Agua, una nueva cultura de color que no daña el cabello, formulada con ingredientes saludables para el cabello, con pigmentos procedentes de plantas tintoreras, medicinales y arcilla.

Tu melena lucirá un color mucho más vivo, más brillante, saludable e hidratado.

Un color que nos une, un color que nos diferencia.

Teléfono : 962 74 38 00 · kanoeestilisme@gmail.com

C. Gral. Pastor, 4, 46183 L'Eliana, Valencia

José Meliá Servicios Funerarios

Tanatorio Crematorio Las Lunas

962 730 034 24 H.

www.tanatoriolaslunas.com

mont
calet

**CENTRO DE DÍA Y
SERVICIO DE AYUDA A DOMICILIO
EN L'ELIANA**

Calle Rosales nº10, L'Eliana
96 275 20 38
centrodia@montcalet.com
www.montcalet.com

- Asistencia médica y enfermería permanente
- Fisioterapia diaria y rehabilitación post-hospitalaria
- Unidad de memoria
- Gestión de ayudas públicas
- Servicio de transporte con rutas cortas y cómodas
- Cocina propia con dietas personalizadas
- Situado dentro del parque de L'Eliana

*Te ofrecemos
mejorar tu vida*

ELIAVET
Clínica veterinaria

Ahora abrimos 12 horas.

Estamos en:
Calle Marines, L'Eliana
(junto a Consum)

Ven a vernos de 09:00 a 21:00.
Y los sábados hasta las 14:00.

Urgencias: **652 52 05 67** // Citas: **96 274 41 66**
Web: **www.eliavet.com** // Email: **info@eliavet.com**

• Colegio Virgen
del Carmen

Síguenos en:

Herboristería Herbasana

ALIMENTACIÓN ECOLÓGICA - ALIMENTACIÓN CELIACOS
SUPERALIMENTOS VEGANOS - COSMÉTICA NATURAL
HIERBAS - VERDURA ECOLÓGICA

c/ Mayor, 41 - L'Eliana
Tel. 96 274 11 94 / 605 844 493

CIVERA
DESDE 1967

50 Años
ofreciendo lo mejor
del Mar

DAIKIN **ELICLIMA**^{S.L.}

CLIMATIZACION LÓGICA

SIST. DE CLIMATIZACION

AIRE ACONDICIONADO

FRIJO INDUSTRIAL

SUELO RADIANTE

INSTALACIONES AUXILIARES

ENERGIAS RENOVABLES

AEROTERMIA

ENERGIA FOTOVOLTAICA

FOTOTERMIA

GEOTERMIA

Avda. Cortes Valencianas, 39, bajo · 46183 L'ELIANA (Valencia)
Tel. 962742222 · info@eliclima.com

LOPEZ&ANTON

GRUPO INMOBILIARIO

Localizanos en
Google Maps

C/ Major, 31
46183 L'Eliana (Valencia-Spain)
T. (+34) 961 641 573
info@lopezanton.es

Les desea
Felices
Fiestas

C/ABADÍA, 5. L'ELIANA

ABIERTO DOMINGOS Y FESTIVOS. 963 022 122

**I
CAR
DO
FARMACIA**

ABIERTO DE LUNES A SÁBADO

8:00h - 21:00h

ININTERRUMPIDAMENTE

- FARMACIA , PARAFARMACIA Y ORTOPEDIA
- ESPECIALISTAS EN FITOTERAPIA
- HOMEOPATIA
- DERMOCOSMÉTICA Y NUTRICOSMETICA
- SALUD BUCODENTAL
- ALIMENTACIÓN E HIGIENE INFANTIL
- SERVICIO DE DIETISTA Y NUTRICIÓN DEPORTIVA
- TOMA DE TENSIÓN
- ANÁLISIS DE : GLUCOSA, COLESTEROL Y TRIGLICERIDOS

HAZTE CON TU TARJETA CLIENTE Y ACUMULA DESCUENTOS EN TUS COMPRAS, ADEMÁS SI NOS SIGUES EN FACEBOOK PODRAS DESCUBRIR NUEVAS PROMOCIONES Y DESCUENTOS

C/VALENCIA,33 – 46183 L'ELIANA (VALENCIA) 961655245 - 616177699

- ARREGLOS IGLESIAS.
- GRAN VARIEDAD RAMOS DE NOVIA.
- DECORACION DE INTERIORES EN FLOR NATURAL, FLOR NATURAL PRESERVADA, SECOS Y TELA.
- GRAN SURTIDO ARTICULOS DE REGALO.
- PLANTAS NATURALES, ETC.

C/ Marqués de Cáceres, 38
46183 L'ELIANA (Valencia)

Teléfono 962 740 892
615 994 690
www.florsmaria.es

Pit Stop
TALLERES MULTIMARCA

Nacho Peñalver Martín

C/. Marqués Cáceres, 14
46183 La Eliana, Valencia
☎ 619 079 106

FARMACIA EL MERCAT

Lda. Vanesa Torrent Desco

**C/ Valencia, 47 - L'Eliana
Teléfono 962758022**

**www.farmaciadelmercat.es
info@farmaciadelmercat.es**

Homeopatía

Formulas Magistrales

Dietas personalizadas

Atención farmacéutica

Análisis

(colesterol, glucosa, triglicéridos..)

Veterinaria

PLAERDEMAVIDA

• *e/ baret* •

Cuina de mercat
d'elaboració pròpia

Amplia selecció de vins
nacionals i internacionals

Menú de migdia

C/ Benaguasil, 1 · L'Eliana · 640 343 414 · www.plaerdemavida.es

ESTD

2003

THE CLIFFS

Official Irish pub

HORNO PASTERÍA

Especialidad en:
Pastas caseras
Magdalenas
Tartas

Calle Mayor, 14 - Teléfono 962 74 02 07
Sucursal: Valencia, 47 - 962 74 33 57
LA ELIANA (Valencia)

QUE BO
ASSABORIR
EL MILLOR DE

les Falles!

La teua tenda Consum a
l'Av. Diputació, 14
Tel. 962 750 150
www.consum.es

consum

que bo ser

diferent!

domus
decem
CONSTRUCCIONES

Comprometidos con la calidad

961 38 42 09

www.domusdecem.es
administracion@domusdecem.es

Calle Fuerzas Armadas n. 3, bajo - L'Eliana / Valencia

DEPURADORES V. MATA

PISCINAS Y FONTANERÍA EN GENERAL

- DESCALCIFICADORES
- RIEGOS
- ÓSMOSIS
- ACCESOL
- CALEFACCIÓN
- SANITARIOS
- FONTANERÍA
- BOMBAS PRESIÓN
- BOMBAS PISCINA
- CALENTADORES
- PISCINAS

C/ General Pastor, 29 bajo - 46183 L'ELIANA (Valencia)
Tel. **96 202 95 66**

Dekora muebles

Calle Valencia 41, 46183 L'Elia, Valencia

Tel. 962725173 Info@dekoramuebles.com

www.dekoramuebles.com

CRISTALERIA

PERSIANAS

**TOLDOS-VENTANALES-MAMPARAS
ARREGLO DE PERSIANAS**

ASENSI

VIRGEN DEL PILAR 42
46180 BENAGUASIL

TELEFONO 962730073- 680813978- 619390370

ESPECIALISTAS EN TU SONRISA

Primera visita
y pre-diagnóstico
GRATUITO.

961 952 037 | FINANCIACIÓN A TU MEDIDA

www.rbclinicaodontologica.com | rbclinicaodontologica@gmail.com

C/ Valencia, 33.
46183 La Eliana, Valencia.

961 952 037
691 745 132

CLINICA DE FISIOTERAPIA

M.ª Carmen Velasco Carrasco

DIPLOMADA EN FISIOTERAPIA

NºCOLEGIADO 805

- Unidad Patología Vertebral
- Unidad Traumatológica
- Unidad Reumática
- Unidad Neurológica
- Unidad Respiratoria
- Unidad Vascular

TERAPIA MANUAL Y OSTEOPATÍA
ELECTROTERAPIA

c/ Las Nieves 15
46183 L'ELIANA (Valencia)

Tel. 96 274 38 75
Previa petición cita.

**CENTRE ÒPTIC
L'ELIANA**

**Belén Valero Marco
OPTICO DIPLOMADO**

PROFESIONALES DEL CUIDADO DE TU VISIÓN
CON LENTES PROGRESIVAS VARILUX

VARILUX®
una lente Essilor

C/ Marqués de Cáceres, 20
46183 L'Eliaana - 961 656 902
centreopticleliana@hotmail.com

ELIACON CONSTRUCCIONES
Ricardo Alcácer

C/ Molino, 6- L'ELIANA
construccioneseliacon@gmail.com
M.619 769 158
T. 962 741 091

35 AÑOS DE EXPERIENCIA EN LA CONSTRUCCIÓN

Reformas Integrales

Construcción y Promoción de VIVIENDA NUEVA

Construcción de Pérgolas en madera y obra

Construcción y Diseño de Piscinas

Bon Café
Cafetería

Auda. Alcalde Enrique Daries. 12
46183 - L'Elia - Valencia

Tel. 96 214 31 00

HELADERÍA BAR Torrent

Almuerzos, Comidas, Cenas
Aperitivos & Tapas

**HELADOS Y GRANIZADOS
ARTESANOS**

Plaza Pais Valencià, 16
46183 L'Elia (Valencia)
Tel. 96 274 01 10

Landia

Cuina valenciana des de 1968

Virgen del Carmen, 2 (Junto a Iglesia)
L'Eliaana | Valencia | 96 202 64 34
www.restaurantelandia.com

BAR CASA ENRIQUE

ENRIQUE LÓPEZ - CONCHI MELERO

C/Valencia, 49

Telf. 96 275 08 37

46183- L'Eliaana (Valencia)

 bar casa enrique

ELEVEN

BISTRO

RESTAURANTE

ELEVEN11BISTRO

608 863 479

AV. DE LA CONSTITUCIÓN Nº11

ELEVENBISTRO

CRISTINA PELUQUERIA

C/ Francisco Alcaide, 28
46183 L'Eliana - Valencia

962 751 184

Cristina_Peluqueria

peluqueria cristina

QUIQUE CRESPO

barber

@ quiquebarber_21

672 14 65 73

C/ Francisco Alcaide, 28
46183 L'Eliana - Valencia

*** Género Estrella ***
Especialistas en:

- **Clóchinas**
- **Salazones**
- **Ostras**
- **Platos de elaboración casera**

Av. Cortes Valencianas, 27
46183 - La Eliana (Valencia)

Tel. 695 578 908

f Neotaberna La Salada

Atención farmacéutica

Análisis clínicos

Ortopedia

Dermocosmética

Cuidado del bebé

Dietas personalizadas

Fitoterapia

Tarjeta fidelización

Deshabitación tabáquica

Perforación lóbulo

FARMACIA
Mª TERESA TORRES BARTUAL

Purísima 10 - L'Eliana

Tlf: 962 740 118 - 601 377 557

maitetorres@redfarma.es

HORARIOS

Lunes a Viernes - 8:30h a 21:00h Sábados - 9:00h a 14:00h

P.I. MAS DE TOUS. C/ BERLIN, 15. - 46185 LA POBLA DE VALLBONA (VALENCIA)

TEL. 962763142-FAX.962763185

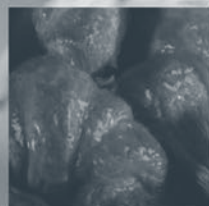
www.garcopanel.com//info@garcopanel.com

valenciana pastelera, s.l.

VAL PAST

B o l l e r í a a r t e s a n a

Valenciana Pastelera
empezó como **negocio**
familiar en **1985**
dedicándose a la
fabricación y elaboración
de todo tipo de
bollería congelada.

Desde sus principios trabaja
para conseguir un único
propósito, ofrecerle al
profesional **un producto y**
un servicio de calidad.

Nuestros productos son el
resultado de las **técnicas**
más avanzadas, aunque
conservando siempre el
sabor más tradicional.

Trabajamos en todo
momento con **ingredientes**
de primera calidad,
asegurando el éxito posterior
de toda nuestra gama de
productos.

***Valpast, siempre al
servicio del profesional.***

VALENCIANA PASTELERA, S.L

C/ Moncabrer, 20
Pol. Ind. Cementeri Vell
46960 - Aldaya- Valencia
valpast@valpast.com
Telf: 961 51 77 63

DECORACIÓN
TODOS - TEXTIL
 Gral. Pastor, 13 - Tel. 96 165 51 39 - Mov. 670 66 85 89 - L'ELIANA
 e-mail: todo-textil@hotmail.com

CORTINAS
TEJIDOS DE DISEÑO
CORTINAJES
PANEL JAPONÉS
ESTORES
PAQUETOS Y ENROLLABLES

VESTIMOS HOTELES, APARTAMENTOS
 Y HOGARES..... A SU MEDIDA

ROPA DE HOGAR
 COLCHAS - NÓRDICOS - SÁBANAS - TOALLAS - MANTELERÍAS

the garage
 vehículos clásicos para eventos
Bodas

 TheGarageVlc
 @TheGarageVlc
 TheGarageVlc
 +TheGarageVlc

www.thegaragevlc.com
 info@thegaragevlc.com
 tel. 638 615 885

Marco

Qualitat en alimentació

www.marcoalimentacion.com 962740122

El salón de Marta

Nails y Estética

Tel. 604 802 779

C/ Francisco Alcayde, nº 32, baj nº 2
46183 L'Eliana

The logo for Logik Graphics features the word "Logik" in a bold, sans-serif font, with a grey circle above the "i". Below "Logik" is the word "Graphics" in a larger, bold, sans-serif font. Underneath "Graphics" is the word "SERVICIOS GRÁFICOS" in a smaller, all-caps, sans-serif font.

Logik
Graphics
SERVICIOS GRÁFICOS

PARQUE TECNOLÓGICO • C/ Sir Alexander Fleming, 7
46980 Paterna (Valencia) • Tel. 963 219 031
www.logik.com.es • logik@logik.com.es

DES
DE

19
95

BEIRUT

COCINA LIBANESA

DE AMAL

Te esperamos en

 Carrer Begonya, 3, 46183 L'Eliana, Valencia

 [@beirut_restaurantes.com](https://www.instagram.com/beirut_restaurantes.com)

www.beirutrestaurantes.com

Pons Asesores

Marilo Pons Busutil
Economista

C/ Mayor, 13 L'Ellana - Valencia
Telef. 960 647 434 movil 677 483 922
marilo.dpt@gmail.com

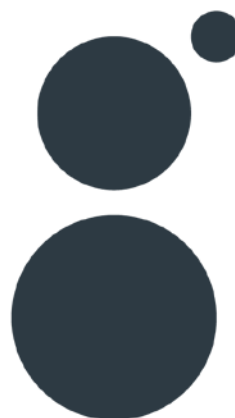
EL CELLER

(Edif. Pasarela)
C/F. Armadas s/nº
La Eliaana
Reservas 96.274.34.92

Soluciones creativas de impresión

Parque Tecnológico
Sir Alexander Fleming, 7
46980 Paterna, València
661 785 446
mg@mundograficoimpresa.es
mundograficoimpresa.es

mundo gráfico

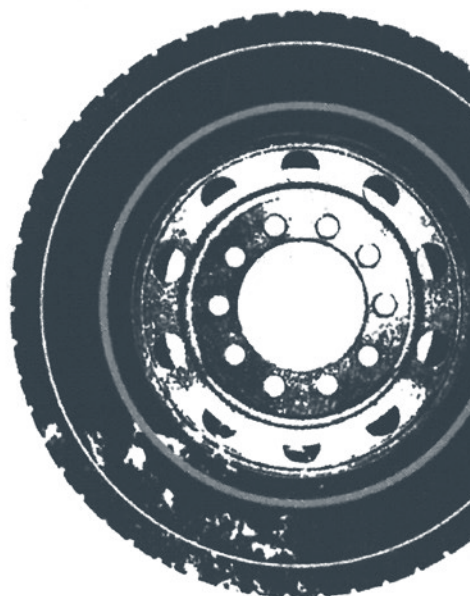
Automoción FÓRMULA JUANVI

Servicio integral para su automóvil

C/ La Huerta, 2
46183 La Eliana (Valencia)

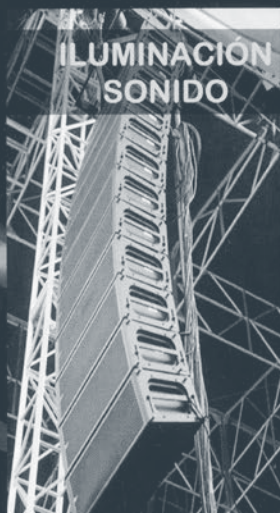
Telf. 96 006 12 38
info@automocionformulajuanvi.es

www.automocionformulajuanvi.es

MAXTER

eventos y producciones

CONCIERTOS SONIDO ILUMINACIÓN ESCENARIOS GRADAS CARPAS PASARELAS ESTRUCTURAS SILLAS Y MESAS
JAIMAS MICROFONÍA MESAS SONIDO DJ ANIMADORES HINCHABLES COMIDAS POPULARES DISCOMÓVILES
ESPUMA ORQUESTAS DECORADOS WC CAMERINOS PERSONAL CONFERENCIAS AUDIOVISUAL PROYECTORES
PANTALLAS DE LED ORGANIZACIÓN EVENTOS ARTISTAS LINE ARRAY MAGOS STRIPPERS PRESENTACIONES
ESTUDIO DE GRABACIÓN MOQUETA ILUMINACIÓN EXTERIOR INSTALACION FIJA MEGAFONÍA COMIDAS GIGANTES

C/ Calderers, 34 (Pol. Ind. 3)
46120 Alboraya
VALENCIA

www.maxtereventos.es
maxterevent@gmail.com
678 523 582 - 961 108 159

DIRECCIÓN
Anselmo Barrón

COCINA MEDITERRÁNEA

COMEDORES PRIVADOS

Autovía de Ademuz, salida 16. Urb. Montesano
Apdo. Correos 26 - Tel. 962 74 00 56
46183 LA ELIANA (Valencia)

Estem amb les Falles!

On toca estar.

caixapopular.es

**Desayunos
Almuerzos
Comidas
Tapas
Cenas**

**Reservas:
607 877 911**

**L'Eliana
Calle Valencia, 12
Terraza en Calle San José**

BAR - RESTAURANTE

Dra. Victoria Luna

Medicina estética segura con ecografía facial

☎ 672949418

📷 dra.victorialuna

📍 Clinica JandJ
C/Fco Alcaide 32
46183 L'Eliaana (Valencia)

+34 624 15 57 19

admin@centroclinicodelpie.es

www.centroclinicodelpie.es

C/ Valencia 33 Izq.
46183 L'Eliaana, Valencia

NUTRICIÓN

Coaching nutricional
Nutrición oncológica
Enfermedades digestivas
Síndrome metabólico
Embarazo y lactancia
Menopausia

MEDICINA ESTÉTICA

Flacidez cutánea
Rellenos faciales
Arrugas de expresión
Peeling químico
Ginecoestética
Mesoterapia
Criolipólisis
Diatermia
Musculpt

ESTÉTICA INTEGRAL

Carbon peel
Micropigmentación
Fotorejuvenecimiento láser
Eliminación de tatuajes
Depilación láser diodo
Presoterapia

ACTIVIDAD FÍSICA DIRIGIDA

Entrenamiento personal
Yoga adaptado-terapéutico

FISIOTERAPIA Y OSTEOPATÍA

Rehabilitación de lesiones
Recuperación suelo pélvico

960 436 728

623 339 057

info@kaaboo.es

kaabooclínica

Marqués de Cáceres 50
46183 - L'Elia (Valencia)

Índex Comercial

ALIMENTACIÓ

Aperitivos Rafa	20
Carnisseria Ramón Marco	8
Consum	41
Herbasana	33
Pescadería JM	17
Supermercat Marco	53
Tigernuts	7
Valplast	51

ALTRES

Administracion Loteria 13	19
Alton	-2
Carmen Román	30
Caixa Popular	60
Eliavet	32
Eliclima	34
Grupo Titanic	19
Nexuspro	24

AUTOMOCIÓ

Autos Sebastiá	22
Formula Juanvi	57
Pit Stop	37

CERVESSERIA-BAR-GELATERIA-CAFETERIA

Bar Bocateria Miguel	23
Bar Casa Enrique	47
Bar el Mercat	5
Bar Torrent	46
Café d'Italia	61
Cafeteria Buen Café	46
D'ara Taberna	26
El Celler	56
El Fanalet	61
La Caseta	11
La Trattoria	19

Landia	47
Llar del Jubilat	5
Nit i Dia	13
The Cliff	39

CONSTRUCCIÓ

Construcciones y reformas	24
Domus Decem	42
Eliacon	45
Garcopanel	50
Marta Andrés	12
Miguel Gil	12

DEPURADORS

Depuradores Mata	42
------------------------	----

FERRETERIA-FONTANERIA-CRISTALERIA

Ferretería Giner	23
------------------------	----

FLORS

El Jardín de Chelo	18
Flores Maria	37
Flores Nuevas	36

FORNS-PASTISSERIES

Horno las Nieves	40
Pasteleria Comes	15

GESTORIES-ASSESSORIES-IMMOBILIÀRIES

Assessoria Torrent	6
Assessoria Diaz Tous	16
Assessoria Roldan	9
Generali	34
López & Antón	35
Pons Asesores	56
RS Homes	10
Villamed	21

IMPREMTES

Logik Graphics	54
Mundo Gráfico	57

MOBLES I DECORACIÓ

Dekora Muebles	43
----------------------	----

ÒPTIQUES

Centre Òptic L'Eliana	45
Mordick Opticos	20

PERRUQUERIES-PERFUMERIES

Cristina Peluquería	48
Kanoe Estilisme	31
Peluquería Mely Ramos	26
Peluquería Sandra Valladolid	29

QUIOSC-REGALS-PAQUETERIA-PAPERERIA

La Rotonda	13
Papereria Gisan	14
Papereria Montaner	14

RESTURANTS

Beirut	55
Civera	33
Eleven Bistro	48
La Salada	49
Plaerdemavida – El Baret	39
Restaurante Chino Long Teng	22
Restaurante el Bosque	28
Restaurante Santa Creu	59
Safraner	16

ROBA I MODA

Cliping	8
Otto&Mia	4
Pilar Valverde	17

Telas y Costuras	18
Todo Textil	52

SALUT I BELLESA

Asisa	1
Centre Mèdic Passarel·la	15
Centro Clínico del Pie	62
Clínica Corp	4
Clínica Devesa	25
Clínica Dra. Victoria Luna	62
Clínica Fisioterapia Mans i Fisio	44
Clínica Kaà Boo	63
Clínica RB	44
Dentilaser	9
El Salón de Marta	54
Farmacia El Mercat	38
Farmacia Icardo	36
Farmacia Torres	50
Moà Bella	27
Mont calet	32
Vericat Implantologia Dental	-1

SERVICIS

Andrés rentat a mà	6
Cristalería Asensi	43
Enrique Desco	1
José Meliá Servicios Funerarios	31
Maxter Eventos y Producciones	58
Sipinphone	11
The Garage	52

